

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

MÉSZÖLY MIKLÓS: Mert Pécs valóban urbs volt 561

KOPÁNYI GYÖRGY: Egy korszak margójára 565

KALÁSZ MÁRTON: Pályakezdsésem emlékezete: a Dunántúl
579

TÜSKÉS TIBOR: Vaskor? Aranykor? 587

LÁZÁR ERVIN: Pécsről, Pálinkás Gyurinak 593

BERTÓK LÁSZLÓ: Pécs lett számomra is a város 596

PARTI NAGY LAJOS: Egy örökbérlet ablakai (*vázlat*) 603

*

WEBER KRISTÓF: A város nem sajt (*Pálinkás György interjúja*)
608

P. MÜLLER PÉTER: Masztix, maszk, maskara (*Theatrum
Sopianense*) 615

AKNAI TAMÁS: Utak és rejtektutak (*Fél évszázad Pécs
képzőművészetében és építészetében*) 621

TAKÁCS GYULA: Adalékok a pécsi „Múzeum utca”
történetéhez 643

*

HORVÁTH GYULA: Európaiság – gazdaság – kultúra (*Pécs
esélyei a harmadik évezred Európájában*) 649

1997

JÚNIUS

KÉPEK

A korabeli képek a közreműködő szerzők archívumaiból valók.
A képaláírások nélküli pécsi városfelvételeket
KÁLMÁNDY P. FERENC készítette.
A reprodukciók elkészítésében Hársfai László nyújtott segítséget.

---

*Folyóiratunk a Baranya Megyei Önkormányzat,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága
és a Soros Alapítvány támogatásával jelenik meg.*

---

*A Jelenkor az újságospavilonokon kívül
a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható*

Pécsett

Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7–8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrinyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Móricz Zsigmond Könyvesbolt, Széchenyi tér 17.

Vidéken

Baján: Lord Könyvesbolt, Ady Endre u. 13. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** 9. sz. Könyvesház Bolt, Derkovits út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Kft, Andrássy út 5–7. – **Kaposvárott:** József Attila Könyvesbolt, Fő út 33. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Lira és Lant Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyvgaléria, Fő u. 174–176. – **Sopronban:** Cédrus Art Klub, Mikoviny u. 68. – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **Tatán:** Lord Könyvesbolt, Ady Endre u. 13. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

Budapesten

Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4–6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

<http://www.jppte.hu/pecs/jelenkor/>

120,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XL. ÉVFOLYAM

6. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

Szerkesztőségi munkatárs
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
SZUNDY ZOLTÁNNÉ

*

E számunkat vendégszerkesztőként PÁLINKÁS GYÖRGY állította össze.

A szerkesztőség munkatársai

BALASSA PÉTER, BALLA ZSÓFIA,
BERTÓK LÁSZLÓ, CSORDÁS GÁBOR,
PARTI NAGY LAJOS, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673.

Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Baranya Megyei Önkormányzat, a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros Alapítvány,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága
és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felélős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál

és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,

Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 720,- Ft, a II. félévre 600,- Ft,

egy évre belföldre: 1320,- Ft, külföldre: 2200,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Az a folyóiratszám, melyet az olvasó most a kezében tart, egy régebbi, kétségkívül a Jelenkor történetéhez kötődő, ám itt a lapban majdnem fél évtized óta mégiscsak szunnyadó hagyományt elevenít fel: a vendégszerkesztő intézményét. Ez a forma Szederkényi Ervin nevéhez fűződik: ő találta ki, hogy felkéri Lengyel Balázst, az Újhold valamikori szerkesztőjét, és szabad kezet ad neki, állítsa össze ő a saját kedve, elképzelése, felfogása szerint a Jelenkor 1984. decemberi számát. Az a Jelenkor-szám az addigra legendássá vált műhelynek, az Újholdnak tudott a maga nyilvánosságával lehetőséget teremteni arra, hogy több mint harmincöt év után újra, az ekkori magyar irodalom közegében mutassa meg önmagát. A forma sikeresnek bizonyult: a későbbiekben a választás Huszár Tiborra (1985. december), Ilia Mihályra (1989. március), Keserü Ilonára (1991. március) és Láng Zsoltra (1992. december) esett. Nem egészen öt évnyi szünet után a szerkesztőség most Pálínkás Györgyöt kérte fel, hogy szerkesszen meg a saját tetszésére egy Jelenkor-számot.

A vendégszerkesztői számok minden alkalommal a helyzetük által teremtett kettősség miatt lettek izgalmasak, akár egy legendás műhely, egy legendás szerkesztő, akár valamilyen határterület, akár a társművészetek vagy az irodalom más tájainak meghívásával készültek el: rendhagyóak voltak, ugyanakkor mégis egy gyarapodó sorozatba, egy éppen születőben lévő Jelenkor-évfolyamba kellett illeszkedniük. Remélhetőleg az egyszerre rendhagyás, egyszerre illeszkedés játéka történik majd meg ezúttal is.

Előfordult, hogy a vendégszerkesztői szám egyúttal tematikus összeállítás is lett (Láng Zsolt annak idején a *vendégség* témája köré szervezte a maga lapszámát). A mostani vendégszerkesztéssel is hasonló a helyzet: Pálínkás György az általa kiválasztott írókat, a szám szerzőit arra kérte, hogy Pécsről, a városról, történetéről, helyzetéről, kilátásairól írjanak, vagy éppen különleges, a városhoz kötődő-kapcsolódó viszonyukat fogalmazzák meg. A végeredmény itt olvasható. Meggyőződésem szerint – és ez ezúttal az elfogulatlan kívülálló nézőpontja – érdekes és lényeges rajz arról a helyről, ahol a Jelenkor *egyébként* a hétköznapjait éli. (Cs. I.)

MÉSZÖLY MIKLÓS

Mert Pécs valóban urbs volt*

Emlékszem, annak idején egy kisesszé szándékával sűrítettem össze a mondani-valómat.** Most, ahogy újraolvasom, nem nagyon tudok hozzátenni. Általában úgy vagyok az ilyen visszaemlékezésekkel, hogy ha hozzányúlok, később is szívesen rövidítek, húzok. A csevegéshez nem vagyok jó alany.

Mai fiatal írókollégáim gondolkozásán látom, milyen nyomjelet tud hagyni Pécs szellemi sugárzása, ha tartósabban itt éltek. Parti Nagy Lajos barátom például, akit a Pécssett töltött évei megjelöltek. Én annak idején, indulásomkor gyakrabban fordultam meg a városban, később, mikor Pestre költöztem, már ritkábban – de Pécs számomra is jelentős baráti kör és emlékbokor maradt; mindmáig. Én is vidékiként indultam el e város felé, s különös szerencsémre nem is egészen véletlenül. Várkonyi Nándor levélben keresett meg, és megbízott a *Sorsunk* szekszárdi szerkesztésével. Nos, ez nagyon jólesett, csak éppen azt nem tudtam, mit szerkesztek – a mi városunknak akkoriban nem volt mai értelemben vett emeltebb kulturális élete, tollforgatói sem túlságosan, gondot okozott hát, hogy mit is „exportáljak”. Most azonban úgy látom, mintha egyre inkább elevenedne, egy korábbi folyóirat is újraindult, sőt ígéretes könyvsorozat terve bontakozik. Szülővárosomhoz szinte később kapcsolódtam vissza, mint Pécshez. Szekszárd mostani vezetése, kihasználva a bontakozó demokratikus atmoszférát, nyitottabb a kultúrára, Babitsnak nem lehetne panasza ellene... Nemzetközi találkozókat szerveznek, évenként a térség nemzetpolitikusainak vitanapokat, az elszármazott öregdiákokat az alma mater számon tartja, és megismerteti őket a mai diákokkal. A hivatalnokok meggyeszékhelye helyett közeledik az urbs státusához rangban, szellemben is.

Mert Pécs a maga múltjával valóban urbs volt. Nagyon erősen hatott rám. S főképp mert volt egy szűkebb baráti körünk, s ezt látogatásokkal, viszontlátogatásokkal életben tudtuk tartani – Bajcsa Andrással, Kopányi Györggyel, Hu-

---

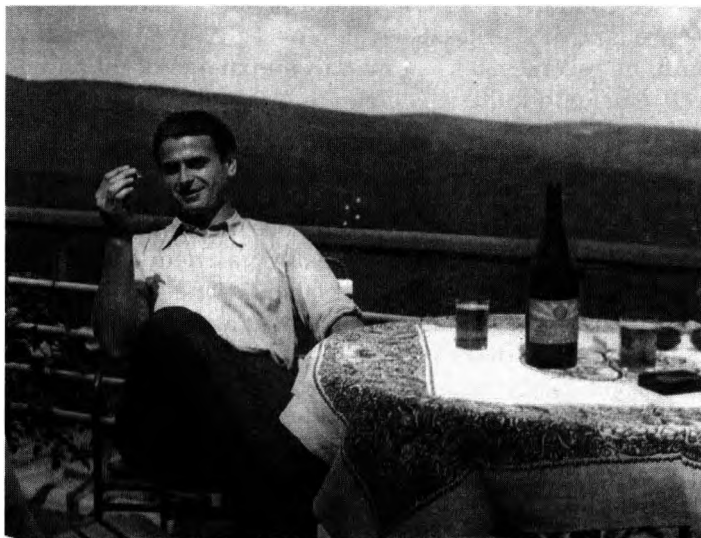
* A Pálinkás Györggyel és Thomka Beátával 1997. február 2-án folytatott beszélgetés alapján.

** Jelenkor, 1964., 2. sz.

nyady Jóskával – s persze Csorba Győzővel, akit egy szekszárdi jó barátom, Szilágyi Dezső szép fiatal felesége is vonzott, nemcsak a felhőket súroló vitáink... Azt hiszem, mindegyikünk számára értékes pár év volt, amit együtt tudtunk tölteni. S persze az idősebbek közül Weöres Sándor, Grandpierre Emil, akik, ha ritkábban jöttünk is össze, mégis mágnespontok voltak. Különösen Sanyika, aki távollétében is erős jelenlétet tudott maga köré varázsolni.

Emlékezetes volt és maradt Várkonyi Nándor pécsi jelenléte, szó szerint és átvitt értelemben is „apafigura” volt ebben a baráti társaságban. Noha mély emberi kötődés volt köztünk, de háborús süketsége miatt nem volt oldottabb beszélgető társam. Meg aztán mégiscsak inkább Szekszárdon, majd Pesten éltem, Pécsen inkább csak fel-feltűnedeztem. Nándi bácsit őszintén tiszteltem, bár magamban sokszor ellentétben voltam kifejtett elgondolásaival. Nem tudtam egyetérteni a Kodolányi képviselte magyar múlt és mítosz koncepciókkal, amit ő talán túlértékelte – akkori és mai megítélésem szerint. Amennyire tudom, az ő kapcsolatuk sem annyira a személyes találkozások szintjén bonyolódott. Azt hiszem, a levelezésük lehetett érdekes – ami Kodolányinak épp akkortájt lehetett nélkülözhetetlen, ha készülő regényeinek tematikáira gondolok. Várkonyinak eszmetörténeti, őskorkutatói szenvedélye, és egyben hallatlan könyvtárosi tájékozottsága nélkül, mozgáskorlátozott vidéki magányában Kodolányi meg lett volna bénítva. A pécsi könyvtárból azonban rendre érkeztek a ritka szakkönyvek. Várkonyi tudós és önzetlen „apaként” állt mindvégig fiatalok és idősebbek rendelkezésére.

Én Ignác Rózsa révén talákoztam össze Kodolányival, akit egyszer Rózsánál találtunk, mikor betoppantunk Sinkával látogatóba. Sinka és Kodolányi egymást irritálva egészítették ki egymást. A bor hatására meglehetősen bizarr távlatokat érintgetett a „magyar misztika” témája – s gondolom, máskor sem kerültek el az összezőrdülést az ilyen találkozások. Maga Rózsa is erősen szívén vi-

Mészöly Miklós az Üdülőszálló teraszán (1938)

selte az „ősmagyar” látásmódot, s még bizonyos transzcendens misztika is körüllegte. Szorgalmas olvasója volt ő is Nándi bácsi könyvküldeményeinek – Pécsset is sokszor megfordult. Igazában nem tudtam *ott lenni* ezeken a beszélgetéseken. Inkább csak fiatalként és kíváncsiként, de annyira másfelé vittek a gondolataim, az éppen kihordott írásaim belső-külső világa, hogy ez a Pécshez is kötődő nyomvonal nem hagyott bennem visszajáró emléket.

Persze ugyanakkor sok olyan séta és beszélgetés párázik föl bennem, barangolások a Mecsekben, a város fölött – ami miatt ez a szűkebb társaság együtt tudott maradni. Fiatalok voltunk, és előrevetette árnyékát az életalakítás külön-külön gondja – egy olyan holnap mozivásznára vetítve, melyen már észre lehetett venni, hogy a képen *esik az eső*.

Aztán?... Tulajdonképpen a Szederkényi-időktől lett újból közelebbi kapcsolat a várossal. Ervinnel nagyon intim, baráti kapcsolatom volt. Csak az indulásnál volt kis zökkenő. A Nádorban üldögéltünk, ott ejtett el egy-két élesebb megjegyzést politikai magatartásomról, amire én is hasonló hangsúllyal válaszoltam. Ez volt a szerencse, mert azonnal tisztázódott, hogy ebben a témában nehezen fogunk dűlőre jutni. És ő korrektül azonnal felmérte ezt. A belátás nagyon emberi és európai volt benne, pedig ő már nagyon ideologizált nevelést kaphatott. Hamar áttértünk az irodalomra. Nyíltan bevallotta, hogy a beküldött kéziratok jó részét kevéssé tudja követni, nem mindig érti. Tájékozódni akart, és ajánlotta, hogy rendszeresebben találkozzunk a Nádorban. Hallatlanul becsületes szerkesztői magatartásnak tartom mégis ezt a nyitottságot és nyíltságot. S hogy emlékezetesen jó baráti-írói aura vette körül hamarosan, ennek a példásan demokratikus befogadókészségének köszönhetette. Nem azt jelentette ez, hogy mindennel egyetértett, de érzékkel tudta megítélni, hogy mi fontos. „Nem értem, de fontos lehet” – szokta volt mondogatni öniróniával; kevés szerkesztő tud ide fölemelkedni.

Szederkényi Ervinnel és Szederkényi Júliával, 1982 körül

Sajnálom, hogy neki írt leveleimet a család érthető (politikai) aggodalomból elrekkentette annak idején. Ervin egyébként egész szerkesztőségi ideje alatt a párttal, helyi hatalmasságokkal, minisztériumi urakkal szót tudott érteni – gondos pásztora volt az írónak. A mi levélváltásaink valóban nem voltak veszélytelenek. Sugallt kérésére megpróbáltam körvonalazni, hogy a lap további kibontakoztatását milyen eszmei és irodalmi keretben tudnám elképzelni. Ezeknek a leveleknek a kertelésnélkülisége valóban indokolta akkor, hogy ne kerüljenek hivatalos kézbe. A szerkesztőségen ott volt Aczél árnyéka, aki szeretett váratlanul megjelenni, szimatolt, faggatózott, mintha egy gyanított rossz szellemet akarna tetemre hívni. Ennek kivédésére Ervin kivételes nyugalma, stratégiai érzéke volt a biztosíték. Én kisördögként maradhattam a sutban. Egy hosszabb számvetés és beszélgetés után úgy döntöttünk, hogy végigelemezve a pesti folyóiratokat – sejtve, hogy az erősödő támadások után növekszik az elkedvetlenedés, visszahúzódás – adjunk jelzést arról, hogy időszerű lesz-lehet az exodus Pestről, pártolják az írók a vidéki folyóiratokat; mi természetesen elsősorban a *Jelenkorra* gondoltunk. Én amit tehettem, megtettem, szóltam a velünk rokon-szenvező barátainknak, Nádastól Esterházyig többeknek, hogy támogassák írásaikkal a politikailag még autonómabb vidéki szerkesztőségeket. Az exodus gondolata meglepően élénk visszhangra talált – legalábbis a *Jelenkornál* nagyon észrevehető lett a hangváltás. Híre ment, hogy a lap más hullámhosszon publikál, mint általában az országos átlag. Nem véletlen, hogy Ervin halálakor annyian és olyan minőségben gyűltek össze a fiatalok a temetésére – ami azóta is több emlékezésben irodalomtörténeti veretességet kapott. Ez a mostani *Jelenkor*-vendégszám nem csupán Pécsnek, a nyitott szellemű *urbs*nak szól, hanem azoknak a fiataloknak a főhajtása is, akik Szederkényi Ervin főszerkesztőre emlékeznek.

Karcsai Kulcsár István, Kopányi György és Mándy Iván (1950)

Egy korszak margójára

Amikor arra szólítanak fel, hogy mások számára is fontos dolgokra emlékezzem, mindig megszeppenek kicsit. Az idő kegyetlenül bánik el az emlékezőkkel. Nemegyszer tapasztalom, hogy általam is megélt históriák hány változatban bukkannak fel kortársaim vallomásaiban. Ezért bocsátom előre: én így emlékszem arra a közel tíz esztendőre, melynek jómagam is szerény szereplője voltam. Olyasvalaki írja ezt a néhány oldalnyi vallomást, aki úgy szakadt ki a szülővárosából, hogy negyvenhat esztendő alatt se lett belőle pesti polgár. S így talán érthető néhány túl lelkesre sikeredett jelzőm.

Magamról csak távirati stílusban: képzőművésznek készültem, csupán üresnek vélt óráimban próbáltam rímekbe szedni a gondolataimat, vagy azokat az érzéseket, melyeket lerajzolni nem sikerült igazán. Egy mértéket nem ismerő autodidakta féltelenségével írtam azt, ami fájt vagy eszembe jutott, és már magam se tudom, miféle céllal vitte el egyik barátom néhány próbálkozásomat Makay Gusztávhoz, aki már akkor neves irodalomtörténészként volt ismert. Pár nap múlva Makaytól kaptam egy pár soros levelet, ami egyben értékelés volt. Szűkszavúan közölte velem, hogy verseim között van néhány figyelemre méltó, örülne, ha találkozhatna velem.

Kiválasztott vagy tíz verset a nagy halom rímes próbálkozásból, aztán azt mondta: beviszem ezeket a laphoz. Meglátjuk, mit csinálhatunk belőlük. A „lap” a *Sorsunk* volt. A következő szombaton már meg kellett ismerkednem a szerkesztőséggel. Ott ültek a Nádor boxában az akkori nagyok mind: Várkonyi Nándor, Csorba Győző, Weöres Sándor, Bárdosi Németh János és még néhányan. Bevallom, szinte alig tudtam, kikkel ülhetek egy asztalnál. Várkonyi kezébe vette a verseket, elolvasta, átadta Weöres Sanyinak, ő Csorbához csúsztatta...

Köpni-nyelni nem tudtam. Néha felnéztek, rám bámultak, töprengtek, bólogtak. A legvégén Várkonyi előszedett egy papírfecnit és ráírta: „Költő született!”

Én mindent elkövettem, hogy nyomát se lehessen látni rajtam a lámpaláznak. Megpróbáltam természetesen viselkedni, de ez sehogy se sikerült. Faggatni kezdtek, csakhamar kiderült, hogy járatlan vagyok az irodalomban, annak az lett a következménye, hogy feldiktálták, kiket és miket olvassak el sürgősen. Csak pár hét múlva derült ki: ahhoz, hogy költő lehessen belőlem, egy egész hegyet kell elhordanom a helyéről. De befogadtak. És amitől legszívesebben az egekig ugrottam volna örömben: a *Sorsunk* következő számában nyomtatásban megjelent az első versem! Az azt követően egyszerre öt. Olyan társaságba kerültem, melyben a hétvégi találkozókra szinte mindenki kézzel írtal a zsebében érkezett. Kézről kézre jártak az írások, itt hangzottak el az első dicséretes és főként az első bírálatok. Csak eleinte éreztem kegyetlennek a nyers megfogalmazásokat, később rájöttem, hogy ez az egyetlen út, ami elvezet valahová.

S ahogy kezdtem otthonos lenni e társaságban, a bíráló hangok egyre szigorodtak, a társaság egyre bővült, felbukkantak a zenészek, élükön Takáts Jenővel, a bohém zeneiskolai igazgatóval, aki – egyáltalán nem csak mellékesen – nagyszerű zongoraművész volt, tanára egykor a manilai zeneiskolának, s vele jött Maros Rudolf, Sirio Piovesan, az apró termetű velencei hegedűművész, aki vendégtanára volt a zeneiskolának, és időnként megjelent a már akkor is nagy tekintélyű Martyn Ferenc, aki oly sok mindent tudott az európai és a tengerentúli irányzatokról, hogy néha előadásokká váltak a beszámolóí. Ott ült köztünk a könnyen megnevettethető Fábián István, az iskolaigazgató, akitől remek kritikákat olvashattunk a „lapban”.

Ittam magamba az ott hallottakat, és lassan más már nem is nagyon érdekelt, csak az, amit írók hoztak létre. Ezek a találkozók teljesen elhódítottak a képzőművészettől, persze nem a képzőművészet iránti rajongástól. A legfiatalabbak egyike voltam, ami egyben azt jelentette, hogy én futkostam naponta háromszor a szerkesztőség és Mayer úr nyomdája között, illetve akkor még, úgy emlékszem, ott nyomták a lapot, ahol a napilapokat, lám, ezek a részletek is összekeverednek a fejemben. Mindenesetre lelkesen lettem slapaj, aki már attól is boldog, hogy ott ülhet a felkent irodalmárok társaságában. Talán kivehető e beszámolómból, hogy nem történeteket idézek fel, csupán a légkört, melyben dolgozni és élni megtiszteltetés volt. Weöres Sanyi szinte vakon bízott a jövőmben, de ez rá nagyon jellemző volt. Hajlandó volt egy sikeresebb versszak alapján fényes jövőt jósolni a szerzőnek. Amikor megjelent az első – előfizetésekből keservesen összekuporgatott – kötetem, a *Garabonciás*, Sanyi éppen Csöngén tartózkodott, hát Csöngére címeztem a kötetet. Egy hét se telt bele, s már jött a válasz. Idézek belőle:

„Kedves Gyurkám,

sokat emlegetett szép verseskötetedet és a két folyóiratpéldányt és kedves leveledet csak most kaptam meg, valamennyit hálásan köszönöm és sokat olvasgatom. Igen szép a »Garabonciás«. Bűbajos lengedezés, madár-röpkeség fénylő levegőben, Daindol aranyfényében. Legjobban tetszik a »Nézem az eget«: pár sorban mekkora távlat és mekkora meghatározatlan delej-áradat!”

És lejjebb:

„Remek indulás: ahhoz, hogy tovább fejlődhess, szükséges, hogy alaposan olvass külföldi filozófusokat (Platón, Nietzsche, Bergson, Heidegger, akik Téged legjobban tovább segíthetnek, mindegyiket megtalálod jó magyar fordításokban a pécsi könyvtárban: különösen Bergson »Teremtő fejlődés«-ét okvetlenül olvasd el.)”

A levél hosszú, lelkes, több mint baráti. Ilyen melegen fogadni, ekkora szeretettel egy olyan kezdőt, aki jóformán azt se tudja, eszik-e vagy isszák az irodalmat, csak olyan ember képes, akibe egy egész világ fér bele! Ebben a társaságban nem tudott megmaradni se sznob, se ajnározásra váró, öntelt próbálkozó.

Arról, amivel Várkonyi és Csorba ajándékozott meg engem, érdemes külön megemlékezni. Várkonyi – süketségénél fogva – kevesebbet vállalhatott a fiatalok „nevelésében”. Győző azonban hajlandó volt szabadideje nagyobb felét ránk áldozni. Be kell vallanom, hogy nemegyszer rohantam haza kétségbeesetten, mert olyan leckét adott fel, mely – úgy éreztem – meghaladja az erőmet. Fogcsikorgatva, de másnap odaraktam az orra elé a hexaméterben írt gyászjelentést, vagy éppen humoreszket, melyre Győző csak ennyit mondott:

– Próbáld meg még egyszer, az sokkal jobb lesz már.

Tulajdonképpen azok az irodalomtörténet számára hasznosítható adatok, melyek Pécs irodalmi életéről napvilágra kerültek, mentesítenek attól, hogy ügyeljek a kronológiára. Tüskés Tibor alaposan feldolgozta ezeket az éveket, ezért megengedhetem magamnak azt a luxust, hogy csak az *atmoszféráról* írjak, mely a város irodalmi életét olyan pezsgővé tette. Az is ok volt, hogy Pécs szinte harc nélkül jutott az oroszok kezére. Sosem felejttem el: pillanatok alatt terjedt el a hír, hogy a repülőteret bombázták. Az angolok? Az amerikaiak? Nem mindegy? Legyen elég annyi, hogy a fél város kiszaladt a „tragédia” színhelyére, hogy megtekinthesse a háború reánk eső „borzalmait”. Pécs épségének híre hetek alatt elérte a fővárost. Kincskeresők áradata lepte el békebeli állapotban működő szállodáinkat; jól öltözött, barátságos idegenek kukkantottak be hozzánk, magukkal hozván Budapest „szeretetteljes üdvözetét”. Ekkoriban ismertem meg például Szigeti Palit, egy jó modorú, ki tudja hány dioptriás szemüveggel érkező színészt, aki egyszerűen nem értette, hogy miért olyan csendes Pécs irodalmi élete, hisz a város egy ország szellemi Mekkája lehetne. Szigeti lehengerlő svádája több helyen aratott sikert. Nem tudom, hogyan történt, de egy hónap se telt el, s ő lett a Magyar–Szovjet Baráti Társaság helyi szervezetének titkára, neki köszönhetően rendezhettünk irodalmi esteket, melyeken kitűnő színészek skandálták verseinket. Ekkoriban melegedtem össze Zách Jánossal, akinek tolmácsolásában minden versem jobban hatott.

Érkeztek persze a városba mások is. Az első vonalban beözönlő szovjetek után ellepték a várost a – hogyan is nevezzem most? – szerb, illetve jugoszláv csapatok, s velük egy sereg tiszta magyarsággal beszélő, egyenruhában feszítő idegen is. Velük érkezett Kő Kálmán, kiről Csorba már tett említést, ekkoriban jött, nem tudom, honnan, Tárja Béla, a poéta-suszter, akiről Győző ugyancsak megemlékezett. Mindent elkövetek, hogy ne bocsátkozzam ismétlésekbe, hiszen Győző ezeket az epizódokat se hagyta ki visszaemlékezéseiben, de azért a teljesség kedvéért megemlítem: naponta akadtak kínos pillanatok, jó néhányszor dugtuk össze a fejünket páran, még hozzá nem kis szorongások közepette, de mindezek ellenére, bennünket igazi atrocitások nem értek. Igaz, a *Sorsunk* nyugtalanította az illetékeseket, ők úgy érezték, hogy ezzel a címmel nem képviselhetjük az „új magyar szocialista” irodalmat, ezért hát hozzájárultak ahhoz, hogy megjelenjék helyette a *Dunántúl*. Néhány olyan ember is érkezett a városba, akivel szót lehetett érteni. Például Csuka Zoltán, aki a délvidéki *Kalangya* című folyóiratot együtt szerkesztette Szenteleky Kornállal. Csuka kommunista volt, az ő kezdeményezésére alakult át a megszületett Janus Pannonius Társaság Batsányi Társasággá. Erről az időszakról nem egészen pontosan emlékezik meg Győző, ugyanis azt állítja, hogy az akkoriban életre hívott könyvkiadó igazgatója Csányi Laci volt. Nem. Én voltam a *Műhely* igazgatója. Legalábbis egy ideig. Bevallom, óriási becsvággyal álltam e szerény, de izgalmas intézmény élére. Sose hittem, hogy valaha valahol „igazgató” lesz belőlem! Persze csakhamar kiderült, hogy ez a pozíció is csak szüntelen lőtást-futást jelentett a szerkesztőség és Mayer úr három embert foglalkoztató nyomdája között. E nagyon derék ember talán megérdemelné, hogy kissé bővebben foglalkozzam a személyével, hiszen rengeteget köszönhattünk tűrőképességének, nagyvonalú-

ságának, és – mondjuk ki – hiszékenységének. Akkoriban az itt megjelentetett kötetekre előfizetőket kellett toborozni ahhoz, hogy nyomdába kerülhessenek. Nem egy ilyen próbálkozás egyenértékű volt egy Canossa-járással. Persze, csak olyan személyek orra elé dugtunk előfizetési ívet, akikkel beszélőviszonyban voltunk, ennél fogva pénzmágnásokhoz sosem kopogtathattunk be. Képzeltető, miféle nyögvenyelős tortúra volt ez! Hónapok alatt se volt hajlandó húsz-harminc ismerősnél több ráfirkantani nevét az előfizetési ívre. Ennek ellenére odaraktuk a soványka eredményt Mayer úr asztalára, és persze hozzátettük; záros határidőn belül befutnak a többiek is. Még ma sem tudom, mit hitt el a derék öreg a mi esküdözéseinkből, de legtöbbször ezt mondta:

– Muszáj elkezdeni a szedést ahhoz, hogy ez a kötet megjelenhessen a könyvnapra, de már előre kijelentem: ha nem jön össze ötször ennyi előfizetés, sosem lesz könyv belőle. Ne tessék elfelejteni, hogy az én embereim is családot tartanak el.

Sosem jött össze elegendő előfizetés, ennek ellenére Mayer úr elkészítette a köteteket. Néha azzal próbált „zsarolni” bennünket, hogy visszatartott vagy ezer példányt, ám aztán feladta.

Győző is említette, hogy itt látott napvilágot elsőként egy kis válogatás Batsányi verseiből, ezt Győző kötete követte, nyomban utána Mészöly *Vadvizek*je jelent meg, aztán én következtem egy kötettel.

A körülöttünk zajló politikai „kavalkád” ellenére mi ebben az időben tele voltunk hittel és bizakodással. Hazudik, aki mást állít! Még ma is hihetetlennek tűnik, de például az *Ív* című, tragikusan rövid életű kezdeményezésünk egy *csoda* folytán jött létre. Nincs irodalomtörténeti jelentősége, ez inkább arra adalék, hogy akadtak akkoriban ma már megmagyarázhatatlan pillanatok!

Volt egy hajdani iskolatársam, akiből műbútorasztalos lett. Az utcán akadtam össze vele – általában egy évben egyszer –, ilyenkor elpanaszolta sikertelen házassága legújabb epizódjait. Egy fröccs mellett vallotta be, hogy képtelen már elviselni egy szerencsétlen frigy következményeit, ráadásul az asszony azzal fenyegetőzik, hogy kiforgatja mindenéből.

– Ha adnál egy elismervényt róla, hajlandó lennék egy nagyobb összeggel megajándékozni benneteket, hiszen te is tudod, hogy valaha magam is foglalkoztam versírással, legalább így legyen közöm az irodalomhoz. Te írásban mondasz köszönetet érte, így aztán az asszony soha a bűdös életben nem perelhetné el tőlem.

Bevallottam, hogy az én elismervényem az égvilágon semmire sem lenne jó, ennek ellenére előhúzott a táskájából egy csomó pénzt, és az asztalra csapta:

– Csináljatok vele, amit akartok, csak értesíts, mire költöttétek!

A világ minden táján hihetetlen lenne e történet, Győző is zavartan hallgatta beszámolómat. Csak akkor hitte el, amikor letettem a pénzt az asztalra. Esküszöm, így történt.

Ezen a pénzen jelent meg az *Ív* első és utolsó száma. Papír, ahogy ezt Győző is említi, még Entz professzor jóvoltából, ott várt ránk Mayer bácsi nyomdájában.

Az az érzésem, Várkonyi Nándor ezeket az időket másféleképpen idézné fel. Őt ugyanis sorozatosan érték támadások ebben az időben, sőt kudarcok is. Láttuk, a kezünkben volt a *Sziriat oszlopai* folytatása, melyhez nem talált kiadót. Tárgyalt egy ideig – úgy emlékszem – az Egyetemi Nyomdával, ám nemcsak az idők változtak, hanem a vezetők is havonta cserélődtek. Szó volt a *Sziriat oszlopai*

második kiadásáról is, de azután azt is levették a napirendről. Nándor egyre visszahúzódóbb lett, bár elképesztő fegyelmezettséggel tűrte a bántalmakat. Folyton megalázták, élükön Bókával, aki egyenesen ellensége volt; akik biztatták, azok meg eltűntek valamiféle sülyesztőkben. Próbáltuk vigasztalni Várkonyit, ő mosolygott, bólogatott, de látszott rajta: jól tudja, hogy minden reménytelen.

Ennek ellenére mi vidám fickók voltunk, hiszen körülöttünk minden olyan nevetségesen abszurd volt, hát úgy védekeztünk, hogy mulattunk rajta.

És még mindig vonzóan tűnt Pécs; nagy örömmel utazott le a Balaton mellől Takáts Gyuszi, a „mediterrán remete”, aki csak úgy ontotta magából az elégiákat, Badacsonyból Tatay Sándor, Borsos Miklós, aki egyszerre volt modern és klasszikus. Ebben a társaságban szinte tündöklött az optimizmus.

Nem maradtak távol a konjunktúralovagok sem. A szinte mozdulatlan fővárosban akkoriban nem volt könnyű karriert csinálni, Pécsen nem kellett romokat takarítani, sőt itt még az életrajzokba is azt írták az emberek, amit jónak láttak.

Dátumokkal nem bajlódom, alkalmatlan vagyok követni a pontos kronológiát, ezért hát ide iktatom be egyik „maradandó” élményemet, melyet Győző csak kutyafuttában említ egy beszélgetésben. Az *Újjáépítő magyarokról* van szó. E cím alatt egy terjedelmes mű látott napvilágot, mely, úgy látszott, a mi számunkra is némi jövedelmet fog jelenteni.

Megjelent a *Dunántúl* szerkesztőségében egy rövid, tömött bajszú, göndör hajú férfiú. Elegáns és kissé fölényes. Zsadányi Oszkárnak hívták, újságírónak vallotta magát (az is volt), majd felajánlotta szolgálatait. Nem művelni akarta az irodalmat, hanem – mint mondta – szolgálni. Bevezetőjében élénk színekkel ecsetelte városunk jó hírét, mely valósággal legendás lett a fővárosban, azt sem tagadta, hogy őt is a fényes jövőbe vetett hit csalta le. Közölte velünk, hogy nem délibábot kerget: konkrét üzletet kínál, még hozzá a legkorrektebb üzletet, ami csak létezik. Itt van ez a város, megrakva tehetségesnél tehetségesebb írókkal, festőkkel, tudósokkal, zenészekkel, de – ha nem téved – egyik ágrólszakadtabb, mint a másik. Pénz kell ide, sok pénz. És ő a boldogulásunkhoz óhajt utat ásni.

Röhögtünk. Elnézést a kifejezésért. Igaz, nem a szemébe röhögtünk, ahhoz gyávák voltunk, de akkoriban a mi számunkra szinte minden nevetséges volt. Zsadányi úrnak se hittünk. Mint ahogy azt már különböző kísértéseknél is megtettük: lelkesen bólogattunk.

Nos, Zsadányinak nem volt szüksége ennél többre. Vette a kalapját, majd hetek múlva visszatért egy hétvégi összejövetelre. Tizedmagával nyitott ránk. Hamarosan kiderült, hogy az elegáns urak, akik ugyancsak szánakozva mértek végig bennünket, ügynökök. Igazi, hétpróbás székesfővárosi vigécek.

Aztán Zsadányi előjött a farbával. Azzal kezdte, nem érti, miért nem jutott eszébe senkinek, hogy ezt a történelem legszebb lapjaira illő, heroikus és felemelő küzdelmet, amit e lelkes nép folytat, még senkinek se jutott eszébe megörökíteni az utókor számára. Éppen ideje, hogy megszólaltassuk a kor hőseit, a mindennapok foggal és körömmel harcoló katonáit... E műben minden olyan magyar szerepelni fog, aki hozzá akar járulni az ország felvirágoztatásához. Az ügynök elvtársak dolga lesz a ma még szerényen meghúzódó állampolgárok felkutatása, adatainak összegyűjtése, az író elvtársak dolga pedig eme életrajzok frappáns megformálása. Természetesen – tette hozzá Zsadányi – nem ingyen.

Az ügynökök ellepték a megyét, a várost, a polgármestereket, a főtisztviselőket, a pártkorifeusokat, a kereskedőket, a nagykereskedőket, a gyárosokat, a kis üzemek tulajdonosait...

A kifaggatottak természetesen nem ingyen szerepelhettek eme – ezt Zsadányi fogalmazta így – almanachban. Minimum tíz példányt kellett megrendelni, melynek árát az ügynökök nyomban bevasalták. A mindenféle pártigazolvánnyal, megbízólevelekkel fölszerelt urak fényesen taroltak. Aztán az egyik napon Zsadányi közölte velünk, hogy a nép helyesli a kezdeményezést, sőt más megyék is igénylik a részvételt. Egy egész ország fog szerepelni e monumentális műben!

Ha jól emlékszem, darabonként egy ötvenest kaptunk egy átdolgozott, kidekorált életrajzért. Kezünkbe nyomták egy-egy delikvens adatait, az üzemek születésétől az újjászületésükig, s a mi dolgunk volt, hogy „lírai vallomásokká” alakítsuk őket. Ám már a második etap előtt Zsadányi hirtelen leállította az egészet. Közölte velünk, hogy a továbbiakban – legnagyobb sajnálatára – nem tart igényt amúgy is gyatrán fizetett közreműködésünkre, mert a mű terjedelme már így is szétfeszíti a megengedett határokat. Mivel néhány művész ekkor már leadta a műveit, így őket nem hagyhatták ki a műből. Ezért aztán Gyarmathy Tihamér, Zádor István, Gádor Emil munkái megjelentek benne, Martyn Ferenc külön erre az alkalomra készített rajzaival. A címlapot is Martyn készítette.

Itt fekszik előttem e mű kissé megviselt, de teljes példánya. Az előszót Tildy Zoltán írta, szerepel benne Dinnyés Lajos, Gerő Ernő, Kossa István, Kovács Béla, Veres Péter, Rajk László és Rajk Lászlóné, Rákosi Mátyás és... sokan, nagyon sokan mások.

A tíz kötelezően előfizetett példány ellenében *például* a következőket olvashatták a kíváncsiak:

„*Rákoshegy Község Elöljárósága, Rákoshegy.* A község eddigi újjáépítési eredményei: A vasútvonal megépítése, az elpusztult épületek 80%-os újjáépítése, berendezések 70%-ban, fásítás 15%, forgalmiadóhivatal újból való berendezése, napköziotthon létesítése, tűzoltófelszerelés pótlása, öntözési kertgazdálkodás bevezetése, az iskolák, óvodák és egészségház korszerű berendezése stb. Az újjáépítésben a községi előljáróság, a pártok vezetői és a lakosság egyaránt részt vesz.”

Az *Újjáépítő magyarok* hatalmas üzleti siker lett Zsadányi és ügynökei számára. Mi kimaradtunk az osztozkodásból.

Győző is megemlékezik néhány mondatban a felsőbb utasításra meghirdetett tehetségkutatásról. A helyi lapokban tettük közzé, ekkor már az Írók, Művészek, Tudósok Szabad Szakszervezete nevében. Parancsba kaptuk, hogy „tegyük hozzáférhetővé” az irodalmi fórumot mindazok számára, akiket az „átkos Horthy-korszak” elzárt az érvényesülés lehetőségétől.

A hatás frenetikus volt!

A kenyérjegyosztás óta nem láttam egyben ekkora tömeget. A jelentkezés helye a Szakszervezeti Székház volt, hajdanában Tiszti Kaszinó, melynek udvarán a meghirdetett időpont előtt egy órával fegyelmezetten várakoztak a magukban tehetséget érző vonatfékezők, háziasszonyok, diákok, postatisztviselők; akadt, aki hivatalos idő alatt szökött át a szomszédos bankból.

Mi, a zsűrizésre ítélték, ott ültünk egy pódiumszerű emelvényen, egy hosszú asztal mellett, szemben a felsorakozó tömeggel. Győző rosszul emlékszik, Gal-

sai nem ülhetett köztünk, Galsai ekkor bukkant fel, ő is e sorból lépett ki, mindössze tizenhét évesen. Aforizmákat hozott, melyeket azonnal kézről kézre adtunk. Galsai erre nem számított, azonnal mentegetőzni kezdett, mondván, hogy van még otthon vagy száz, ezeknél jóval sikerültebb, de túl későn vett tudomást a dolgról, így csak azt hozta el, ami a keze ügyébe került. A gondolatok, melyeket formába öntött, nem voltak újak, de a tálalás humoreszkekké szépitette őket.

Neveztünk, Galsai velünk nevetett. Győző régóta keresett egy olyan fiataalt, aki megszállottja az irodalomnak, mert szükségünk volt egy lóti-futira, aki naponta akár háromszor is képes megtenni az utat a szerkesztőség és a nyomda között. Ezt a lehetőséget felajánlotta a fiúnak, aki azt állította, hogy megtisztelve érzi magát. Az csak később derült ki, hogy Galsainál lustább küldöncöt nem nagyon hord hátán a föld. Ám az is kiderült, hogy ez a nagyon komolytalan fiatal ember meglepően művelt, kritikai érzéke korához képest figyelemre méltó. Igaz, egyelőre nem mutatott semmi arra, hogy záros határidőn belül szertelenségeit és fékezhetetlenségét leveheti. De hát ebben a társaságban, mely csak úgy tudott életképes maradni, hogy mindazt a megpróbáltatást, ami egyre jobban nehezedett a szellemi életre, egy komédia részének tartotta, ennek nem volt jelentősége. Talán az életösztönünk szuperált legkifogástalanabbul? Tudtuk, hogy túl kell jutni valahogy a már-már megalázó diktatúrán, mely bizonyos pillanatokban inkább volt mulatságos, mint katasztrófális. Egy irodalomtörténet nem tudna mit kezdeni ezekkel az epizódokkal, az író-olvasó találkozókkal, melyeknek kapcsán minden második héten felcaplattunk az Üdülőszállóba, ahol megérdemelt pihenőiket töltötték a melósok. Egy biztos: ezek az összejövetelek tökéletesen alkalmatlanok voltak arra, hogy a közönség összezelegedjen a szereplőkkel. A szórakoztatandó szállóvendégek mintha kialvatlanul érkeztek volna a kötelező találkozóra. Papucsban, melegítőben rogytak le a kényelmetlen székekre, s egyáltalán nem barátságos pillantásokat vetettek ránk. Egyedül a kultúrfelelősből áradt valami földöntúli megszállottság. Ám lelkesedése visszhangtalan volt. Szemmel láthatóan gyűlölet vette körül az apró, sovány, szemüveges emberkét. Az előadás végén a derék mitugrász sztentori hangon fordult a szállóvendégekhez:

– Elvtársak, tegyék meg észrevételeiket!

Igaz, nem ingyen álltuk a sarat, honoráriumot kaptunk, amit a hegyről lefelé aztán az első csárdánál elvertünk. Ehhez csak két fröccsöt kellett lehajtanunk, azt is állva.

Nem én próbálok mulatságos históriát erőszakolni ezekből az epizódokból; az élet festett így akkoriban. De egy olyan időszakban, melyben ingyen csináltunk lapot, melyben ritka holló volt a honorárium, nem engedhettünk meg magunknak semmiféle könnyelműsködést. No persze, Budapesten talán még rosszabb lehetett a helyzet, hiszen fővárosi íróbarátaink sűrűn és nagy örömmel látogattak le Pécsre, ahol nem kellett romok között sétálni, és hát mégiscsak működött egy szerkesztőség, meg lehetett jelenni, még ha éhbér jellegű tiszteletdíjak ellenében is. Minden hónapban volt vendégünk. Végh Gyurka sűrűn látogatott le hozzánk, Mándy nemegyszer nálam lakott, Berda Jóska azt állította, hogy ő egyes-egyedül a baranyai stifolder kedvéért jött. Sosem tudtuk meg, ki adott neki pénzt vonatra. Mándy viszont azt állította, hogy egyes-egyedül a pécsi nők kedvéért szállt alá Pestről, és ezt mi se vitattuk.

Számomra akkor kezdett savanyú lenni a szőlő, amikor már egyértelmű lett, hogy csapnivaló hivatalnok vagyok. A városházán is vegetáltam, ki nem állhattam a hivatalos órákat, ellentétben Győzővel, aki példás tisztviselő volt, kifogástalan polgármesteri titkár. Egyetlen munkára látszottam alkalmasnak: én illusztráltam a városháza belső folyóiratát, melynek TORONY ALATT volt a címe. Győző szerkesztette, én meg egy-egy kolléga karikatúrájával tettem színesebbé a számot. Azt hiszem, ezt is megemlíttette Csorba igen alapos visszaemlékezésében.

Győző engem szinte adoptált. Amikor megérkezett egy rendelet, mely utasítást adott a „fasiszta kiadványok” likvidálására, ő, mint a könyvtár igazgatója, személyes megbízást kapott a feladat végrehajtására. Győző azonnal kikért a felteveseimtől, mint nélkülözhetetlen segítséget, s ezzel egy igen érdekes kalandot kínált fel a számomra. A dolgunk az volt, hogy végigbongésszük a város könyvkereskedéseit, antikváriumait, sőt a magánkönyvtárakat, a jelentősebb könyvgyűjteményeket. Igen sok jó mű került elénk, melyet a tulajdonos szinte sírva nyomott a kezünkbe: „Vigyék el kérem, őrizték meg, Platon azért mégsem nevezhető fasisztának!” Győző is megemlíti egy beszélgetésben, hogy még a *Kalevala* is rákerült a selejtezendő könyvek listájára, csupán azért, mert Gulyás Pál írt hozzá előszót. Ekkoriban ismerkedtem meg Reuter Kamillóval, az európai hírű ideggyógyással, a pécsi elmeklinika igazgatójával. Páratlan értékű szakgyűjteménye volt, még csak meg se próbálom saccolni a mennyiséget, elég az hozzá, hogy a klinika folyosóin vagy tíz hatalmas zárt szekrény volt tömve könyvritkaságokkal. Én bátorítottam fel Reuter Kamillót arra, hogy rejtse el a listán szereplő művek számára kedves részét. Igen hálás volt érte, s amíg Pécsen éltem, szabadon járhattam be a könyvei közé. Egyszer, amikor már úgy érezte, hogy végrendelkeznie kellene, felajánlotta a szakgyűjteményt a fővárosi Egyetemi Könyvtárnak, de ők visszautasították azzal, hogy se helyük, se pénzük hozzá.

Győző nemegyszer panaszkodott, hogy kezd elege lenni a minden piszlicsárré ügyben hozzá forduló látogatókból, „jobb hivatalokat” betöltő dilettánsokból. Valóban így volt. A Városi Könyvtár egy időben valóságos búcsújáráhely lett, időnként olyan urak tették tiszteletüket nála, akikből csak úgy szaglott a sznobság. És mert ez az időszak, mely tele volt képtelen helyzetekkel, Győző indulatai humorba pácolva láttak napvilágot. Ekkoriban határozta el, hogy leleplezi e választékosan unalmas társaságot.

Volt néhány jó kép a város tulajdonában, melyeket mecénási minőségében szerzett be. Többek között egy Egry-kép, ami a könyvtár falán lógott. Természetesen egy verőfényben tündöklő balatoni pillanat. Hivatalos idő után, amikor már a kolléganők is elhagyták a helyiséget, leszedtük a festményt, majd megfordítottuk, és fejfelé újra felakasztottuk. Majd jöttek a látogatók, akiknek minden témakörben volt bőven mondanivalójuk, s fölfedezték az „új szerzeményt”, körbejárták, hümmögtek, majd megállapították, hogy végre a hivatalos ízlés is halad a korrallal. Bevallották, hogy e kép az új irányzat ragyogó reprezentánsa. Vagy fél esztendőn át szórakoztunk ezen.

Győzőt körülvették a fékezhetetlen dilettánsok is, hiszen közben ő lett a helyi szellemi élet könnyen megközelíthető pápája is. Tárja Béla, Kő Kálmán magukkal hoztak jó néhány „őstehetséget”, ezek mind személyesen akarták hallani Győző szentenciáit. Csorba fuldoklott a dühtől, fulladozott a megterheléstől. Néha rám lő-

csölte az utcáról besettenkedőket, de ezt nem tehette meg azokkal, akiknek akkoriban már nevük volt. Nem mutathatott ajtót például Vörös Mártonnak, a főlevéltárosnak, aki – csak úgy mellékesen – a nemzetközi vöröskereszt funkcionáriusa volt, lelkes és grafomániás historikus, aki az oroszok bejövetele pillanatában jelentkezett az orosz parancsnoknál, karszalaggal a karján, hogy szabad járás-kelést biztosítson a számára. Nos, Márton valóban ott volt mindenütt, ahol értekeztek, ahol segítségért kiabáltak, közben olyan emberek után kutatott, akiket védelmébe vehet. Ez csupán annyiban érdekes, hogy közben naplót vezetett, majd elhatározta, hogy „értékes” anyagából megírja a felszabadulás regényét. Éjjel-nappal körmölt, de csak egyetlen embernek volt hajlandó megmutatni a művet, Csorba Győzőnek. A mérhetetlenül nagy paksamétát azzal tette le az asztalára, hogy van már kiadója, de nem szeretné, ha a cég hibát találna benne, ezért egyetlen kívánsága van: kegyetlen, őszinte lektori véleményt kér. Persze baráti alapon. Győző elkeseredve fogott bele a gondosan gépelt kásahegybe, aztán kijelentette:

– Elérkeztem a tűrészhatárig! Nem! Nem csinálom tovább!

Töprengtünk, hogyan is lehetne véget vetni ennek a kínos feladatnak. A véletlen jött a segítségünkre.

Kettesben ballagtunk a Kossuth Lajos utcában, amikor a tisztí kaszinó táján az utca túlsó oldalán felbukkant Vörös Márton. Szokása szerint emelt fővel haladt, és – természetesen – sietett, hiszen ő mindig sürgős és fontos ügyekben rohangált. Nem vett észre bennünket, de Győző fejéből kipattant az isteni szikra. Másnap megfogalmaztunk egy levelet. Rettenetesen hivatalos hangon, sértődötten. Valahogy így kezdődött:

„Kedves Barátunk!

Folyó hó huszonhatodikán a délelőtti órákban éppen a Nemzeti Színház előtt haladtunk el, amikor Te a Szakszervezeti Székházat elhagyva, szemben velünk közlekedtél. Mi illő tisztelettel köszöntöttünk Téged, ám te hidegen elnézvéen a fejed fölött, köszönés nélkül haladtál tovább. Nem firtatjuk magatartásod okát, ám úgy véljük, e sértés után tán nem tartod indokolatlannak, ha kijelentjük: barátságodra a továbbiakban nem tartunk igényt.”

És amiért ezt a levelet postára adtuk:

„Utóirat: A történetek után, gondolom, nem tartasz igényt Te se arra, hogy a kéziratoddal foglalkozzam? Győző.”

Később Vörös Márton nyilvánosan kért bocsánatot, ártatlanságát hangoztatva, és mi megbocsátottunk, de a tetemes kéziratot akkor már postára adtuk. Kegyetlen tréfa volt, de szükségszerű.

Hivatalnoki „karrierem” egyik állomása volt a Pécsi és Baranyai Nemzeti Bizottság titkári pozíciója. Nem voltam párttag, talán éppen ezért esett rám a választás, bár arra nem számítottak, hogy politikai dilettantizmusom időnként zavart is okozhat. Egyetlen haszna volt e munkának: időnként, különböző ügyekben fel kellett utaznom Pestre. Ezeket az alkalmakat használtam fel arra, hogy az ott élő íróktól kéziratokat szedjek össze a lap számára. Igen jó kapcsolatokat építettem ki Tamási Áronnal, Tersánszkyval, Végh Gyurkával, Mátyáival, Vidorral, Rába Györggyel; felbukkantam a Darling eszpresszóban, ahol Szabó Ede, Vargha Balázs naponta bukkant fel, itt ismertem meg Nemes Nagy Ágneszt és még jó néhány író.

Mivel nem önéletrajzot írok, úgy érzem, fölösleges kitérnem olyan epizódokra, melyeket fontosnak érzek ugyan, de túlságosan is szubjektív közlés lenne. Nagyon röviden csak annyit, hogy a városházáról a *Dunántúli Napló*hoz kerültem, de oda is csak úgy, ahogy Pilátus a krédóba. Nem is említek neveket, részben mert az idő kiűgozta belőlem a neveket is, az indulatokat is, de annyit el kell mondanom, hogy azért lettem – felkérésre – a *Napló* kultúrrovat-vezetője, mivel elődömnök sürgősen el kellett végezni valami pártfőiskolát. Ami nem lehetett könnyű négy elemivel. Itt azonban új területekre jutottam be, hiszen – végre – a színházhoz is közöm lett. S mert én lettem a színházi kritikus is, napokat töltöttem el a könyvtárban, dramaturgiai műveken kellett átrágnom magamat. Csak ekkor jöttem rá igazán, hogy imádom ezt a műfajt, a légkört, még a felelősséget is! Kezdetben dr. Székely György volt a szíinigazgató, aki remek társulatot hozott össze, majd őt követte Szendrő Jóska, akinél odaadóbb színházi „mindenest” nem ismerem azóta sem. Ő hitette el velem, hogy a kritikus nem ellenfele a színházcsinálásnak, de nélkülözhetetlen propagandistája. Sorra „szipkázta” el Pestről a friss tehetségeket, ott kapta el őket a főiskola vizsgaelőadásán. Még ma is őrzöm az egyik levelét. Nyáron írta, amikor mindenki más nyaral. Szendrő toborzott. Én megígértem neki, hogy segíték nagy-dobra verni minden kis szenzációt.

Bpest. 1950. július. 16.

Kedves Barátom,

értesítek a Pécsi Nemzeti Színházzal kapcsolatos eseményekről. Mint valószínűleg tudod, a vezetést továbbra is én látom el. Rendező: Várady György. A karnagy személye még bizonytalan, de Hukváry nem marad. 20 tagú zenekarunk és 16 tagú kórusunk lesz. Művészek létszáma 47 fő.

A távozó tagok listája is kibővül. Elmennek: Bessenyei Ferenc (Bpest. Nemzeti Színház.), Bajka Pál, Borvető János, Fehér Györgyi, Győrváry János, Simon Vera, Szendrey Ilona, Sugár István, Temesvári Sz. László, Andai Béla, Koppány Miklós, Gáti Vilma, Pagonyi János és Pataky Jenő.

Az új társulat megszervezésében az az elv vezetett, hogy a tehetséges fiatalokból minél többet vonjak be leendő munkánkba, mert ezek az új, szakmailag és politikailag egyaránt kitűnő káderek biztosítani tudják a realista színjátszásra irányuló törekvéseinket. A primadonna és bonviván kérdés még nyílt, a drámai részleg azonban már teljesnek mondható. A bpesti Nemzeti Színház társulatából három tagot szerződtettem: Táncsics Máriát, Kálmán Györgyöt és Barlay Gusztávot. Közülük Kálmán a legnagyobb reményekre jogosító fiatal művész, de a másik kettő is igen tehetséges. A Rádió társulatából Pécsre szerződik: Kárpáti Zoltán, aki a legjobb fiatal színészek egyike. Ezt a sort kiegészítik: Mester János, Orbók Endre, Fogarasi Mária, Szabó Ivi és Szüri György. A táncoskomikusok frontja kiegészül Csák Húgóval, aki az új szubrettel, Karikás Zsuzsával együtt ördöngős táncos. További új tagok: Szalay Judit, Simonyi Magda (komika), Harsányi Margit (anya), Pető Pál (apa), Szalma Sándor (komikus), Mille Imre tánctanár és szólótáncos.

A régiiek közül viszontláthatja Pécs: Arany Katót, Bázsza Évát, Fesztoráczyt, Gordon Zsuzsát, Lontay Margitot, Majthényi Gabit, Máthé Erzsit, Mátray Mári-

át, Miklós Klárit, Pap Ibolyát, Sándor Böskét, Bakos Lászlót, Csengerit, Kormost, Kovács Gyulát, Pap Pistát, Patasit, Somlót, Szabó Samut és csekélységet néhány dekával gazdagabban, mint tavaly. A tavalyi karszemélyzetből színésszé minősítettük: Pap Évát, Szirmai Ottiliát és Széplaki Endrét.

A bonvivánok közül Madarász Lászlóval, Hidvégi Lajossal és Oswald Gyulával, Palotás Imrével tárgyalok. A primadonnák közül: Antal Ilával, Nádasi Annával és Tóvizi Irénnel.

Amint látod, a fenti összeállításban kizárólag Bessenyei elvesztése lehet pillanatnyilag fájdalmas, ettől azonban nem zárkozhattam el, mert a Nemzetiben igen nagy hiány van hősökben és az ország első színházát kötelességünk erősíteni. Az a vizsontszolgálat, amiben a Nemzeti részesít bennünket, igen nagy fokú. Én, mint szakember ezzel teljesen tisztában vagyok. A fiatalok, hatalmas meglepetést fognak okozni Pécsset.

Értesítlek még arról, hogy a július hó folyamán prémiumot is osztunk 14000. forint értékben. Ha eldől, hogy ebben kik és milyen módon részesülnek, majd megírom.

A pécsi színházi évadot szeptember 15 és október 1. között kezdjük. Addig szeretném, ha egy szukcesszív és ízléses propagandával szolgálnád ügyünket, egy kis erősítéssel a bérletkampányunk idején.

Megkérlek arra, hogy a sajtóreflexiókat gyűjtsd össze, vagy juttasd el hozzám pesti címemre.

Kellemes nyaralást kíván és szeretettel üdvözlök:

Szendró József.
Bpest Mátyás tér 5/a.

Ekkoriban engedte el Major Tamás kérésére Bessenyei Ferencet, Pataky Jenőt és másokat.

Tán nem hangzik túlzásként, ha azt állítom, hogy ez a Szendró-korszak emlékezetes marad a számomra, hiszen ekkor szerettem bele a műfajba, mely aztán nem engedett.

Hosszú időn át jó volt a dolgom a lapnál. Különösen a munkatársaimat kedveltem, s tán ma is ott ülök abban a rovatvezetői székben, ha a párt föl nem figyel arra, hogy ebben a fontos beosztásban egy pártonkívüli húzódik meg. Nem, nem mondták, hogy ellenség vagyok, de naponta róttak meg, hogy nem vagyok eléggé éber, és nem vagyok eléggé kommunista.

El kellett jönnöm.

Behúzódtunk Győzővel a könyvtár mélyébe, ahol kiöntöttem a lelkemet, bevallottam, hogy nem látom a jövőmet. Lassan visszatér az is, akinek rovatvezetői székét éppen bitorlom, meg aztán... Fonyód-Bélatelepen megismerkedtem egy győri lánnyal, aki most már több mint negyvenöt éve a feleségem. Ennek ürügyén mondtam fel az állásomat, de hozzátartozik az igazsághoz, hogy ebben igen nagy szerepe volt Mészöly Miklósnak, aki mindig is remek barátnak mutatkozott, és aki ekkor már Pesten élt. Ő mutatott be Szél Jenőnek, a Népművészeti Intézet igazgatójának, aki nyomban helyet kínált a szerkesztési osztályon. Nehezen tudtam beilleszkedni a merőben más környezetbe, úgy éreztem, elharmarkodtam a dolgot, ám ezt sosem tagadtam: túl sok szál kötött Pécshez.

Odalent közben a helyzet változott, a kilátások már nem látszottak kilátásnak; egyelőre abban állapotunk meg, hogy ott segíték, ahol tudok. Elfoglaltam a *Dunántúl* pesti hídfőállását, ahol egyre növekvő ismeretségemet már kamatoztatni tudtam. Egy-két év alatt bejártott kapcsolataim voltak, feleségemmel járogattam el Tamási Áronékhoz, Tersánszkyval hetente ruccantunk át Nissel bácsihoz a Révai utcai kóser vendéglőbe, ahol nagyszerű és tiszta bort adtak a zsíroskenyér mellé. Szántó Tiborral állandó levelezésben voltam, őt korábban a *Naplónál* ismertem meg, néha remekül veszekedtünk, hogy aztán szoros barátsággá változtassuk át a viszonyunkat. Itt van a kezem ügyében jó néhány levelének egyike:

Pécs, 1956. június 15.

Gyurkám!

Először is köszönöm eredményes ügyködésedet. Az Egry-rajzot mégiscsak 13,5 cm magasságban a címlapra készítesd el. Sürgősen, sürgősen, sürgősen! Légy nyugodt, mi delta papíron hozzuk le. Szerintem sokkal többet ér a rajz, ha a címlapról kiabál háromezer példányban, mint hogyha belülré rejtjük. Nem beszélve arról, hogy nem ilyen, de semmilyen rajzunk sincs, márpedig július elején meg kell jelennünk. Siess, Gyurka! Most küldjük el címedre Kuti Balázs kisregényét. Szilágyi Dezső és Kulcsár Pista írásairól küldtünk lektori véleményt, sajnós egyenesen a címzeteknek.

Teljhatalommal ruházunk fel és térden állva kérünk a jugoszlávokkal való kapcsolat kiépítésére. Nem tudom, kikkel beszéltél, de közöld velük, hogy felhatalmazásunk van egy antológia megjelentetésére, melyben jugoszláviai magyar írók írásait közölnénk. A részleteket levélben vagy szóban meg kellene beszélni. A folyóiratnak is kellene anyag, és mi is tudnánk nekik anyagot adni.

Benjaminsal közöld, a múltkori irodalmi esten bejelentettük, hogy pótolni fogja szereplését. Nevezzen meg egy új időpontot, amikor lejön Pécsre, és a régi jegyek érvényessége mellett megismételjük költői estjét.

Lengyel Balázs tanulmányát most a nálunk lévő kézirat-halmaz ismeretében nem rendelhetjük meg. Ha elkészülne, természetesen érdekel bennünket.

Magamban jót mulattam, hogy sorozatosan elfeledkezünk a „Mindenkivel”-ről. Most már hamarosan megcsinálom.

Szeretettel ölel:

Tibor

Közben arra biztattam Győzöt, költözzön fel ő is, nem tagadom, ez nagyfokú önzés volt, hiszen Csorba jelenléte némiképpen pótolhatta volna a hazai miliőt, meg aztán, közben kiderült, hogy odalent se fenéki tejfel az élet. Én elsírtam egy levélben, hogy képtelen vagyok asszimilálódni, mire ő:

Kedves Barátom, Gyuri,

szokásomhoz híven postafordultával válaszolok. Sietséggel magyarázd, ha netán valamiről megfeledkezem, ami érdekelne.

Hunyady Jóskát sajnálom, de úgy látom, hogy valamennyi múlt-, jelen- s jövőbeli leégését lakása leégéséhez számítja, ezért hivatkozik oly lankadatlanul

arra a szerencsétlen balesetre. Vagy ha nem így van, akkor nyilván tévedés, hogy csak a lakása égett le, hanem az egész ház, az egész háztömb, utca, sőt városnegyed, s ő csak alázatból emlegeti folyton a saját lakását. Eger ugyanis ritkán szül elefántot. A „darabot” csak kritikáiból ismerem, ilyenformán nem éppen előnyösen. Körülbelül úgy, mintha Téged valaki arra kérne, mondd el, milyen is a Te volt feleséged.

Kérdezed, mi van a bábunkkal. Gubóban pihen. Kikel-e egyáltalán, fogalmam sincs. Igen-igen kevés az andungom hozzá. Azért... talán... esetleg... mégis...

Ha viszont fordításra való anyagot szereznel, annak örülnék. De valóban ne legyen szósz, hanem vedd komolyan. Az eddigi fordításaim honoráriumra – rendelet ide, rendelet oda – egyelőre csak kéjes ábránd. Kardos azt ígerte, hogy június folyamán megint kapok valamit. Hogy mennyit, arról fogalmam sincs. Ha nem esik nehezedre, örülnék a rendelet kivonatos ismertetésének legközelebbi (jún. 10-i) levelvedben. Legalább azt tudjam, mennyi az, amit *nem* kapok. Én ugyanis semmiféle szerződést, megállapodást nem kötöttem, s így attól félek, hoppon marasztanak. Pedig beh jólesnék néhány ezer Ft!! S kellene is annyit kapnom, mert 1400 sort fordítottam, s ennek 9/10-ed része sikerült, ahogyan Kardos Tibor lelkes leveleiből megértettem.

Ha már benne vagyok a kérésekben, még szeretnék kérni valamit, sőt valamiket.

Már idestova 2 hete írtam az Írószövetségnek a felemelt élelmiszeradaghoz szükséges igazolás végett. Nyilván azonban nem tartanak erre sem méltónak, mert a fülük botját sem mozgatják, noha – lévén családapa – jól jönnének a pótljegyek. Légy szíves, ha nem okoz nehézséget, sürgesd meg őket telefonon, vagy közvetlenül, ha ott jársz. Ez nekik semmi, nekem minden. Hivatkozzál nekik küldött lapomra.

A másik: Veres Péter Próbátétel c. könyvére már bizonyára nincs szükséged. Küldd vissza, mert kellene. S csomagolj mellé egy másik valamiféle könyvet is Wells: Időgépezék pótlására. Ellenőrzés alatt vagyok, ne hagyd, hogy $1\frac{1}{2}$ gyermekemmel az utcára kerüljek. S ha netán találkozol Füzi Józseffel, nyomd meg annak is a monyát, mert nála is ott hever két könyvünk.

Kende és Szöllősy is könyvet keresnek rajtad, de ehhez nekem semmi közöm nincs, úgyhogy erről nem is írok.

Ezek után nyugodtan mondhatom, hogy Te is hiányzol nekünk. Sajna, már nincs kivel összejönni. Galsait kb. két hete leléptettem, így aztán Vörösömmel, Szöllősykémmel s a cigányköltővel ücsörgünk csak olykor a Nádor-csárda vagy a Hullám egy-egy kies asztala mellett. Irodalmi tevékenység persze semmi. Egyedül még ezt sem érdemes, nemcsak kaszni (k=b).

Az itteni irodalmi életről ezzel voltaképpen be is számoltam. Szombaton, ha a csapadék engedi, megyünk Kő K.-hoz, megnézzük az „Egyszerű család”-ot. Egyébként minden csütörtökön este összejön a Helyi Csoport, s gondosan, aprólékosan megbeszéljük, hogy a legközelebbi csütörtökön mit fogunk megbeszélni.

Krancsovics? Hajh?!?! Azt hiszem, ennek a viszonynak zab-asztag. Nincs se motorom, se autóm, őt pedig a líra édeskeveset érdekli. Csak nyüglődünk, csak vergődünk. Sajnálom magunkat. Ezzel szemben roppant örülök, hogy Te óráról órára boldogabb leszel. Helyes. Előre fiatalság! Zsuzsinak kézcsókomat kül-

döm, s üzenem, hogy ne habozzatok sokáig. Hogyan érsz utol engem? Két hónap múlva megszületik a második fiam. Noémi lesz a neve.

Nejem, a Mancika, jól van, szeretettel üdvözöl s tisztelettel is, mert pesti vagy. Viszont Eszter, a Leány, se nem tisztel, se nem szeret, ő „még őszinte ember”. Ezzel szemben szépen nő. Lassan megindul. Beszélni még alig tud, legfeljebb néhány egyszerű szót ejt ki tisztán, mint pl. metempszychózis és ideoszinkrázia.

Bizony mondom Neked, jó lenne, ha valahogyan vissza tudnál kerülni Pécsre. Figyeld ott is a lehetőségeket, esetleg Sárai révén. Radó lebukott, talán most már menne az Egy. Kartán is.

Mi van Mészöly Mikivel? Csak később jutott eszembe, hogy a Kongresszuson neki is ott kellett volna lennie. Számítottam is rá, hogy találkozunk majd. Sajnos, nem sikerült. Ha találkozol Vele, add át baráti ölelésemet. S mindenki másnak is, aki megérdemli.

Én mostanában nem írok, csak szeretnék. Elhatároztam, hogy belekezek Leopardi-ba. Csinálok belőle egy kötetnyit. Csak úgy cél nélkül. Meglehetősen nehéz. Ennek ellenére, ha Te írsz, küldd el azért. Mi van a 12-ik levéllel? A koronával? Remélem, elkészült.

Ezzel aztán teljesen kimerültem, elfáradtam, megsérvesedtem. Abba is hagyom.

Minden barátunk szeretettel ölel, én pedig különösképpen

Győző

Másoktól tudtam meg, hogy egyre zárkózottabb lett, hogy egy ideig még körülvették a később érkező fiatalok, de hát... ez már egy merőben más történet.

A halálhíre megdermesztett. Érkeztek hírek korábban is arról, hogy rossz bőrben van, ő maga is jelezte néhány levelében, hogy érzi a bajt, de... azt hiszem, Margitkától, a csodálatos feleségtől érkezett a gyászjelentés. Leblokkoltam. Nem mertem leutazni, nem tudtam leutazni, még életjelet se adtam magamról. Nincs rá magyarázat, nem is óhajtok magyarázkodni. Lehet, hogy e lap szerkesztője kihúzza ezt a pár sort, hiszen ez már nagyon személyes. Csak ennyit: ember és barát soha nem állt hozzám olyan közel, mint ő.

És talán még ennyit: azok az évek nem is az ott történtek miatt érdekesek arra, hogy felidézzük őket, jóval inkább a légkör miatt, mely jellemezte őket.

Pályakezdésem emlékezete: a *Dunántúl*

Kinagyítom az első képsort: nem én látszom rajta, Gáll István utazik fiatalon, még az is lehet, hogy határőr-egyenruhában Pécsről Somberekre, az én szülőfalumba. Megbízatása Szántó Tibor főszerkesztőtől, az írócsoport főtítkárától és Csorba Győzőtől az, valamiképp jusson nyomára: egy Kalász Márton (vagy Csorba szerint Márta?) nevű ismeretlen versíró, versküldő miért egy ormánsági pusztán adja föl mindig e küldeményeit, s a választ, a bírálatot a küldeményekre miért a Mohács melletti Somberekre kéri, özv. Krisztmann Józsefné címére? Innen visszatekintve – valójában ez lehetett a *Dunántúl* szerkesztőségében az én tétova költővé avatásom, első alkalom, hogy, mondjuk, Csorba Győző a küldeményemet annyira komolyan vette, hogy most már a szerzőnek is érdemes volna utánanézni. Csorba persze kezdettől, mindig nagy figyelemmel volt hosszabb-rövidebb válaszaiban irántam –, ha néha úgy éreztem is, olyan jó verset, mint amelyeket a *Dunántúl* időnként ismeretlen nevek alatt közöl, most már én is írok. Csorba a várakoztatást később azzal magyarázta, hogy mindenképp szerette volna, ha én első közlésemmel mindjárt figyelmet is vonhatnék magamra, ezért kívánta a még s még jobb írásokat. Ebben igazat kellett adnom neki – s ezt különben már akkor mondta el, amikor a maga kivételes és következetes szigorából, úgy érezte, valamit át tudott plántálni belém is. Azt hiszem, minden igazi tanítványa így volt velem, így „járt” velem hálisternek.

Gáll, az ifjú költő, leszerelés előtt levő határőr, aki épp *költői mivoltánál* fogva elég szabadon csellengett Pécs utcáin, s temérdek ideje volt, kíváncsi fiatalember is volt, benne élhetett már a későbbi prózaíró szimatiingere – örömet vállalta a küldetést, s amennyi információra Pécsnek szüksége volt, hogy létezem, valóságos alak vagyok, annyit vitt is még aznap Somberekről. Hogy anyámat ezzel mérhetetlen riadalomba ejtették, pláne, hogy az egyenruhás hozzá el sem ment, arra senki nem gondolhatott, s a helyi hatóság, akik írásra való hajlamomat úgy-ahogy ismerték, tudtak róla, hiába is próbálták anyámat nyugtatni, vigasztalni – ha kerestek, nyomoztak utánam, akkor csak baj lehet velem, még ha én magam nem tehetek is semmiről. Az az idő volt ez, amikor nem kellett valakinek bármit is elkövetnie, hogy vétkessé váljék s beláthatatlan következményeknek legyen kitéve. Anyám nem csak egy élet rossz tapasztalatai miatt reagált mindenre rémülten – még nem voltunk túl a „svábozáson”, kézzelfogható közelségben volt a kitelepítés, áttelepítés, internálás, helyi üldözési kedv minden keserve. Az anyámban gyerekkora óta élő reflex, mint mindenki hozzá hasonlóban, a sérültség s az állandó fájdalom dimenziójába átnőve, kétségbeesetten működött.

Az irodalomról, amibe én „belekeveredtem”, valójában olyan rossz tapasztalata nem lehetett – csak hát ő nem olvasott, s nyilvánvalóan értetlenül nézte, épp az ő családjában fordul elő ilyesmi, az ő fia bújja a könyveket, s firkál itt szinte kisiskoláskora óta. De ebben épp később, amikor már befoghatott volna másra, munkára is, s a szomszédok épp elég célzást tettek neki, mindezt olyan fölénytel tudta elviselni – hogy csak ülök, „tétlenkedem”, s eszembe se jut emiatt röstellkedni. Talán akkor mégiscsak megsejtett valamit apám magatartásából, aki a háborúból gyógyíthatatlan betegen hazakerülve már csak olvasott – anyám meg azt vehette észre, egyre közelebb húzódok apámhoz, ami nem volt épp természetes a mi családjunkban. Beszélgetni kezdünk, puszogni egymással, s nem általában, hanem olvasmányokról, az én verspróbálkozásaimról. Anyám nem érzékelhette, erre milyen elemi szükségem is van, nem tudhatta, ahhoz, hogy verset írjak, jobban kellene tudnom magyarul, mint ahogyan én tudok. Magyarul hibátlanul beszélő apámhoz azért is fordulok, hogy nyelviileg segítsen, ha egy-egy szó csupán németül vagyis beszélt nyelvjárásunkon jutott eszembe, a bennem lappangó fényes homály azonban sugallta, használni szeretném „versemben” ezt a szót – egyszerűbb kifejezéssel: ha szükség volt rá, apám megmondhatta, a nyomórúd például magyarul nyomórúd. Anyám alighanem meg is könnyebbült kettőnk szép viszonya láttán, s apám túl korai halála után e megkönnyebbülés előidézte gyöngédség még sokáig megmaradt benne irántam.

Mire középiskolába kerültem, Pécsre, még a cisztercitákhoz, talán már a szorongásos magatartás is oldódott valamelyest benne, hogy „mi itt már úgyse vagyunk semmire se való”, csak földtúrásra, más helyett való küszködésre, kénytelenségre, „mibőlünk ebben az országban már »polgár« többé nem lesz”, a származásunk miatt. Elhitte a papunknak, engem mindenáron küldeni kell, rám vigyázni kell, rám egyszer mégiscsak még mindannyian büszkék lehetnek. A pap hozzám való figyelméből annyit látott, hogy ő is csak ellát rendszeresen könyvfélével, folyóirattal, hogy én közben Goethe *Faust*-ját végigarszoltam németül, hogy nem csak Adyra, József Attilára irányította rá figyelmemet, de tudtam, hogy van modern világirodalom, egy-egy verset olvastam Claudeltől, Apollinaire-től, Eliottól, Vas Istvántól, Jékely Zoltántól, Pilinszky Jánostól, Nemes Nagy Ágnestől, másoktól – mindezzel Ágoston Juliánt, az irodalomtanáromat lephettem meg már Pécsen a Papnevelde utcában. Varga Virgilt, szegényt, a matematikatanáromat azzal, hogy a négy alapműveleten kívül szinte semmit se tudok „az emberiség legfényesebb ismeretéről, amelynek ha híjával vagy, az igazi lelkiéletre is alkalmatlan vagy”.

Azért a Papnevelde utcában történik mindez, mivel a Széchenyi téri gimnáziumot már államosították, a rend tanárai azonban, a hatóság, a párt s az állam átmeneti szemhunyasával fölköltözhetnek a papneveldebe, vihették magukkal azokat a fiúkat, akik erre persze szülői beleegyezéssel vállalkoztak, hogy az állami gimnázium előnye helyett e kockázatos kimenetelű tanulási módot kövessék – nyilvánvalóan azok, akiknek családi indíttatásuk, valamiféle lelki hajlamuk volt, hogy majd akár papi pályára lépjenek, vagy ösztönük ott tartsa őket a szülők által is jó hagyományúnak vélt szellem közelében. Ekkor csöppentem én közéjük, s kezdeti súrlódások, lelki megrendülések után befogadtak. A katoli-

kus költő Ágoston Julián sem tudta persze eleinte a bemutatott verseimet s engemet magamat, ahogyan látványként előtte álltam, mindenképp azonosítani – utolsó kétségbeesett kifakadása úgy hangzott: „Édes fiam, milyen nyelven beszélsz te magyarul?” Azt jelentette ez már, hogy nem nyelvtani hibákat halmozok, hanem otthoni nyelvtanulási buzgalmamban a bukovinai székelyek páratlanul archaikus nyelvétől a hozzánk települtek délvidéki, vasi, nyírségi, felvidéki akcentusáig naivul és elszántan elegyítve büszkén olyan mondatokat vágtam ki óráinkon, hogy harsány nevetés kísérte időnként produkcióimat. De ez már a szeretet derűje és csúfolódása volt osztálytársaimban s nem féltem.

Attól, hogy kinevetnek, a nevetségessé válástól reszkettem legjobban, egészen felnőttkoromig, s még azután is, mondhatnám akár, mindmáig. Ez volt az oka, hogy abban a világvégi ormánsági gazdaságban, ahol átmenetileg éltem, nem mertem megkockáztatni bármilyen gyanút keltő levelezést. Ha rájönnek, hogy verset írok, a *Dunántúl* elismerésére pályázom, naponta kitör körülöttem a hahotavihar, s többé nem lesz nyugtom. A *Dunántúl* ott hevert a gazdaság úgynevezett „szakszervezeti könyvtárában”, ahová csak én jártam be, néha az igazgatói iroda valamelyik asztalán. Hogy félelmem fölösleges volt, ezt később tudtam meg – hiszen már nem voltam a gazdaság kis hivatalnokja, s ahányszor verssem jelent meg a *Dunántúl*ban, volt munkatársaim mindig gratuláló táviratot küldtek. Az akkori állami gazdaságok, világvégi helyek persze telve voltak művelt, szakmájukban jeles, de politikailag csupán megtűrt, *számúzni való* emberekkel.

S itt kinagyíthatom a következő képsort, amely még mindig a félelemmel van összekötve – s az első, amit meglátok (úgy kellene mondanom, meghallok) rajta, a híres, sokunk által emlegetett, megírt csengő a pécsi szerkesztőség ajtaja fölött. Többben versben is állítottak a csengőnek emléket, arra volt való, hogy a belépőnek a benti meghittséget hirdesse, azt, hogy örömmel várják. Szántó Tibor, s gondolom, Csorba Győző is, úgy határozott, most már meghív engem valamelyik péntek esti összejövetelre, hogy végre megismerjenek, s a körülöttem levő homályt végleg eloszlassák. Órákig keringtem a Széchenyi téren, emlékszem, kétszer is elmentem Szántó Tibor mellett, aki a tér lenti sarkán valakivel beszélgetett. Nem tudhattam, hogy ő –, de odafönt a szerkesztőségben úgy éreztem, megint lelepleződtem. A csengő alatt összerezzenem, alkonyat tájt volt, amikor beléptem. Eleven emlékem, hogy szemben ablakot látok, a kinti világosság még valamelyest beárad, s az ablakban dús, sötét haj, elbűvölően férfias arcél rajzolódik ki, termetre ez a fiatal férfi, igaz, kissé alacsony – mire magamra eszmélek, ott állok előtte, motyogom a nevemet; ő Csorba Győző. A meglepetés azért is olyan elemi erejű, mivel cisztercita magyartanárnk, aki az elhurcolt Ágoston Julián után kétségbeesetten igyekezett óráinkon magára vonni figyelmünket, Oppermann Balduin Kosztolányi *Ének Virág Benedekről* című verse ürügyén indulatosan kifakadt, a kifakadás, tudtam, elsősorban nekem szól – ha volna bennünk csöppnyi jóérzés s érdeklődés az irodalom iránt, mi is meglátogatnánk a helyben élő Csorba Győzőt, ezt a kitűnő költőt, s egyáltalán tájékozódnánk, mi folyik közvetlen közelünkben a művelt világban. Én viseltem el legnehezebben, hogy Ágoston Julián nincs velünk, minden irodalomórán ezt tüntetve Oppermann tanár úr tudomására is hoztam, s neki, az egy kifakadást feled-

ve, mérhetetlen nagy türelme is volt hozzám. Most kétszeresen is megdöbbenem, az ő tájékozottságán s a magam minősíthetetlen viselkedésén. S így csúszott be az, hogy Csorba egyszerre vált képzeletemben a várfal oldalában élő Virág Benedekké – ami nem volt. Csorba Győzőnek nem ezen az első találkozáson mondtam el róla való diákkori képzetemet, el is sodródtam mellőle, hisz Szántó Tibor sorra bemutatott minden jelenlévőnek, Galsai, mint egy színházi tenor, hahotázott, persze azt hittem, rajtam, a vidékiségemen, a félszepségemen. Ez az este, a csoportban, majd a Nádor kávéházban, mégiscsak kezdte leolvasztani rólam a jégpáncélt, egyszerre csak éreztem, nézek körbe, s nem zavar, hogy ez is, az is engem kérdezve faggatózik.

Csorba Győző *A város oldalában* című, vele készült beszélgetéskötetben úgy emlékszik, mielőtt fölvettek az írócsoportba, én már többször megfordultam ott köztük. Valószínűleg így volt, nekem már inkább az aktus, „íróvá való elfogadásom” maradt meg emlékezetemben, maga Csorba javasolt tagságra, szinte kis esszét olvasott föl, elhangzott néhány versem, kis ünnepet kerekítettek a jelenlevők az estéből. Ha visszagondolok rá, más szinten s persze más föltételek közt, úgy támaszkodtam most már rájuk, mint esztendőkkorapán apámra, szívesebben mondanám, hozzájuk, képes beszéd volna, de pontos jellemzése a helyzetnek. S mennyire hatott rám, amikor bemutató közlésként a *Dunántúlban* egyszerre hét versemet találtam (a gazdaságban tüstént eloroztam a példányt, s többé nem is tettem vissza a helyére), „hogya meg lehessen jegyezni a neved”, mondta Szántó Tibor.

Olyan felhőtlen, természetemhez talán nem is illő idők következtek rám, amelyek életemben nem is ismétlődtek meg többé – Szántó, mihelyt lehetett, kiszabadított a világvégi, nekem örökké esős, ködös, határsávba tompult, bár ligetes, szép Dráva-vidékről. Népművelő lettem, előbb Siklóson, aztán Villányban, végül 1956 elején a minden baranyai kisvárosnál szinte jobban kedvelt Szigetváron. Ott Zágon Gyula festőművész fogadott barátságába, Pécsről az írók mellett tekintetét népművelő-főnökünk, a mogorván nagylelkű Lemle Géza tartotta rajtam, a Pécsi Rádióban mindig a legkedvesebb szóra talált, hogy örüljek, Pálincás György igazgató, a verseimet többször is fölolvastató Tomanek Nándor. Tomanek szűken ejtette a szót, de nem nézett keresztül rajtunk, ha Jenő öccsével együtt látott, aki korai haláláig egyik legjobb barátom volt. Nem vágytam Baranyából sehova, még Budapestre sem, írást is csak akkor küldtem lapoknak, ha Csorba Győző már elmondta véleményét, s tudtam, a *Dunántúlban* most nemigen volna hely közölni őket.

Csorba Győzőről és Szántó Tiborról külön illenék hosszan beszélni, a támaszt mindannyiunknak ők jelentették. Csorba mindenekelőtt a szellemi, mindenki mércéje volt a véleményével, vitathatatlan diagnózisaival, még elfogultságaival is. Szántó huszonhat-huszonnyolc esztendejével mindenütt érdekképvisezőnk, ha kellett, ügyintézőnk, dörzsölt fiskális ész is. Szántó akkor még meg sem igen kezdte tüneményes novelláinak közlését – én meg is jártam vele, amikor Tibor, Galsai meg én egy nyár eleji este hármásban Budapestre utaztunk a gyorsal egy írószövetségi ülésre, s Szántó kezembe nyomott egy kéziratot, olvassam el, figyeljek főképpen a helyesírásra, mivel ezt az írást az *Irodalmi Újságnak* le szeretné adni. Azt hittem, valamilyen cikk, azt Szántó gyakran írt, de a

Kötélhúzás című elbeszélést olvastam aztán ámulva. „Szántó, te író vagy?“, csúszott ki a számon, Galsai ünneplő hahotája közepette. Ez akkortájt volt, amikor már Bertha Bulcsu és Kiss Dénes sem bírta tovább Zalában, mindkettő átköltözött Pécsre, azt hiszem, garmada kézirattal, Kiss Dénes meglepően jó versekkel, Bulcsu kínos Ady-utánnal. Bulcsun mindenki segíteni szeretett volna, mentora, Szöllősy Kálmán találta ki végül, novellát kellene írni vele. Bulcsu néhány nap múlva kicsit sértett képpel, forgó szemmel letette a novellát Szántó elé, s mindenki fölsóhajtott megkönnyebbülten. Bulcsu szorgalmas volt, céltudatos, egy-egy írása esemény is volt akár; bennünket, költőket azért nem becsült le, titokban, azt hiszem, irigyelt. Veszekedésig egyedül Gáll Istvánnal szerettem vitatkozni, ő, mivel annak idején nyomomra bukkant s azonosított bedeszklázott falumban, valamiképp jogot formált volna a nevelésemre, s ez a nevelés főképpen politikai lett volna. Neki aztán hörcsögtermészetemet is kimutattam, kellett is, viszonyunk ilyen rögzösen fordult át végül barátsággá. Gáll eljátszotta, hogy valójában lenézi a faluról érkezőket, tatabányai értelmiségi fiú volt, de szilárd elhatározással, ő a munkásosztály írója lesz. Csorba Győző szeretettel nézte őt, vitáinkba nemigen ártotta magát. Gállt akkor tanultam meg igazán becsülni, amikor a hetvenes évek második felében együtt dolgoztunk egy szerkesztőségben, betegsége akkor már elhatalmasodott rajta, életét fogyni érezte, s milyen szenvedés közepette írta remek prózáját, csak sejtettük.

A *Dunántúl* ötvenöt táján már az ország egyik legjobb folyóirata volt, ha nem a legjobb, Szántó bátorsága, a kockázatot valójában élvező szelleme, Csorba és

Filippinyi Éva, Kézdy György, Kalász Márton

Galsai tekintélye, baráti kapcsolatai vonzották a szenzációszámba menő kéziratokat. Weöres Sándor és Szabó Lőrinc versei, Déry Tibor és Örkény István novellái, a hosszú hallgatás után megújódott Tatay Sándor prózája, Rónay György tanulmányai és versei, Szabó Ede és Abody Béla vitája Juhász Ferenc költészetéről – Szántó Tibor egy-egy pesti útja szinte diadalmenet volt, mi úgy éreztük; s amit egy-egy író politikai óvatosságból más szerkesztőségben visszakapott, Szántó leköszölte a *Dunántúlban*. Az ő vitáit különféle hivatalokban, minisztériumokban, írószövetségben mi fiatalabbak inkább csak sejtettük, de úgy tekintettünk rá, mint valami mesebeli legkisebb fiúra, akinek, ha elindul, minden sikerül.

Közben Dunántúli Magvető néven már jegyzett könyvkiadónk is volt, Gáll, a zalai Pál József verseskötete után Csorba Győző *Ocsúdó évek* című önéletrajzi költeménye, Takáts Gyula balatoni verseskötete, Tatay Sándor válogatott elbeszéléskötete, antológiák, alkalmiak persze – néhány jó könyv megjelent. Csorba Győző már ötvennégyben kezdte rakni az én verseimet is, szerkesztette lehetséges kötetemet. Időnként elég szigorú megjegyzések kíséretében, Csorba úgy érezte, nyilvánvalóan így is volt, túlságosan könnyen írtam most már, amit írok, nagyobb önismeretre, elmélyülésre kellene törekednem. Egy alkalommal ahhoz is folyamodott, talán olyan indulatában, amire maga se számított, hogy társaságban figyelmeztessen – nagyon megbántódtam, de hát szememben ő abszolút tekintély volt, eszembe se jutott volna, hogy föllázadjak. Verseskönyvem megjelenése végül is kissé elhúzódtott, hiányoztak belőle meghatározó politikai versek, amelyek útját megkönnyítették volna. 1955 karácsonya előtt pillantottam meg a Széchenyi téri könyvesbolt kirakatában a barna fedelű kötetet, ára 2 forint 40 fillér volt, s ezen rökönyödtem meg – ki vesz meg egy könyvet, amelyik csak ennyibe kerül? Az első méltatást Rajnai László írta a *Dunántúlban* – ő ebben az időben kezdett újra tanulmányokat közölni, elfelejtették az *Újholdban* induló, kitűnő kritikust, mint közben sok mindenki másét. Ma visszanezve azonban Lengyel Balázsnak kell igazat adnom, aki a kritikájában nem bántott ugyan, de őszintén hiányolta eredetiségemet. Persze nem csak Illyés hatása volt itt az ok, hanem az akkori állapotok is – ha csupán az általam nagyra becsült Csoóri Sándorra gondolok, ő is első verseskötete után indult el mai költészete kivívására. Mindazonáltal telve önérettel, büszkén s felhőtlenül álltunk ötvenhat nyárelején Széchenyi téri könyvsátrainkban.

Ötvenhat nyarának végén furcsa türelmetlenséggel vártuk vissza egymást a nyaralásból – s ez a türelmetlenség, izgatottság napról napra csak nőtt, az irodalom állapota, az irodalmi s a politikai élet indulatai nem csak elhullámozottak Pécsig, úgy éreztük, magunk vagyunk ott a legközepében. Én persze koromnál s visszahúzózó természetemnél fogva inkább csak a peremén mindennek, de szigetvári munkám megengedte, hogy minél több időt eltöltsék Pécsen vagy egyszerűen csak visszaéltem azzal, hogy a környezetem megkedvelt. Közben elkozták Déry Tibor novellája s Benjámin László versei miatt a *Dunántúl* egyik számát. Ősz elején a pécsi klinikára kerültem, de néhány hét után már szinte mindig az utcán, a szerkesztőségben voltam – s ott voltam október 25-én a Széchenyi téren, inkább nézve a tömeget, mint elvegyülve benne. Így talált rám Rab Ferenc barátom, a kitűnő újságíró, együtt mentünk át a Rádióba, mindketten iz-

gatottan, mi lehet Pálincás Gyurival. A Rádióban az volt, ami mindenütt, s amikor késő éjszaka utcára léptünk, szembe találtuk magunkat egy belügyes járőrrel. Rab Ferinek elég volt újságíró igazolványát felmutatnia, nekem szerencsém volt, hogy írócsoport tagsági igazolványomat is annak nézték. Följutottunk a kiürült Széchenyi térre – Rab igazolványa varázserejében bízva hazaindult, engem Kenedi úr, a Nádor szálló igazgatója befogadott éjszakára.

A *Dunántúl* Széchenyi téri szerkesztősége megfigyelő toronnyá változott, színészek, festők, újságírók ültek ott egész nap, Szántóhoz megint csak beállítottak mindenféle emberek, hogy segítsen – irodalomról mind kevesebb szó esett. S ez november 4-e után sem változott, legföljebb akkor már azzal állított be néhány nő, Szántó segítsen nekik lisztet szerezni, beszéljen az áruház igazgatójával, hiszen jól ismeri, s egyéb halaszthatatlan ügyek. Szántó Tibor arcképe akkor teljesedett ki bennem igazán. Ő azért már szervezte a *Dunántúl* utolsó számát, amelynek fekete, gyászszínű lesz a címlapja, arra hivatkozva majd, a nyomdában elfogyott a színes festék. Ez a fekete szám lett aztán az egyik vádpont Tibor perében, amit 1957 őszétől én, Galsaival, Telegdi Polgárral, másokkal, a pesti írók közül például Rába Györgyre emlékszem, már a Markó utca egyik tárgyalótermében hallgattam szinte naponta. A pécsiek perét gyakran Rajk Júlia, Maléter Pálné is látogatta, valószínűleg ült ott még más rokonszenvtüntető is, akit én nem ismertem. Szántót 1958 tavaszán vagy nyár elején fölmentették, mi, a barátai ott vártuk a börtönkapu előtt, derűje, ezt már a tárgyaláson is érzékelti lehetett, odabent is egy pillanatra sem hagyta cserben.

Az eddig fölnagyított emlékképeken a jó néhány föl- és eltűnedező arc ugyancsak sugároz rokonszenves derűt, néha talán indokolatlanul is – de hát ilyenek voltunk, nem éreztük esztendeit ennek a kornak olyan elviselhetetlennek, ahogyan később, s amilyenek földidézve aztán megjelenítettük. Nem is tudom, miért jutott annyiszor eszembe Nyolczas Ipoly, latintanárom és osztályfőnököm, aki szűkre vont szemmel s szinte vakkantva rám szól: „Kegyed megint min derül?” Efféle lelki súllyal már nem lehetett bennünket zavarba hozni, nem volt összepréselt száj a mosoly-ellenszenv miatt.

Ami november 4-e után bekövetkezett, nem mosoly-ellenszenv volt Pécssett sem, hanem iszonyú terror, félholtra verés, börtön, kivégzések híre, a helyi megfélemlítés minden lehetséges változata. Ha találkoztunk, leginkább a panasz, a riadalom szánkon, szemünkben. Szerkesztőség többé nem volt, Nádor kávéház sem igen, az addig humorral elviselt dilettánsok bosszúvágytól fűtve tanúskodni jártak a belügyhöz, az egyik fődilettáns nyomozást vezető tiszté lépett elő, s gúnyosan figyelmeztette a még szabadlábban lévő Szántót, „eztán mi mondjuk meg, ki az író, s ki nem”. Galsai költözött el elsőnek a városból, Pestről kezdett üzenni azoknak, akiket kedvelt, milyen lehetőség van odafönt, ha menne valamelyikünk. Azután megindult Pécssett az irodalmi élet, csak épp Csorba Győző nélkül s nélkülünk. Lett a betiltott *Dunántúl* helyett folyóirat, *Jelenkor* néven, egy Mészáros Ferenc nevű rossz prózaíró, a negyei lap munkatársa a főszerkesztő. 1957 nyarán egyik délben átmentem Szigetvár főterén, az oroszlanos emlékmű előtt járva nevemet hallottam kiáltani. Telegdi Polgár István, aki színházi emberből vált Pécssett kritikussá, majd Pesten az olasz irodalom kitűnő fordítójává,

az egyik személygépkocsinak támaszkodva állt, ő kiáltott utánam. Akkor épp a megyei tiszti főorvos sofőrjeként próbált túlélni, s találkozásunk előtt fönt járt Budapesten. Az ő rábeszélésére s Galsai üzeneteitől fölbátorodva csomagoltam be holmimat egy bőröndbe, s ültem egyszzerűen vonatra.

Pécsett végül is mederbe terelhetővé vált az irodalom s a konszolidálódó környezet viszonya – amikor Tüskés Tibor foglalhatta el a *Jelenkor* főszerkesztői székét, én rövid ideig még azt is fontolgattam, hogy valami módját keressem a visszaköltözésnek. Végül csupán olyan lett a viszonyom a szerkesztőséggel, mint a többi rokonszenvező íróé – nem Tüskés Tibor és munkatársai tartózkodásán múlt, hanem az enyémen. Megjelentem rendszeresen, írtak rólam, ha írtam valamit, elsősorban rájuk gondoltam. Tüskést bátor szerkesztéséért Aczél György leváltotta, a pécsiek nem védték meg, az írók nem tudták megvédeni. Utóda, Szederkényi Ervin emiatt nehezen indulhatott el, elég makacs volt azonban, magam is tapasztaltam; ő lett a „telefonáló szerkesztő”, éjszaka is fölcsengette azokat, akikből ki akart préselni valamit. Belőlem egy regényt préselt ki, a *Téli bárányt*, egyre bizonyosabb, ha Ervin nincs, ma is csak mesélnék, álmodoznék arról, hogy regényt akarok írni. Ő megunt, hogy neki is csak beszélek, s ha megkérdezi, hol tartok, homályos választ adok – s ahhoz a cselhez folyamodott, hogy közvetlenül karácsony előtt nagyobb összegű, azonnal postázható ösztöndíjjal csábított, a regény megírásához jól kifundált támogatást. Második csele volt, hogy bizonyos idő után elkezdte folytatásokban közölni a meglévő kéziratrészt, s én futhattam, akár egy Jókai Mór vagy Móricz Zsigmond a határidők előtt. Ebből az ő „erőszakosságából” s az én óvatlan csőbe sétálásaimból igazi barátság lett, nem egyedül voltam vele így – nem sokkal halála előtt még arra próbált rábeszélni az Astoria egyik szobájában, nehezen lélegezve már, fulladozva, költözzem vissza Pécsre, ő persze már minden részletet gondosan előkészített. Ha erre nem tudom elszánni magam, legalább lépjek be a *Jelenkor* szerkesztő bizottságába. Boldogan jártam le havonta Pécsre, neki még azt is sikerült elhítenie velem, hogy ott szükség van a véleményemre. Ervin hamarosan meghalt, s a temetésén sokakkal együtt mély szorongásba esve, szám szélét harapdálva, hogy sírnom ne kelljen, mint a nyomorultat, úgy kínzott a sejtés: az én vonzalmam túlságosan az ő személyéhez van kötve, az általa használt hangnem megismételhetetlen – s a fejemben járó képek: már ott lassan homályossá válni, kiürülni kezdtek, s a sor, néhány utólagos fölvilanást nem számítva, hamar meg is szakad.

Vaskor? Aranykor?

Ha a naplói ró, aki éjszaka papírt terít asztalán az íráshoz, hogy följegyezze mind-azt, ami aznap vele történt, vagy mástól hallott, mondom, ha a naplói ró emlékezete is bizonytalan, cáfolható és helyreigazítható, akkor milyen reménnyel fogjon írásba az, aki csaknem negyven év távolából emlékezik hajdan való eseményekre, arcokra, nevekre, szavakra, hangulatokra? S amikor a segítségül hívható szem- és fültanúk is jobbára hallgatnak már, mert örökre eltávoztak? Olyan ez, mint amikor Jókai a millennium utáni évben a Bach-korszakra, a kiegyezés előtti időre, 1860-ra emlékezett. Vagy amikor a hatvanhét éves Illyés 1969-ben arról beszélt, mi történt vele harmincévesen, amikor *Ifjútság* című elbeszélő költeménye megjelent a *Nyugatban*. Aggályosan, bizonytalanul és kételkedve forgatok a számban minden szót.

Két fiatalembert látok, mindketten innen a harmincon, akik a késő éjszakában föl-alá járnak a sötét, pécsi Kossuth Lajos utcában a városháza és az utca derekán található cukrászda között. A Nádor kávéház márványsztalát már otthagyták, de nem mentek haza. Az egyikken bokáig érő, hosszú, kemény, zörgő viharkabát, ilyent régen az útkaparók hordtak, a másik bundával bélelt, kopott bőrkabátot visel, első tanári fizetéséből vásárolta néhány éve. Ha valaki megállna mögöttük, hallaná, hogy nőkről, irodalomról, novellákról, folyóiratról, könyvkiadásról beszélnek. (Később megtudták: amíg a Nádorban ültek, volt is, aki a mellettük lévő boksiban fülét rájuk tapasztotta.) Álmokat, vágyakat, terveket szönek.

A huszadik század derekán Pécsen két irodalmi folyóirat is volt már: az 1941-től 1948-ig megjelenő, Várkonyi Nándor szerkesztette *Sorsunk*, és az 1952-től 1956-ig működő, Szántó Tibor szerkesztésében megjelenő *Dunántúl*. De egyik sem volt olyan folyóirat, hogy egy évben megjelent volna tizenkét száma. A *Sorsunk* negyedévi folyóiratnak indult, később a háborús évek, a papírhiány csonkította meg évfolyamait. A *Dunántúl* évente háromszor, majd ötször jelent meg, s éppen akkor szűnt meg, amikor havi folyóirattá akarták tenni szerkesztői. A két fiatalember most azt latolgatja, hogyan kellene az 1958 őszén indult, kéthavonta megjelenő *Jelenkort* havi folyóirattá fejleszteni. Szántó Tibor lapja, a *Dunántúl* éppen csak meghorzsolta őket. A viharkabátos fiatalember föl járt ugyan a szerkesztőségbe, de írásának közlését csak ígérték a lapban. A bőrkabátos fiatalember a *Dunántúl* szerkesztőinek egy tanulmányát mutatta meg, amelyben az irodalmi hagyományok ápolását szorgalmazta. 1956 után mindketten a helyi újságban publikáltak, és a feloszlott írószövetséget pótolni szándékolt helyi írócsoport vitaestjein találkoztak. Az újság egy-egy vasárnapi száma a viharkabátos fiatalember novelláját közölte, a bőrkabátos fiatalember cikksorozatban, irodalmi séták keretében irodalomtörténeti adatokat adott közre, a város irodalmi emlékeit ébresztgette.

Bevándoroltak, nem bennszülöttek, nem tükék, nem Pécsen születettek voltak, de annyit már ismertek a város múltjából, hogy itt a huszadik századi szellemi élet

mindig nagy fellángolásokból és elhamvadásokból állt, a nagy nekibuzdulásokat hanyatlás, az eredményeket kudarc követte. A Janus Pannonius Társaság és a *Sorsunk* országos rangra emelkedett, de a „fordulat éve” egy egész írónemzedéket sodort el a városból. A *Dunántúl* a vaskalapos, sematikus kezdetektől az egyik legfigyelemreméltóbb irodalmi lappá fejlődött, hogy a forradalom leverésével együtt megszűnjön, és legközvetlenebb munkatársainak egy része, jól fölfogott érdekből, a fővárosba távozzon, másik része börtönben várja a szabadulás napját.

Ilyen légüres térben indult kéthavi folyóiratként 1958 őszén a *Jelenkor*. De a vákuum nem sokáig tartott. Ez a város egyfelől mindig magához vonzott fiatalokat, pályakezdő értelmiségieket, kétkezi munkásokat, akik itt kapták az első fölszálló légáramlatot, másfelől mindig voltak olyan idősebb kollégák, akik itt maradtak, akik kezet fogtak az utánuk jövőkkel, átadták az utódoknak az elődök kézmelegét.

Csupa gyászkeretbe tett név jelenik meg előttem, ha azokra az elődökre gondolok, akik ebben a városban kezüket nyújtották nekünk: Bárdosi Németh János, Csorba Győző, Kende Sándor, Fábíán István, Lovász Pál, Pákolitz István, Várkonyi Nándor... S hány név került gyászkeretbe már azok közül is, akik nemzedéktársaim voltak, akikkel együtt indultunk, akiket a *Jelenkor* publikált először. Arató Károly, Bertha Bulcsu, Hallama Erzsébet, Kampis Péter, Pál Rita... Mind-mind a temetőben...

De most a két fiatalember még a Kossuth Lajos utca köveit rója, s azon törí a fejét, hol és kivel kellene összefogni és tárgyalni azért, hogy a *Jelenkor* havi folyóirat legyen.

Arató Károly, Csorba Győző, Tüskés Tibor, Bárdosi Németh János, Kende Sándor és Pákolitz István a Nádor kávéházban, 1974-ben

Aztán éjjél felé elválnak, egyikük hazamegy Perczel utcai egyszoba-konyhas, udvari vécés lakásába, másikuk pedig hazamegy József utcai közös konyhas-fürdőszobás, társbérleti „üdvlakába”.

Ha 1963 elején nem történt volna más, mint az, hogy teremtődött egy keret, egy lehetőség a jövő számára, s az addig kéthavonta megjelenő pécsi irodalmi és művészeti folyóirat havi lappá lett, talán ez is elegendő lenne az emlékezésre, a hőskor emlegetésére.

De történt más is.

A múlt megszépítő köde teszi, az idős kor nosztalgiája, amely aranyfüsttel vonja be a múltat, a Sétatér gesztenyefáit, a Széchenyi tér köveit, a Nádor kávéház üveglakát? Alig hiszem. Próbálok tárgyyszerű, rideg és pontos lenni.

Nem vagyok Pest-ellenes, annak ellenére, hogy gyaníthatóan már végérvényesen a vidékhez kötöttem az életemet. De történelmi tények igazolják, hogy a diktatúra éveiben a művészeti élet területén nálunk vidéken – és éppen Pécsen – mindig többet lehetett megtenni, merészebben lehetett kísérletezni, bátrabb kezdeményezéseknek kaput nyitni, új hangoknak megszólalást biztosítani, mint a fővárosban, Budapesten. Mintha a központtól (pártközponttól, minisztériumtól) a térbeli távolsággal arányosan nőtt, tágult volna – ha nem is a művészi szabadság, de legalább – a politikai tűrés határa.

Konzolidációnak mondott évek voltak ezek, s voltak, akik valóban komolyan gondolták a konzolidációt: a megállapodáson alapuló rendeződést, a tü-

*Hárs György, Csoóri Sándor, Veres Péter, Tüskés Tibor
és Hunyady József 1962-ben Pécsen, a Széchenyi téren*

relmet, a művészi lehetőségek tágulását, a „személyi kultusz” évei után a nagyobb szabadságot.

Martyn Ferenc és a tanítvány Lantos Ferenc absztrakt képeinek első megjelenése a pécsi tárlatokon még botránnykó volt, de Martyn művészetének kvalitása, modora, diplomatikus egyénisége csakhamar lefegyverezte az ellene fenekedőket, s az számított művészi eseménynek, ha neki nyílt tárlata, ha ő nyitott meg kiállítást. Ahogy annak idején a *Sorsunk* mellé állt, most bennünket, a *Jelenkort* támogatta képeivel, írásaival. Műtermébe vezetett, megmutatta ekkor készült porcelánkísérleteit, rajzait, s mások festményéről csupán szemöldökmozgásával jelezte véleményét.

A Pécsi Nemzeti Színházban Katona Ferenc hozott friss szellemet: tehetséges színészeket vonzott, modern előadásokat rendezett. Amit az új amerikai és francia színdarabokból a *Nagyvilág* közölt, azt ő színpadon bemutatta. Megszületett az önálló Pécsi Balett. Eck Imre a pantomimból kifejlesztett mozdulatművészetet, új táncos formanyelvet teremt. A közönséget, a fiatalokat vonzza a színház. A társulat erejéből, kezdeményezőkedvéből telik arra is, hogy éjszakai színházat, tizenegy órakor kezdődő kamaraelőadásokat tartsanak.

Csak szavakat mondok – tárlatok, nemzetközi bábfesztivál, filmfesztivál –, s arcok, nevek, heves viták jutnak eszembe.

A merevebb, vaskalaposabb megyei napilap mellett megjelenik, s néhány évig létezik a frissebb, kezdeményezőbb, polgárabb jellegű, délutáni városi lap, az *Esti Pécsi Napló*. Ide hetente tárcát lehet írni, itt Czerka Gabi és Plajbász Karcsi fogalmazási gyarlóságoktól és helyesírási hibáktól hemzseggő leveleibe a közélet, a politikai élet kritikáját is be lehetett csomagolni.

Németh Antal rendezése a nagyszínházban, felolvasó színháza a városi művelődési házban európai levegőt hoz a városba.

A pécsi újságoknál egy időben dolgozik négy író: Bertha Bulcsu, Hallama Erzsébet, Lázár Ervin, Thiery Árpád.

Azért, hogy a pécsi írókkal találkozzanak, Borsos Miklós, Illyés Gyula, Pilinszky János, Tersánszky Jenő, Veres Péter, Weöres Sándor látogatnak a városba és szerkesztőségünkbe.

Aki kinyitotta szemét, ekkor találkozhatott Fellini, Hemingway, Arthur Miller, Picasso, Tennessee Williams nevével és műveivel.

Persze, fiatalok voltunk. Meg akartuk váltani a világot. „Volt egy szent szándékunk: gyönyörüket írni.” És a provincián is egyetemes érvényű folyóiratot szerkeszteni. Bosszantott a dilettantizmus, az akarnokság, a politikai korlátoltság, a pártállami szűkagyúság. Pedig külföldre, nyugati országokba akkor még nem jutottunk el. De itt voltak az „öregek”, „Pécs szent embere”, a magyar irodalomban és a mítoszi időkben egyaránt tájékozott Várkonyi Nándor, a Goethét, Petrarcat fordító, az írást Babits igényével mérő Csorba Győző, a galamblelkű, a hajdan irodalmi társaságot szervező Lovász Pál, a minden tehetséget bátorító szóval karózó Bárdosi Németh János, a francia konyháról, Buñuel filmjeiről, Rippl-Rónairól, a spanyol bikaviadalról, a Prado képeiről mesélő Martyn Ferenc.

Mit adnak vissza mindebből a folyóirat 1959 és 1964 között megjelent számai, melyekhez mint szerkesztőnek szorosabb közöm van? Nem veszem le a polcra a bekötött példányokat, nem ütöm föl a *Jelenkor* repertóriumát, csak emlékezetemre hagyatkozom.

A magyar irodalomban még itt voltak a *Nyugat* alapítói, első nemzedékének néhány nagy öregje. Folyóiratunknak kéziratot adott Füst Milán és Tersánszky Józsi Jenő.

Itt voltak a második nemzedék alakjai, a népi mozgalom író-támogatói. Ők jelentették az igazi elődöket, az apák nemzedékét. A népet, a parasztságot tévesztették, de akik a két háború között melléjük álltak, törekvéseik támogatói voltak, a nemzet íróivá nőttek, a hatvanas évek elején alkotó erejük teljében működtek, s ha kértünk, kéziratot kaptunk tőlük. Erdélyitől, Illyéstől, Kodolányitól, Németh Lászlótól.

A mélyebb vonzalom azokhoz fűzött, akik a különböző műfajokban a kifejezés, a forma megújítóinak számítottak. Ezt ők is tudták, s leghangsúlyosabban alighanem ez a hang volt jelen a folyóiratban. Kassák és Weöres, Pilinszky és Mándy, Mészöly Miklós és Hernádi Gyula szólama.

Aztán a fiatalok, nemzedéktársaim, a nálam csupán egy-két évvel fiatalabbak vagy idősebbek: Beney Zsuzsa, Bertha Bulcsu, Fodor András, Kertész Ákos, Lázár Ervin, Makay Ida, Szakonyi Károly.

Akkor a *Jelenkor* volt a Dunántúlon az egyetlen irodalmi és művészeti folyóirat. Vállalni kellett a legfiatalabbak gyámolítását, a társművészetek támogatását, a színházkritikát, a képzőművészeti, a zenei krónikát Esztergomtól Kaposvárig, Szombathelytől Szekszárdig. Bálint Endrét, Czóbel Bélát, Egryt, Borsos Miklóst, s a korai rajzaival jelentkező Karátson Gábort is.

És borzoltuk az irodalompolitika kedélyeit szándékunktól és akaratunktól függetlenül is azzal, hogy helyt adtunk már a hatvanas évek elején az erdélyi Endre Károlynak és Kányádi Sándornak, az 56-os szereplése miatt a börtönből nemrég szabadult Kiss Dénesnek, Lakatos Istvánnak, Szántó Tibornak, Tóth Bálintnak és másoknak.

Elég korán – tizenhat éves korom táján – megtanultam a József Attila-i intést: „Az én vezérem bensőmből vezérel...” Politikai pártnak tagja soha nem voltam. Barátaim, a Pécsen élő írók bizalmából lettem a lap szerkesztője, melyet az akkori hatalom jóváhagyott. Számomra a közlés elsődleges feltétele az esztétikai érték volt. Elfogultságaimnak csak két irányban adtam teret, de akkor sem az esztétikai minőség rovására, hanem azon belül: egyfelől a földhözragadt ízlés helyett, az akkor szocialista realizmusnak mondott irány helyett a modernnek mondott törekvésekhez vonzódtam; másfelől nem akartam szem elől téveszteni, hogy hol szerkesztek folyóiratot, milyen értékek, szellemi áramlatok vesznek körül abban a környezetben, amelyben a lap megjelenik.

‘63-ban már érződött a politikai bizalmatlanság (előbb a pártközpontban, a minisztériumban, aztán helyi „szinten” is), amely a lap működését kísérte. A beavatkozásra, arra, hogy adminisztratív eszközökkel eltávolítsanak a folyóirattól, jó okot szolgáltatott egy akkor hangoztatott, a hivatalos irodalompolitika által megfogalmazott jelszó, az ideológiai offenzíva. Bóka László már 1959-ben a modernizmus veszélyéről cikkezett. „A modernizmus elleni harc részben pedagógiai feladat, részben kritikai feladat. A modernizmus részleges sikere arra int ugyanis, hogy az irodalmi közfelfogásban téves nézetek élnek, hogy bizonyos értékszavak uralkodnak. (...) Minél fontosabb és sürgetőbb ez a harc, annál több óvásra és megszorításra van szükség, mert a hatásos, elvi tisztaságú kritikai harcnak komoly nehézségekkel kell

megküzdenie. (...) A magyar modernizmus termékeire inkább az érthetlenség jellemző, semmint az újszerűség, s néha nem nehéz tetten érni, hogy nem a valóság bonyolultságának felismerése okozza a homályt, hanem nagyon is könnyen felismerhető példák, azok eredetisége nélkül. Egy-egy folyóirat, antológia margóján szinte látom a lángírást: »Joyce forog a sírjában«, »Franz Kafkát kivetette a föld«, »Giraudoux feltámadt«, »Thomas Eliot csuklik« – így glosszáz irodalmunk őrlélke.” Ezt írta Bóka László. És ezért mondta Aczél György Mészöly Miklósról: „Ő akar a magyar Ionesco lenni, de Ionesco nem akar a francia Mészöly Miklós lenni.” Mi meg a *Jelenkorban* a művészi (az építészeti, a zenei és a költői) moderniségről nyitottunk vitát, amelyben a hangsúlyosan megszólalók (Major Máté, Kassák Lajos, Fodor András, Pernye András és mások) rendre-sorra a kínpadra vont, ártalmasnak és veszélyesnek kikiáltott modernség mellett tették le a garast, és a folyóirat szépirodalmi és kritikai anyaga is (éppen Mészöly Miklós írásainak hangsúlyos közlésével) ezt a hangot erősítette föl.

Nem érdemes tovább cifrázni. Eltávolításom történetét másutt már dokumentáltan megírtam. 1964 nyarán a *Jelenkor* margójára nekem is lángbetűkkel írta föl a nevemet „irodalmunk őrlélke”. Visszamentem hát a gimnáziumba, ahol korábban tanítottam; a társbérletbe vissza se kellett menni, mert ottani életem akkor még mindig tartott. A lapból egy időre kikoptam, egy időre Csorba Győző is kivonult a szerkesztőségből, barátaim, munkatársaim, Bertha Bulcsu, Lázár Ervin, Thiery Árpád egymás után Pestre költöztek. Bizonyára nem túlzás, ha azt mondom: ismét hullámvölgy következett be a város szellemi életében, a Pécs központú irodalom történetében.

Elbúcsúztam a *Jelenkor* szerkesztésétől, és még harmincöt éves sem voltam.

Ismét azt a két fiatalembert látom a pécsi utcán, akik Bertha Bulcsuval együtt voltunk. Évek teltek el, ismét ott állunk a Széchenyi tér és a Kossuth Lajos utca sarkán, és búcsúzkodunk. Soha nem róttam meg azokat, akik egy iskolát, egy fölnevelő közösséget valami okból elhagynak, s a fővárosba költöznek. Még akkor sem, ha életem egy darabja, a közösen megélt ifjúság megy velük. Ezen a világon mindenütt lehet élni, hol jobban, hol rosszabbul. Nem az a fontos, hogy hol él az ember, hanem az, hogy miképpen él.

Lantos Ferenc és Tüskés Tibor a Széchenyi téren. Háttérben a Nádor Szálloda bejárata

Pécsről, Pálinkás Gyurinak

Most, hogy kérdezed, kénytelen vagyok rajta gondolkozni, és egyik meglepetés ér a másik után. Nem is olyan egyszerű ez. „Ti pécsiek” – mondták ránk itt Pesten, mi meg egy kis büszkeséggel az arcunkon vigyorogtunk – vagyis hogy ezt inkább csak magamra mondom, hogy Bulcsu mit érzett, azt csak sejtem, Galsairól meg fogalmam sincs, már csak azért sem, mert ő valódi pécsi, azaz „tüke” volt, Örsi Feri pedig egészen más nemzedék, róla ebben a vonatkozásban csak annyit tudtam, Pécs szépen elhajtotta őt, hogy aztán a *Tenkes* miatt zavartalanul lehessen rá büszke.

Most, hogy megkérdezted, már egészen biztosan állíthatom, hogy Pécs engem sohasem fogadott be. Az is lehet, hogy én se őt. Ha egyáltalán számít ez. Mert az alsórácegresi kisgyermekkor után Székesfehérvár és Szekszárd volt az a két város, ahol Pécs előtt hosszabb időt töltöttem, s ahol hasonlóképpen nem lettem befogadásra. Csak ez a büdös-szutykos-szépséges Budapest nem habozott édes fiává fogadni, még ha esetlen vidékiségem láttán egy kicsit fintorogva is. Nem számított, hiszen ez a fintorgás kölcsönös.

Persze, félreértés ne essék, ha megköszönni valóimat kellene felsorolnom, ott Pécs kiváltságos helyen szerepelne – csak éppen a szívmeleg, az hiányzott belőle.

Egyszer majd fölsorolom nyilván. Az irodalmi műhelyt, a szerelmeket, a szőlőhegyi kirándulásokat, a barátokat, életem első önálló lakását, a slamfútású cserépkályhát, a Nádort, a Széchenyi teret, a „Surányit”, azaz a temetőt, a PVSZ pályát, a színházat, a Felsőhavi utcát. Lesz majd mit mesélni. Ha másnak nem, hát magamnak. De most, sajna-bajna, nem tudok megbirkózni a feladattal. Biztosan félek tőle, hogy olyan rétegeket is megmozgatna bennem, amelyek jelen pillanatban jobban tetszik, ha nyugalomban vannak.

De hogy ne érjen az a szégyen, hogy éppen a te kérésedet nem teljesítem, mégis írok valamit, csak úgy kiragadva – a vakvilágba, ahogy Rácegresen mondták.

1957-ben mint harmadéves egyetemi hallgató érkeztem Pécsre, gyakornoknak a *Dunántúli Napló*hoz. Láttam rögtön: csak púp vagyok a hátukon; épp majd egy gyakornokkal foglalkoznak most, amikor a forradalom leverése utáni újrarendeződés kötötte le az energiákat. Még igazi szobát sem kaptam, volt a szerkesztőségben valami kultúrteremféle, a berendezésére már nem nagyon emlékszem, csak egy mozdonynagy zenegépre, ez uralta a termet, s ha jól emlékszem, íróasztal sem volt benne. Átmenetileg ez lesz a szobám, mondták, s nagyjából meg is feledkeztek rólam. Ám néhány nap múlva szobatársam érkezett. Egy kopaszodó, középkorú férfiú személyében. Tegnap olvastam az újságban, hogy most ünnepelte nyolcvanadik születésnapját. Tehát, mivel a dolog éppen negyven éve történt, akkor negyvenéves volt. Félszeg volt ő is, én is. Valahogy szép

lassan kiderült, hogy korábban magasabb beosztásban dolgozott, de 56-ban valami „rossz fát tett a tűzre”, s most ide rakták, amolyan parkolópályára, még gondolkodnak, hogy mit tegyenek vele, de egy biztos, vezető pozícióba többé nem kerülhet. Keringtem vele én is a parkolópályán, és egyre rokonszenvesebbnek éreztem. Olyannyira, hogy bevallottam neki, hogy novellákat írok. Ettől aztán fölvilanyozódott, elkérte zsenge zöngeményeimet, és a zenemozdony mellett elmélyült stilsztikai, etikai és irodalmi oktatásban részesített, amiért egy életre hálás vagyok neki. Kedves Gyuri, te már bizonyára kitaláltad, ki volt ez az ember. Úgy bizony, Pálinkás György volt, az apád. Ezúton is minden jót kívánok a születésnapjára, s már rég szerettem volna neki elmondani, hogy 1986-ban láttam a zenegépünk párját. Még hozzá nem is akárhol, Észak-Koreában, abban a múzeumban, amelyben a Kim Ir Szen külföldi államfőktől kapott ajándékait gyűjtötték egybe. Azt kapta a mester a magyaroktól, amit mi.

Ez volt a kezdet története, most elmondok egyet középtájról.

Akkor már majdhogynem novellistának számítottam. Mindenesetre már a *Kortársban* is megjelentem, csak az *Új Írás* küldözgette vissza makacsul az írásaimat. Itt tartottam. Megjelent a *Jelenkorban* egy novellám. *Játék álarcban*. A kitalált történet fölismerhetően Pécssett játszódik. (Mint annyi más történetem.) Az írásban álarcosok gyülekeznek egy külvárosi családi házban, ahol csupa olyan dolog folyik, amiért a szocializmus éber őrei nem nagyon lelkesedtek s ráadásul – a könnyűkezü és magát mindenhatónak érző kezdő író túlkapása révén – egy gyilkosság is történik.

Néhány nappal később beidéztek a rendőrségre. Mondjam meg pontosan a címet. Hol van az a ház? Itt, a fejemben, kopogtattam a homlokomat, de látszott, ócska hazudozónak tartanak. Hacsak a homlok-kopogtatás nem egészen mást jelent.

*Kassai Miklós, Hallama Erzsébet, Stimácz Gabriella, Bertha Bulcsu,
Pécsi Ildikó és Lázár Ervin (1962)*

Süsü szegény. Az meglehet. Mindenesetre a címről lemondtak, én meg máig se tudom, sírjak-e, nevessek-e? De hogy az irodalmat komolyan vették, azt láthatod.

És akkor egy befejező történetet.

Akkor már a *Jelenkor* belső munkatársa voltam. Félállásban. A főállásom a *Dunántúli Naplónál* volt. Mindkét lapot ugyanaz a kiadó adta ki. Egy szép napon hivatott a kiadó igazgatója és közölte velem: mivel a *Dunántúli Naplónál* nem végzem el rendesen a feladatomat, ezért nem engedélyezi, hogy a *Jelenkorban* dolgozzam. Magyarul: kirúgtak a *Jelenkorból*. Előntött a pulykaméreg, és első dühömben azt mondtam: akkor inkább a *Dunántúli Naplótól* megyek el, és megtartom a *Jelenkor*-beli félállást. Ennek a honoráriuma akkor kilencszáz forint volt. A hatvanas évek közepén ebből már nem lehetett megélni. De amúgy is: kutyába se vették a dühömet. Mert nemcsak hirtelen haragú voltam, hanem módfelett ostoba is. Azért távolítottak el a *Jelenkorból*, mert akkor már Aczél elvtárs súlyos kritikái után voltunk, s a helyi elvtársak úgy döntöttek, egy igazi marxistát is beraknak a szerkesztőségbe, majd az rendet csinál ebben az ideológiai zűrzavarban. Ennek a fárosznak kellett a hely, azért rúgtak ki. Még rendesek is voltak, mert a *Jelenkor* szerkesztőségében valóban én voltam a legnélkülözhetőbb. Ez jó, mi? Ez a legnélkülözhetőbb. Mégsem a mezőgazdasági rovatban végzett tevékenységemmel volt baj. Ez azért megnyugtató.

Ettől kezdve elemi erővel elvágytam Pécsről, azt gondoltam, meghalok, ha még sokáig ott kell maradnom. Elképzelnéd, milyen boldog voltam, amikor megjött Pestről a távirat: „kikérőlevél elment.”

Most csak ennyit. Egyszer talán majd azt is megírom, amiből Pécs megtudhatja: máig is reménytelenül szeretem.

Bertha Bulcsu, Pécsi Ildikó és Lázár Ervin (1962)

Pécs lett számomra is a város

Március elseje van. Ragyogóan süt a nap. Csúnya, bedeszkázott tetejű tél volt, félhomály és – fagypont alatti hideg hetekig. November közepén megfáztam, s azóta sem tudtam kikecmeregni a követni szinte lehetetlen nyavalyákból. S ha kicsit ki, estem is vissza rögvest, mintha azt kellene tanulnom keményen, hogy itt, hatvanon túl jó lesz vigyázni. Fénylenek a házfalak, az ablakok, még a túoldalali, északra nézők is. Olyanok a visszaverődő sugárban, mintha megfűződtek volna, s a legfinomabb, a legcsábítóbb kencékkel kenték volna be magukat.

Nem tudom, másutt miképpen van, de ezt a kékesfehér tavasz eleji-téli végi eget, ezt a már-már megsimogatható fényességet máshová elképzelni sem tudom. Van egy hasadék az ország tetején, a délnyugati részen, mondom megint, Hamvas Béla után szabadon, amelyen át mintha az Adriai-tenger színe, levegője, melege tükröződne át ide, s játszaná el, hogy ez még a mediterráneum. Na és? A Dunántúli-középhegységen túl s a Duna másik oldalán is élnek emberek. Boldogok is, boldogtalanok is. A fenébe a nosztalgiával, az álmodozással. Hiszen ha ezen a nyomon visszahátrálok, százhusz kilométerrel arrébb, Belső-Somogyban, Vésén, a szülőfalumban találok magam, s ha igaz, amit az előbb mondtam, arra a tájra még inkább igaz.

Pécsről a legkorábban apai nagyanyámtól hallottam. 1914-ben, amikor a világháború kitört, ide vonultatták be a harminchárom éves nagyapámat, s a nagyanyám eljött meglátogatni. Sohasem utazott még ilyen messzire. „Nicsak, mekkora fölhhő gyün” – szaladt ki a száján, amikor a vonatablakból a Mecseket megpillantotta. „Nem fölhhő az, hanem högy” – világosította fel valaki, amitől aztán még jobban megnézte, s egy életre megjegyezte. Ha Pécs neve elhangzott a házunkban, ez a történet mindig felidéződött. Aztán, már a második világháború után, a negyvenes évek második felében, Pécsre jött férjhez az egyik másod-unokanővérem. Egy bányász vette el, aki egy kereskedővel almáért autózott a faluba. Meglátni és megszeretni, így történhetett. De hogy vései parasztlány városba és ilyen messzire, arra nemigen akadt példa. „Ezek sem esznek meg egy kiló sót együtt” – mondogatták az öregasszonyok. Ki gondolta volna, hogy első pécsi utaimon többször is náluk, az ő Balokány melletti, később meg a Marx utcai lakásukban töltöm az éjszakáimat, az ő vendégszeretetüket élvezem.

Pécsett az érettségi utáni évben, 1955-ben jártam először. Felvételizni jöttem a pedagógiai főiskolára. Föl is vettek, s elkezdhettem volna az ismerkedést a várossal, ha akkor augusztusban el nem visz az ÁVH Véséről, a verseim miatt, amelyek közül, két évvel korábban, nyomtatásban először éppen a pécsi *Dunántúlban* jelent meg néhány. Nem nagyon akartam pécsi főiskolás lenni, de a pesti egyetemre előző évben nem vettek fel. Ide meg hiába.

De aztán 1956 júniusában engem is ide hoztak katonának. Igaz, nem kiképezni, mint a nagyapámat, hanem a börtönviseltet megillető munkaszolgálatra,

s igaz, hogy nem egészen Pécsre, hanem Kővágószőlősrre, de akkor, a forradalomig, sőt november negyedikéig többször is megfordultam a városban. S akkor jártam először a Misina-tetőn, ahol állt még a Kis József-kilátó, a Jakab-hegyi romoknál, a Babás-szerköveknél. Két éjszakát az ÁPER-ben, az ávos laktanyában is eltöltöttem, mert amikor október 26-án muszos társaimmal begyalogoltunk Szőlősről, részt venni a Széchenyi téri tüntetésen, a Kórház térnél vártak, bekerítettek, elkaptak, becsuktak bennünket a még működő ávosok.

Miért kezdem ilyen messziről? Miért a Paradicsomban, s a Paradicsomból való kiűzetéssel? Talán azért, mert egyszer csak Pécs lett számomra is a város, majd „a VÁROS mindörökre”, ahogy szép versében Csorba Győző írta. Amikor ismét mocorogni kezdtem, 1959-ben először a verseimet küldtem el a fél éve indult *Jelenkor*hoz, aztán meg, Takáts Gyula ajánló leveleivel a zsebemben megint felvételizni jöttem a főiskolára, most a levelező tagozatra. S 1959 őszétől 1963 nyaráig félévenként vizsgázni jártam ide. Ezekben az években a városból nem sokat láttam, de a villamoson utaztam még. 1961-ig megvolt. Ha a Marx utcából a Búza térre ügyesen leereszkedtem, végig a Király utcán, a Ferencesek utcáján (bár akkor nem ez volt a nevük), csilingelve elvitt a Dózsa laktanyáig (az orvosi egyetem mai központi épületéig), ahonnan a Honvéd utcán lihegve fölcaplat-

Bertók László és Lázár Ervin (1961)

tam az Ifjúság útja 6.-ba (a volt Pius gimnázium, s a mai bölcsészkar épületébe), a főiskolára. A leereszkedésről, fölcapatásról nagyanyám jutott eszembe, aki a Mecseket felhőnek nézte. Belső-Somogyban dombok voltak csak. A Tülsődomb, ahol szánkózni szoktunk, vakondtúrás a Makár-hegyhez képest is. Évek teltek el, amíg a pécsi emelkedőket megszoktam, s nem szuszogtam már fölfele menet a Széchenyi téren, az Alkotmány utcán s egyebütt.

1959-től a *Jelenkor* minden évben közölte egy-két versemet. Számon tartottak, meghívtak 1961-ben a Dunántúli Írókonferenciára, 1963-ban a Fiala Költők Országos Találkozójára. Pici, szürke pontocska voltam, de megismerhettem írókat, irodalmárokat, s a városból is ilyenkor többet láttam, mint a vizsgák idején. Csorba Győző, Tüskés Tibor, Pákolitz István, Bárdosi Németh János, Pál József, Bertha Bulcsu, Lázár Ervin, Arató Károly, Makay Ida, Galambosi László és a többiek, a pécsiek valamilyen fokon máris maguk közé valónak tekintettek. S a találkozókon olyasmikről hallottam, amikről Vésén vagy Nagyatádon soha.

Szállunk föl a Nádor Szálloda, a nevezetes Nádor kávéház előtt a buszra, udvariaskodnak az öregek: „Nem, nem, előbb a parnasszisták” – mondja valaki, s tessékeli előre Takáts Gyulát. 1963-ban a Nádor kupolatermében folyik a tanácskozás, az ebédlőasztaloknál ülünk. B. Nagy László, a fiatalon öngyilkossá lett kritikus ugyanannál, amelyiknél én. Folyik a csetepaté, erősködnék-okoskodnak a hozzászólók. Hogy miről, arra nem emlékszem, csak némely nevek: Csoóri Sándor, Mezei András, Baranyi Ferenc, Kiss Dénes, Kalász Márton, Nádor Tamás, Garai Gábor... Unalmas, buta hozzászólások is elhangzanak. Ha valaki nagyon nem tetszik, lábdobogással, a padlón való lábhúzogatással fejezzük ki a véleményünket. Számomra ez is újdonság. S B. Nagy azt mondja egyszer: „Ilyenkor a végzetet érzékelem”.

Aztán kicsontozva, Makay Ida és Galambosi László verseivel egybeszerkesztve ide passzolja a Magvető Kiadó a hozzá beadott első verseskönyv-kéziratomat, amelyből *Lengő fényhidak* címmel 1964-ben a Jelenkor–Magvető első kiadványa lesz. De a megjelenést követően könyvbemutatóra, író-olvasó találkozókra hívnak Pécsre, Baranyába, sőt, két könyvbéli társammal együtt, Baranya megye művészeti díjának a harmadik fokozatával is kitüntetnek. Talán azt is díjazták, hogy az 1956-ban megszüntetett Dunántúli Magvető után valamilyen formában megint van könyvkiadás a városban, talán tényleg örülnek a fiatalok jelentkezésének, figyelem nagyon jólesett. S miután Budapest költőként sem „vett fel”, a postán elküldözgetett verseimet a szerkesztőségek rendre visszadobták, egyszer csak ott álltam, hogy minden Pécs felé sodort. Talán Pál József, a költő, a főiskolai könyvtár vezetője hívott a legkitartóbban, akihez a vizsgák szüneteiben be-bementem a könyvtárba, talán Fodor András, a budapesti-somogyi pályatárs és patrónus biztatott a leginkább. Korán belém verték, hogy óvatos legyek, s alaptermészetemnél fogva is az új helyzetekben nehezen ismerem ki magamat, ezért a nagy kérdésekben szinte mindig úgy döntöttem, mint aki fejest ugrik a mély vízbe. Miután a kezdő lökést Nagyatádon megkaptam, így jöttem Pécsre is 1965-ben.

A kérdés azonban az, hogy miért maradtam itt? Miért, most már harminckét éve, s miért – minden jel arra mutat – a halálomig? A lassan-lassan elért viszonylagos biztonság miatt? A nehézség?, a kényelemszeretet?, a bátorság hiánya miatt? Ennyi volt bennem? Arra már nem futotta, hogy mint a hármassugró, Nagyatád

és Pécs után a célban érjek földet? Hol a cél? Az itt maradás, az itt élés nem azon múlott, hogy írtam, hogy irodalom, hogy íróként mire vittem, hanem azon, hogy lakni kellett valahol, dolgozni kellett valahol, hogy az emberek kilencvenkilenc százalékával mint munkatárs, mint szomszéd, mint albérlő, mint ügyfél, mint könyvtáros, mint vevő, mint megrendelő, mint egy másik pécsi kerültem kapcsolatba. Az emberi viszonyokba csobbantam bele, s nem csak a púp a fejemen, hanem a megtartó és az itt tartó erő is belőle lett. Igaz, a pécsiség bizsergető örömét évekig többnyire csak akkor éreztem, amikor valahová elutaztam. „Jaj, maga pécsi?! Ha nem itt élnék, akkor ott szeretnék élni. Gyönyörű város!” Hányszor, de hányszor hallottam ezt, effélet. Pécsnek jó híre volt, más helyeken kezdettől fogva jó volt pécsinek lenni. „Más ám ott élni, mint egy-két napot, egy-két hetet ott tölteni” – szoktam csillapítani a lelkendezést, de legtöbbször csak azért, hogy megtudjam, őszintén lelkendeznek-e.

Igen, kiderült, hogy lehet itt élni, jó itt élni. Nem vártak tőled semmit, csak azt, hogy a munkádat elvégezd. S ha nem csináltál nagy disznóságot, úgy élhetél, mintha itt se lettél volna. Gyarapodhattál, ugrálhattál, nézegethetted magadat a tükörben. Akkora lett a város, hogy elbújhattál benne, s akkora maradt, hogy otthon érezhetted magadat benne. A tükék, az ős-pécsiek nem ellenkeztek, nem tömörültek véd- és dacszövetségbe, olyan természetességgel fogadták be az idegeneket, mint az őseik, mint kétezer éve mindig. A jövevények nem akarták lerombolni, átépíteni a belvárost, nem akartak legyőzni, kiszorítani senkit. Úgy olvadt eggyé a százhetvenezer ember, hogy szétválasztani nehéz lenne.

A várost mint teret és időt, levegőt és lelket nagyon lassan és nehezen, házról házra, mondhatnám utcai harcokban „vettem be”, így is csak s máig is csak egy-egy részét, s annyit az egészből, amennyi törvényszerűen minden részében benne van. Azt, hogy itt rómaiak, István király, Janus Pannonius, törökök, papok, polgárok, bányák, borok, iskolák, Zsolnay-gyár, azt még a tankönyvekből, azt meg, hogy Pécs a második világháborúban az oroszok azért nem lőtték szét, mert az egyik levéltáros, küldöttség élén, kispárnán vitte eléjük a város kulcsát, s a hasonlókát helyben, könnyen és gyorsan megtanultam, de az élő Pécs rejtélyes volt, büszke volt, végtelen volt. Hagyta, hogy udvarolj neki, hogy megszeresd, s hogy elvedd tőle, amit el tudsz venni, magától és ingyen szinte semmit sem adott. Kiismerni, elérni, hozzá keményedni, becsvágyónak lenni, önérzetesnek lenni, erre kényszerített.

Szerencsém volt, akkor jöttem ide, amikor ezrek, tízezrek jöttek, amikor a levert forradalom és a megtorlás után az ország megint megmozdult, fölállt a gúzsából, s az adott körülmények között megpróbált önmaga lenni. Szerencsém volt, mert a város velem együtt nőtt, változott, nyerte el a mai képét és terjedelmét. Nagyjából akkorra, amikor magamra találtam én is, költőként is, pécsiként is, a nyolcvanas évekre. Az már ráadás, hogy 1988-ra, az Europa Cantat pécsi alkalmára, mint búcsú előtt valaha a vései házakat, az egész belvárost kifestették, s az egyhangú mozgalmi-szürke helyett színpompás, hangulatos, délvidéki öltözetet kaptak a zömében 18. századi barokk épületek.

Én úgy lettem pécsivé, hogy naponta láttam, hallottam, beszéltem róla, hogyan változik, nő, szépül a város. Tizenkét évig a tanárképző főiskolán voltam könyvtáros, s az első négy évben a régi Kertvárosban, a Bókay János utca 14.-ben, majd kis ideig Nagyárpádon laktunk. Déli-északi (északnyugati) irányban

mindennap átutaztam (buszoztam) a városon, át a belvároson. 1969-től pedig a Munkácsy utca 34.-ből jártam, innen már szinte mindig gyalogosan az Ifjúság útja 6.-ba. A Kertvárosnak az a része, a Bókay utca és környéke, ahol albérlők voltunk, az is csak néhány évvel előtte nyomult ki a Megyeri útig, de végig a városon, mindenütt építkeztek. A hatvanas évek második felében épült a tévétorony is a Misina-tetőre. „Agyonnyomja a hegyet” – mondogattuk. „Százkilencven méteres szilveszteri csákó” – írtam róla 1969-ben.

S mintha valóban kisebb lenne azóta a Mecsek. Hisz közben villa villa hátán, társasházak a Magaslati úton, a Tettyétől a Bálicsi útig, a város is fölmászott a hegyre. S miután az Uránváros a valahai pécsi repülőtéren és tovább már nem bővíthetett, a szemem láttára bontották le a Szigeti út környékét, északnak éppen az Ifjúság útjáig, s épültek föl a „pizsamaházak”, a „tévéablakos házak”, a négyemeletesek, tízemeletesek, az azóta kísértetházzá lett huszonöt szintes toronyház, a Kodály utcai, a Xavér templom környéki házak, a Pollack Mihály Műszaki Főiskola épületei, a Művészeti Gimnázium, a négyszázágyas klinika, lett a Dózsa laktanyából a POTE elméleti tömbje, központi épülete... A végtelességgig sorolhatnám, de csak a Belváros széléről eltűnt Majláth utcát, s közeléből a mai Nagy Lajos király útját és környékét említem még.

Miért maradtam itt? Az az igazság, hogy eszembe se jutott, hogy elmenjek. Voltak hívások, önérzetemet simogató szövegek: „Neked már régen Pesten kellene élned”, s hasonlók, de komolyan sohasem érintettek meg. Akik fiatalon ide jöttek, s íróként valamicske országos nevet szereztek, szinte mind vették a kalapjukat, s továbbálltak Budapestre. Különbek voltak nálam? Különbek lettek? Nem tudom. Változtak volna a körülmények? A decentralizációt, amiről az elmúlt ötven-hatvan évben annyi szó esett, csak a vidéken élők szerették volna. A kétmillióssá dagadt főváros lakosságának a kilencven százaléka ma is meg van győződve róla, hogy különb, mint a főváros határán kívül élők, hogy neki külön-külön is több esze van, mint a vidékieknek. Nem is beszélve róla, hogy a dolgok a politikában, a hatalomban odafönt dőlnek el, s nyilvánvaló, hogy a tudományt, a művészetet, az irodalmat, a kultúrát érintő kérdések is. S aki közelebb van a tűzhöz, jobban melegszik.

Egy dolog azért az utóbbi időben változott. Sokkal könnyebb elérni a fővárost. Vonaton is, autón is, telefonon is. S aki bírja erővel, akarattal, pénzzel, az minden fontos helyen ott lehet. Talán. S ha a tehetsége megvan és vállalkozik rá, akkor beválasztják, s a döntésekben is benne lehet. Hogy aztán ez esetben nem marad-e egyszer csak véglegesen ott, azt nehéz lenne megmondani.

Igen, az igaz, hogy az irodalom, a *Jelenkor*, a pécsi írók miatt jöttem ide. De verset írni, regényt írni nem lehet kalákában, kettesben, hármasban is csak az érdekesség kedvéért. S ráadásul a *Jelenkor* szerkesztőségét éppen akkor, egy évvel azelőtt, hogy ide jöttem, ugrasztotta szét az irodalompolitika. Nem helyi, hanem országos akció volt, s keveset tudtam róla, de a következményeit, a feszültséget az írók között érezni lehetett. Persze, voltak itt biztos tájékozódási pontok. Várkonyi Nándor, Csorba Győző ilyennek számítottak. S miután Csorba Győző beszélt rá, hogy az első pofonok kábulatában ne fussak vissza azonnal Somogyba, számomra egyszer csak emberként is ő lett a mérvadó. Tíz év is eltelt, amíg igazán közel kerülhettem hozzá, de a verseimet kezdettől megmutattam neki, a tanácsait megfontoltam.

Talán csak erre volt szükségem. Talán nem is kell, nem is lehet többet segíteni egy fiatal költőn. Jöjjön rá ő maga, döntse el ő, forogja ki magából önmagát.

Az a nyolc-tíz ember, aki itt a pályán volt, mind külön világ, a beszélgetések, vonzódások, érintkezések, ütközések befolyásolták a mozgást, de ki-ki maga görgette a követ fölfelé az emelkedőn. Biztos pont a talp alá, de szabadon, mint a betyárok. Ez, valami ilyesmi kell, kellene az íróknak, álmodoztunk. A pokolba a pandúrokkal! Pokolba a szerkesztőségekben, a kiadóknak ülő öregekkel, öregebbekkel, akik visszaadják a verseinket, akik nem ismerik el, hogy... Ezt már inkább a MI-68 nevezetű irodalmi körben füstölgöttük, amit 1968-ban pécsi fiatalokkal, nagyjából a nemzedéktársaimmal hoztunk létre. Antológiákban szerepeltünk, irodalmi esteket rendeztünk, összebarátkoztunk a korunkbeli színészekkel, képzőművészekkel, zenészekkel, építészekkel. A közös produkciókra odafigyelt a város, oda az idősebb írók is, magabiztosabban lehetett készülni az egyéni fellépésre.

A *Jelenkor* a hetvenes években, még inkább az évtized közepétől egyre jelentősebb fórumává lett a magyar irodalomnak. A legnagyobb írók is szívesen és gyakran adtak írásokat. Az irodalompolitika mintha többet megengedett volna a kisebb példányszámú, kevesebb kézbe eljutó *Alföldnek*, *Jelenkornak*, *Tiszatáj*-nak, mint a budapesti *Kortársnak*, *Új Írásnak*, amelyekben például Mészöly Miklós még mindig nemkívánatos személy volt. Ő, akit indulása is Pécshez kötött, s aki miatt a *Jelenkor* 1964-ben egyszer már kikapott, ekkoriban már megint rendszeresen jelen volt a lapban. Sőt hozta magával a hozzá szegődött fiatalokat, Esterházyt, Nádaszt és a többieket. 1980 tájára a *Jelenkor* az új magyar próza izgalmas, állandó otthonává lépett elő. S Csorba Győző költészete is ezekben az években jut el újabb magasságokra, s lesz nagyságához méltóan ismertebb, elismertebb országosan.

*Dedikálás Pécsen, a Magyar Írók Könyvesboltjában 1976. április 11-én:
Kende Sándor, Szederkényi Ervin, Bárdosi Németh János*

S megint szerencsém volt. 1975 végén, akkor lettem a *Jelenkor* szerkesztőségének a tagja, amikor a puhuló diktatúra korlátai között tovább nőtt az igényes önépítés lehetősége, amikor Csorba Győző több mint tízéves kivüállás után visszatért a szerkesztőbizottságba, amikor Szederkényi Ervin az egyik legjelentősebb főszerkesztő volt már, s az írók szolgálatát tekintette elsőrendű feladatának, amikor Pécs irodalmi műhelye országos megvilágításban és figyelemben mutathatta meg, mire képes.

Ha valaki megírja egyszer, messziről nézve rá vissza, a huszadik századi magyar irodalom történetét, a hetvenes-nyolcvanas évekről szólva nem kerülheti ki a vidéken megjelenő folyóiratokat, s a hozzájuk kötődő műhelyeket. Nem tudom, van-e értelme a magyar irodalom belül helyi színekről beszélni, de ha az a bizonyos irodalomtörténész majd kellő alapossággal, kíváncsisággal és alázattal közeledik feléje, észre kell vennie, hogy a Pécssett induló, az ehhez a tájhoz kötődő e századi költőket, írókat Weöres Sándortól Lázár Ervinig, Mészöly Miklóstól Parti Nagy Lajosig és másokig valami fényes titok kapcsolja össze. Valami, amit Bertha Bulcsu aranyfüst ragyogásnak nevezett, s ami az ő novelláiról is elmondható. A képzeletet a valóságban megfürdető lírai realizmus? A van és a nincs határán tancoló, ebbe is, abba is folyton beledobbantó igaz mese? A fentebb említett égi hasadékon áttükröződő déli tengerek játéka a tájjal és az emberrel, hogy legyen oka, ereje, öröme, ihlete a művészetekhez, az irodalomhoz? Akkor is, ha – mint Csorba Győző írja *Ars poetica* című versében – „Fekete szavak szárnyán kél a nap”? – Messziről nézve vissza rá, bizonyára pontosabban meg lehet majd fogalmazni.

Csorba Győző és Bertók László (1986. szeptember 16.)

Egy örökbérlet ablakai

(vázlat)

Az utolsó pécsi bérletszelvényem 1986 decemberéből való. Egy összvonalas Proust-volán teasütemény. Tíz éve tartom a látóteremben, oda van rajzszögezve falra, polcra, mikor mire. A nájlontok és a fénykép elkallódott valahol, maradt a csupasz szelvény, e drappos, csúnyácska kártya, mely kapóra jön most mint kiindulási pont, mint ablak az időre, netán mint zsilip köztem és a között a bonyolult emléktartomány között, amit az egyszerűség kedvéért az „én Péccsem”-nek nevezek, s melynek itt és most legföljebb a makettjét állíthatom elő, azt a hunyorgást és ideges szikrázást, amit tisztességesen és alaposan bevilágítani hónapok, ha nem évek írói emlékmunkájával lehet.

S ha makett, akkor nyers, ideiglenes és szabad, gondoltam én, tehát jókedvvel, kicsit megilletődötten ültem le ehhez a munkához, hisz nagyon közeli a tárgyam, eleven morzsáriumom ő nekem, mi más gondom lehet, mint a laza és egyszerű forma, az, hogy ténylegesen győzzem írni, hogy valami gyors és átmeneti nyelvi edényt találjak az „anyagnak”, minden más, szelekció és furfang, gyötrelmem és megdolgozás később jön – gondoltam én. S hol fogjon el a bőség zavara, ha nem itt? De most egyre inkább csak a zavar bőségét érzem, a nehézségét mindannak, amit könnyen és szép esetlegesen illenék elővezetnem.

Ha nem félnék, hogy e kínos hezitálással s a tárgy túlzott fölnagyításával kielégíthetetlen várakozást keltek az olvasóban, hát még a „világítási tervnek” is csak a vázlatát ígérném, némely fényeket, villanásokat, valamit abból a szűrős és édes tükördarából, mely azonnal rám zúdul, ha kinyitom amaz örökbérlet ablakát, zúdul rám az *egész*, mint két vagon zseblámpakörte, zsákvarrótú, flitter és szégecs, kacat, koporsószeg, csillag, szentjánosbogár.

A bennem lévő város egyszer csak nőni kezd, nő és nő és elnyel engem, ismét benne élek, de ez a „benne” már nincsen kívülem, a valóságban, akkor sincsen, ha nagyon hasonlít ahhoz a szívgyönyörű bálnához, melyen, melyben és mely alatt tizenhárom évig élnem adatott. Ez a bizonyos város nem volt és nincsen elrekesztve más locusoktól, olyasformán működik bennem, mint egy bonyolult törendszert közepé, avagy az emlékezet rendetlen és homályos főpályaudvara, ahol a *hová* és a *honnán* kicsit mindig bizonytalan, sőt titokzatos, de a jelentősége és jelenvalósága kétségtelen. Kétségtelenül *közép*, legalábbis az egyik közepem.

A másik Budapest, a harmadik pedig valahol a Balaton fölött lebeg, ez utóbbi fényből van, nyárból, kátrányból és édességből, amolyan fiktív írói háromszögelési pont. De mindig Péccsel a legnehezebb. Merthogy számomra ez az a választott város, az a fontos Hely, melyet az ember rútol elhagy, hogy aztán mítosszá növezzék magában a tényleges történet mentén, de tulajdonképpen attól függetlenül.

Az én Pécs-történetem egyre inkább magántörténet, akkor is, ha valamelyest a *Jelenkor* vagy a jelenkori irodalom darabka története is. Magánügy, részint mert az idő, illetve az emlékezés magánosít és személyesít, másrészt mert a város és – mondjuk így – az az „én” még mindig nagyon egymásban és egymáson, nedvesen és bonyolultan, érthető, ha minden ilyen *pécsezés* ugyanannyira vonz, mint amennyire ózokodom tőle.

Könnyebb lenne, ha még mindig ott élnék, hisz akkor benne élnék a tárgyban, így bennem él a tárgy. Mely tárgy, s itt következik a legnehezebb könnyebbség, rég nem egy valóságos tárgy, hanem egy igazi, a tapasztalati fantáziából összetapadt város. Olyasmí, mint egy hosszú, reális álomban, minden csak egy picit mozdult el, s változott meg a modellhez képest, tán csak a léptékek, tán csak én, aki nézem és teremtem, s ezt a valamit gondolom most olyan nagyinak és szövevényesnek, hogy itt még csak fellajstromozni sincs terem, hogy mikből, legalább milyen irányokból és fejezetekből áll majd, ha előbb-utóbb megírni megkísérlem.

Ha majd megírom „még pontosabban is”, talán ugyanígy, egy örökbérlet ablakán át *lépek be* a fikcióba, s jobb, ha kezdettől, már e vázlatban is fikciót mondok, hiszen ha minden, tény és látvány, eset és benyomás felidéződve és nyelvvé válva *majdnem* olyan, hol olyanabb, hol kevésbé olyan, akkor ez eleve teremtés, fikció. A „majdnem” vagyok benne én, „ő” pedig legfőljebb a hősöm, ki egyelőre a nevemet és a vonásaimat viseli.

Azt akartam írni, hogy ha már egy bérletablak indítja be, mármint a műben, az emlékezést, akkor folytathatnám, illetve kezdhetném is „általában” az ablakokkal. E vázlatban arra szorítkozhatom csupán, hogy némi világosságot próbáljak bizonyos ablakok mögé, odaprobáljam a hősömet, netán a hősöm hőseit,

s bár semmi sem kötelez, hogy akár időrend, akár térkép szerint haladjak, elsőként mégis egy vonatablak kínálkozik, mely mögül kívülről és messziről, a hetvenes évek elejéről hősöm szemügyre veheti a várost.

Nem először. Először négy-öt éves korában látja meg Pécsset, hová mandulaműtét céljából utazik az édesanyjával Kaposvárról. Már rég elfelejtettem volna az egészsét, egy műtőlámpa, egy busz hátsó kereke, egy elejtett fagyaltvég, eszen meg bár a Széchenyi téren, nagyon kevés és halvány emlék a gyerekkorból, s csupán a helytől, a majdani várostól kap jelentőséget. Alighanem helye lesz a történetben, mint az első arcnak, melyet hősöméi közül egy vonatablak maszatos sarkába odakasírozok.

Mely vonatablakban a Jakab-hegy és a Misina háttere előtt az újabb arc egy fehévári gimnazistáé. Mélán és elszántan dohányzik, 1971 pirosas, ragacsos kora nyara van, újabb verseket hoz a *Jelenkor* szerkesztőségébe, ahol közölték már korábban, s ahol illik személyesen is bemutatkoznia. Hősöm majd felgyalogol a Széchenyi térre, megkeresi a 17-es számot, felmegy a lépcsőn, s mikor megnyitja a hajdani Takarékpénztár üvegajtáját, és megszólal a *Jelenkor* harangja, az egy nagy pillanat lesz az életében, de legyenek pontos, utólag válik azzá, mikor megéletem, fölstylizálom, belesűríték ezer más pillanatot.

Hősöm Pákolitz Istvánnal, majd egy villanásra a nyájas és fád Szederkényi Ervinnel fog találkozni, nyilván átadja a verseket, Pákolitz nyilván pipázik, a szerkesztőség még a hátsó, a későbbi pingpong-szobában van, zörömböl a gyönyörű, matuzsálemi ventilátor, melyet tizenöt évvel később, kilenc, a lapnál eltöltött év után, búcsúképpen majdnem elkunyerál, aztán mégsem. *Ott legyen az övé* mindig, ezt gondolja, s hogy a kávéspohara is *ott* maradjon meg neki, azokban a szobákban, abban a fényben, füstben és kávéillatban. Bizony, van benne, még mindig bőven van érzelmesség, hisz pontosan tudja, hogy az élete legfontosabb helyét hagyja ott.

A '71-es látogatásból csak a szorongására emlékszem, a zavarára s a félelmére, hogy ne lássék meg rajta ez a zavar, arra emlékszem, hogy ez az én gimnazistám egyszerre nyújtaná az audienciát, s fejezné is be minél gyorsabban. Ott tapasztalja meg talán legelőször, hogy milyen az: pánikot kapni attól, hogy nagyon, túlságosan is jól érzi magát valahol. Olyan pánikot, hogy muszáj menekülni. A versekre, melyeket vitt és elbírálásra átadott, nem emlékszem. Utána lehetne nyomozni, mint ahogy mindennek, ha majd pontosabban.

Hősöm hamar az utcán találja magát, örül, hogy túl van a bemutatkozáson, bár kicsit csalódott, tulajdonképpen többet várt, nem tudja mit, de többet. Talán tártabb karokat. Talán hogy megérezzék rajta, ő az írást is, ezt a várost is életrehalálra gondolja. Ezt az idegen várost, mely természetesen semmit nem tud arról, hogy itt valaki egy életre városául választotta. Lődörög az utcákon, az az igazság, nem tud magával mit kezdeni, senkit nem ismer, holott ő itt nem turista, hogy csak úgy sétálgasson, ő ebben a városban soha nem akar turista lenni. Visszatér a vasútállomásra, sört iszik a restiben, talán ebédel, majd a távolodó vonatból nézi a várost. Itt a majdani kéziratban bizonyára némi leírás következik, elnagyolt, durva változata a későbbi városképeknek. Pár vonalas skicc csupán, első és felszínes benyomások, melyekhez később minden ablak hozzátesz valamit, s lesz ablakhoz eléghez szerencséje.

De a teljes panorámát egy bő évtizeddel, s ki tudja hány oldallal későbbre, egy kertvárosi panelablakra tartogatom. Ez az ablak a bálna-ablak, hősöm saját dolgozószobájának a laktanyára és a temetőre néző ablaka, ahonnét egyben látja esténként a tűpárna-várost, a látványt, mely kötetnyi vers indukátora. Közbevetőleg, ha itt nem tennék mást, csak a város-motívumokat sorolnám fel a korábbi szövegeimből, egyedül abból kitelne egy változat, egy nézet, egy viszonylag teljes *panorám*, anélkül, hogy Pécsről, közvetlenül Pécsről különösebben sokat írtam volna.

Mindenhonnan megírható, de nem tudom, honnan fogom megírni, talán épp az utazásból, az áramlásból helyek és idők között, nem véletlen, hogy ez a vázlat is a vasútállomás táján toporog, vállalva a veszélyt, hogy mielőtt tényleg kilépne hősöm a városba, már el is utazik onnét. S a veszélyt, hogy mindig, minden vázlatban marad, darabban, tán körbe-, de sohasem végigírva. Bár ez talán nem veszély, inkább alkat, hősöm alkata, állapotom, belátásom – szépen kikezelt manírunk.

Nem csoda, ha hősöm úgy emlékezik, hogy egész életében csak költözködött és utazott. Ez erős, és kicsit romantikus túlzás, de igaz, hogy ama arcnak, illetve arcoknak bőven volt idejük vonatablakokban tükröződni. Megszámlálhatatlan vonatút az a tizenhárom év Pécs és Budapest között.

Ha becsukja most a szemét, érzi a porszagot, a „korszak-mocska pormacska-kat” a piros linóleumon, látja a MÁV-zöld függönyökbe szakadó déli napfényt, a hozott-vitt, vonaton olvasott korrektúrákat és kéziratokat, tapintja a májbarna ülés ragacsát, a fáradtságot hajnalban vagy éjszaka, s nem felejt el némely délutánt, mikor Sárbogárd táján fölnevezve valami korrektúrából, hosszú percekig nem tudta, hogy Pécsről Budapestre vagy Budapestről Pécsre megy vele a vonat. Nézte az üres üléseket szemben, és nem is bánta, hogy egészen eltűnik az utazásban, a szép ideiglenesben, amitől ugyan szorongott, de amit legalább be lehetett rendezni képzelettel és önsajnálattal. Odakünn közben elszaladt a nyolcvanas évek első fele lomposan, rutinosan és visszafordíthatatlanul.

A 80-as években heti két út az átlag, vonatozni mindennel együtt jó, kicsit strapás, de természetes és főleg mindennapi az átjárás a „pécsi” irodalom és a „budapesti” között, nem föl és le, hanem *át* van járva, a *Jelenkor* a legjobb magyar irodalmi lap, jó ott lenni. Ott nőni föl ama súlyos és méltóságteljes ablakok mögött, melyek akkorák, hogy e vázlatban legföljebb kijelölhető a helyük, a vízszürke, komoly reggeleké, a délutánoké, mikor vörösen és vakon kifolynak a térre, mint az arany, vagy az éjszakai olvasólámpaké, a kicsi puha fénylabdaké a néma tér fölött.

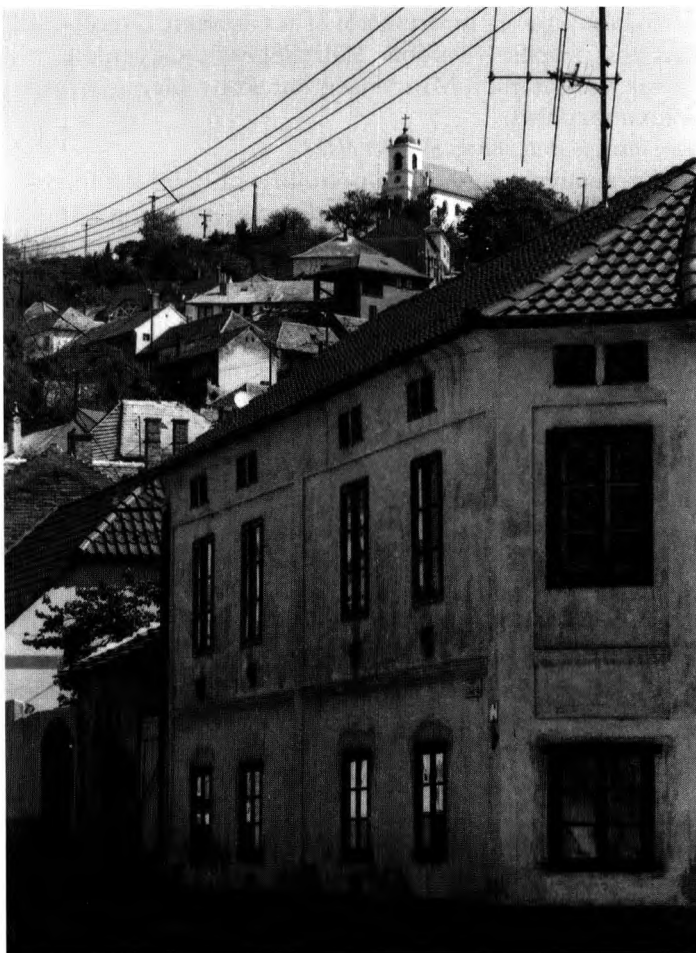
Hősöm kezdettől különös és mondhatni költői viszonyban van az állomásokkal, főleg a pécsivel. Szereti a vasúti hidakat éjszaka, a titokzatos gőzöket és füstöket a sínek fölött, Turner őszi vonatait, ez nem elvágyódás, hanem talán várakozás, ha fáradt, máig is kicsi vonatok pöfögnek és zakatolnak a fülében, és szereti a peronokat. A deres hajnali kakaókat a peronon, a rolók, a tejeskannák csattogását, a sárga keramitot, mintha egyenlovak vigyorognának a műanyag-talpú cipők alatt.

Élete első dilettánsát is a pécsi peronon, egy faliújságon fedezi fel, még a hetvenes évek elején, évekg visszajár oda, született-e új költemény a szorgos toll alatt, mert a szóban forgó távirdásznő verseket terem, gépelt és optimista vasutasverseket, „Sihu, sihu sikolt a fekete mozdony”, így kezdődik az első, amit hősöm lekörmöl a kis kockás noteszébe, messziről nézik a gyanakvó vasutasok.

„Fényképezni tilos”, ezt mondja a szemük. Egész kis kollekción gyűlik össze az évek során, S. G.-né sosem tudja meg, hogy volt egy titkos rajongója, ki egyetlen ünnepi versét el nem mulasztotta volna, s volt ünnep elég.

Vázlatot ígértem, de még ezt a körülményes és homályos bevezetőt sem tudom befejezni. Csupa hiány, elnagyolás, készülődés. Paradox módon ez mutatja a tárgy fontosságát bennem, hogy oldalakon át csak érintgetni tudtam és merem. Legalább az emlékezés kereteit szerettem volna kijelölni, legalább egy motívumsort, s alig jutottam tovább egy vonatablaknál. S még ebből az ablakból is mennyi minden hiányzik. Pedig ez az én belső városom nem egy hatalmas vonatablakból, hanem akár azon az egyetlen tenyérnyi folton keresztül is megírható, melyet '86 decemberében maszatol hősöm a fővárosba tartó vonat ablakára, s „visszanéz” városára, mint a filmekben. Mert elég egy bérletnyi hely, csak sokáig kell nézni. Én itt csupán rápillantottam.

A város nem sajt

Pálinkás György interjúja

PGY: – *Hogyan lettél zeneszerző?*

WK: – Úgy, hogy mintegy másfél évtizednyi zenetanulás után elkezdtem komponálni.

PGY: – *Volt-e valamilyen különleges okod arra, hogy ezt a pályát választottad?*

WK: – Talán az, hogy a zene segítségével különösebb megerőltetés nélkül tudok információkhoz jutni és információkat továbbítani. A zenei információk – más információkhoz képest – valóban különlegesek. Ugyanakkor a zenével két célt is meg tudok valósítani: a Mindenség hatékony megismerését, illetve a tapasztalataim továbbadását.

PGY: – *Nem hátráltat az, hogy Pécssett élsz?*

WK: – Ha jazz-zenével, vagy olyan populáris műfajokkal foglalkoznék, amelyek rendszeres fellépést igényelnének, akkor valószínűleg könnyebb lenne az életem Budapesten, esetleg Bécsben, New Yorkban, és így tovább. Ha viszont a népies hagyományokat kutatom, akkor célszerű lenne falusi életkörülményeket választani, bár ennek ellentmond az a tény, hogy manapság sokkal több „népzeneész” él a fővárosban, mint a falvakban. De ha, mondjuk, a szférák zenéje érdekelne, akkor nyilván az lenne a legpraktikusabb, ha családotostul fölköltöznék a Holdra. Azonban én rövid, könnyen játszható, egyesek szerint nehezen hallgatható kamaraműveket komponálok, ami viszonylag nyugodt, kisvárosi életvitelt kíván, erre Pécs tökéletesen megfelel.

PGY: – *Milyen szellemi hatások értek Pécssett?*

WK: – Én a hetvenes évek közepén kezdtem el a körülöttem zajló dolgokra figyelni. Abban az időben a Sétatér környékén laktunk, eleinte a Káptalan utcában, ahol többek között olyan szomszédaink voltak, mint a festő Martyn Ferenc, a pap-költő Kocsis László, illetve a pap-zeneszerző-karnagy Hergenróder Miklós. Rájuk ma is szívesen emlékezem. Később leköltöztünk a Csontváry Múzeum mellé. A Csontváryban nemcsak a festményeket lehetett megnézni, hanem „Csontváry-matiné” címmel kamarakoncerteket is szerveztek. Itt hallottam az Új Zenei Stúdiót, később följártam Pestre a hangversenyeikre. Aztán az idő tájt a Pécsi Balett még elég jelentős kortárszenei fórumnak számított. Akkoriban ismertem meg a rajzfilmes Papp Kását, aki a műtermében különböző happenningeket és zenehallgatási akciókat szervezett, nála hallottam először Cage zenéjét. És el ne feledkezzem az Ifjúsági Ház Kamarakórusáról, amit Jobbágy Valér dirigált: itt is énekeltünk modern műveket. Amúgy az Ifjúsági Házban több képzőművész csapat is működött: így az Yxilon rajzfilmstúdió és a Pécsi Műhely. Az irodalom képviselői pedig a Nádor kávéházban tanyáztak, ott ismerkedtem

meg többek között Bertók Lászlóval, Parti Nagy Lajossal és veled, ha esetleg nem emlékeznél...

PGY: – *Dehogynem, Orbán Gyuri mutatott be...*

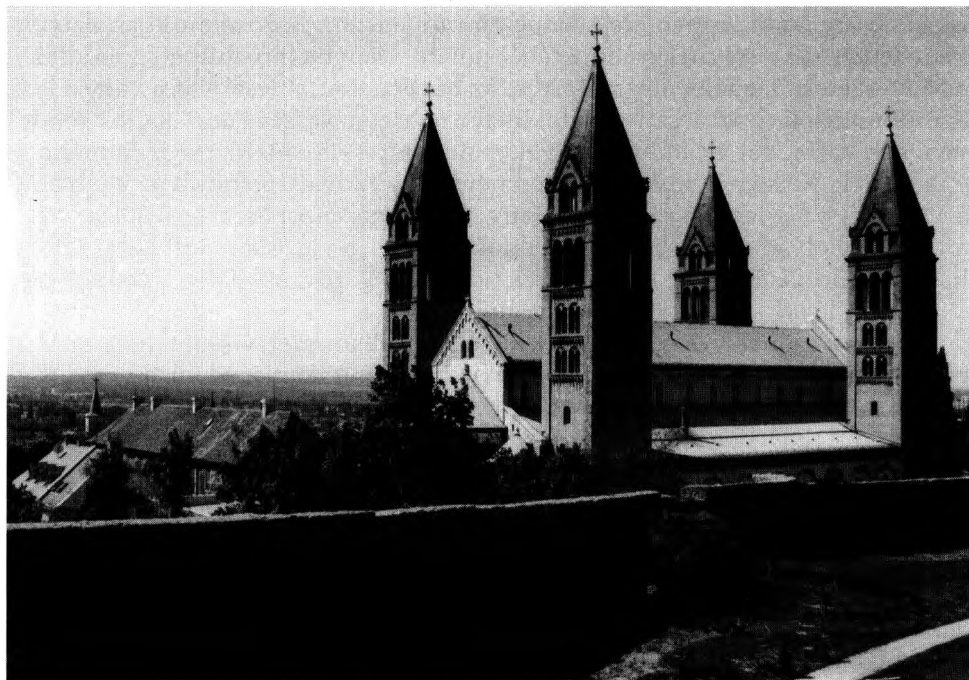
WK: – Szóval elég hamar bekerültem a helyi vérkeringésbe. Részt vettem a Jeunesses Musicales nyári találkozóin, később tagja lettem az Orbán György vezette Fiatal Művészek Klubjának, bár akkor már Pesten laktam, csak vendégként jártam haza.

PGY: – *Pesten mit csináltál?*

WK: – Adósságot. Nemcsak anyagi, hanem főleg egzisztenciális értelemben: például tanultam, de a tudásomat nem kamatoztattam eléggé. Aztán megélhetési problémáim is voltak, emlékszem olyan szorongó délutánokra, amikor még nem tudtam, hol alszom aznap este. Később – amikor már kaphattam útlevelet –, külföldön próbálkoztam, de a létbizonytalanság mindenhová elkísért. Ráadásul állandóan beteg voltam, és különféle nehéz helyzetek elé kerültem, például az még egy elég vidám dolog volt, hogy Bécsben dolgoztam, de Pozsonyban laktam, mert ott minden olcsóbb volt, spórolni kellett. Ezek után persze hogy hazajöttem Pécsre a meleg családi fészekbe.

PGY: – *Hogyan tudnád jellemezni a pécsi zenei életet?*

WK: – Ebben a városban nagyon sok zenei intézmény található, zeneóvodák és iskolák, konzervatórium és felsőoktatási fakultások. Több mint tíz kórus működik itt, van Pécsnek szimfonikus zenekara, operatársulata, koncertirodája, fonotékái, és akkor még nem is beszéltem a különféle spontán kezdeményezésekről, jazzklubokról, zenés szórakozóhelyekről. Ezek az intézmények ismerik egymás munkáit és beszélőviszonyban vannak, ezért aztán egy-egy közös álláspont megfogalmazása

és hangoztatása nem okoz különösebb gondot. Pécsett nincs hatalmi harc a zenészek között, én például csak örülni tudok, ha a másik sikeres. Persze bizonyos produkciók esetében tapasztalható a kisvárosi közepszerűség, ennek szerintem az a legfőbb oka, hogy a költségvetés is kisvárosi. Például a mai napig nincs a városnak koncertterme, emiatt a nagyobb hangversenyek egészen lehetetlen akusztikai körülmények között *zajlanak* le. De említhetném azt is, hogy a színháznak nincs önálló zenekara, a szolgálatot a Pécsi Szimfonikus Zenekar tagjai látják el, ez a megosztottság, illetve a zenészek túlterheltsége általában nem kedvez a produkciók zenei minőségének. Aztán nagyon hiányzik egy művészeti menedzseriroda, illetve egy művészkozüvetítő ügynökség, melynek működése szintén a művészek túlterheltségét csökkenthetné. Mindezek ellenére azt kell mondanom, hogy a város zenei élete az általános viszonyokhoz mérve – legalábbis számomra – jó, hiszen problémák nyilván máshol is vannak.

PGY: – *Szerinted Pécs a zene városa?*

WK: – Még nem az. A zenének valóban vannak városai, ilyen város Bécs, Vence, Salzburg, Bayreuth, Darmstadt, Donaueschingen, Lipcse, Drezda és még sorolhatnám. A magyar városok közül jelenleg Budapest mellett vitathatatlanul Pécsnek és esetleg Szombathelynek van a legnagyobb esélye arra, hogy a zene városává váljék, de addig még nagyon sok a teendő. Itt még kevés az olyan zenei esemény, amely nemzetközi mércével is mérhető. Hiányoznak a nagy fesztiválok, a nyarankénti monstre zenei programok, zenés diákdzsemborik, mesterkurzusok, szemináriumok, zenei versenyek, és hiányzik mindehhez az infrastruktúra. Szomorú dolog ez egy olyan városban, ahol már Erkel, Goldmark, Liszt és Mosonyi korát megelőzően éltek nyugat-európai léptékű zeneszerzők: például a klarinétversenyéről ismert Franz Krommer (František Kramár) és Lickl György, akit éppen ideje lenne újra fölfedezni. A közelmúltban azonban Pécs zeneisége a stagnálás állapotából pozitív irányba mozdult el, gondolok itt a Művészetek Házának megnyitására, az Europa Cantat fesztiválra vagy a Pécsi Szimfonikusok nyári fesztiváljaira, illetve az úgynevezett Pécsi Napok rendezvénysorozatra, bár ez utóbbi még elég alacsony színvonalú, hogy finoman fogalmazzak. Kétségtelenül óriási eredmény, hogy tavaly beindult az egyetemen a Művészeti Kar, működésének pozitív hatása már most érezhető. Sokat számít az is, hogy olyan európeér gondolkodók kerültek a városba, mint Howard Williams és Nicolas Pasquet karmesterek, valamint Vidovszky László zeneszerző.

PGY: – *Veliük milyen viszonyban vagy?*

WK: – Pasquet-t csak futólag ismerem, Williamsszel viszont igazi zenésbarátságot sikerült kialakítani: értékeljük egymás munkáit és időnként együtt vacsorázunk. Vidovszkyval gyakrabban találkozom, számtalan szakmai segítséget kaptam tőle. Egyébként a vele való viszonyomat éppen a *Jelenkor* olvasói ismerhetik a legjobban: beszélgetéseink közel egy évtizede jelennek meg a folyóiratban.

PGY: – *A nyolcvanas években egyéb zenei tárgyú publikációid is megjelentek. Az újságírást miért hagytad abba?*

WK: – Mert világhosszá vált számomra az, hogy csak az egyik oldalon állhatok. Nem lehet másokról objektívan írni úgy, hogy közben a saját műveimet tartom etalonnak. Egyébként él Pécsett egy fotós – Cseri László –, aki a hetvenes években olyan képeket csinált, melyeket a mai napig is utánoznak, és aki úgy lett új-

ságíró, hogy felhagyott a fotózással. Csak remélni lehet: talán egyszer megint a kamera mögé áll. Gondolom, én is fogok még írni, de valószínűleg nem zene-kritikákat.

PGY: – *Igaz, hogy vokális műveidhez a szöveget magad írod?*

WK: – Ennek az az egyik fő oka, hogy nem tudok verset megzenésíteni: a száz százalékhöz nincs mit hozzátenni. Egyébként nagyon távol áll tőlem a versmegzenésítések mai gyakorlata, mint például a sanzon, vagy azok a seggpacsik, amiket többek között a Kaláka együttes csinál. Számomra a szólamok egyenrangú kiegyensúlyozása, illetve az éneklés kurtági expanziója a kiinduló pont. Egyszer próbáltam megzenésíteni részleteket Parti Nagy Lajos *Szódalovaglásából*, eredménytelenül: a műfaj túl könnyűre, a szólamok viszont túl nehezekre sikerültek, gyorsan ki is dobtam az egészet. Viszont szükségem van a vokális megnyilatkozásra, a hangszeres zenéimet is vokális szempontok szerint írom, és nem tobzódom a hangszerek által adott lehetőségekben. Az énekléshez hozzátartozik a szöveg jelenléte, ezeket magam írogatom, de van úgy, hogy csak a darabjaimat magyarázó csatolt szövegeket készítek. Néha persze kész szövegeket is felhasználok, de ezekbe is könyörtelenül belenyúlok. Nekem az lenne az ideális, ha találnék egy olyan (jó) költőt, aki képes arra, hogy az általam előre megkomponált énekszólamhoz utólag írja szöveget. Egyébként készítettem kottafej nélküli szöveges darabokat is, ilyen az *Orgonamerengés*, ennek tényleg nincs a hagyományos értelemben vett notációja: egy időtengely mellé szavakkal írtam le, hogy mit csináljon az orgonista az orgonával.

PGY: – *Te az írást kiegészítő tevékenységnek tartod?*

WK: – Tulajdonképpen igen, bár a zeneszerzők kiegészítő tevékenysége általában a tanítás, az én esetemben az írás talán ezt pótolja. Egyébként az ember hajlamos az egyszerűsítésre, bizonyos dolgokat úgy fogalmaz meg, ahogy az számára praktikus: ha egy probléma megoldását az írásban látja, akkor inkább leírja, és eszébe sem jut, hogy mondjuk megkoreografálja, vagy esetleg kifaragja. Én néha építészeti megoldásokon töröm a fejem: zenélő toronyórát és szökőkutat tervezetek, aztán azon rágódom, hogy föl kéne már találni a cserélhető épülethomlokzatot, ezzel például biztosítani lehetne egy városkép folyamatos és dinamikus változásait oly módon, ahogy egy zenemű is állandóan változik. Szóval ezek az ötletek szintén a zeneszerzői tevékenységből származnak.

PGY: – *A szökőkút is?*

WK: – Persze, hiszen ezt is a véletlen segítségével terveztem, akárcsak a zenéimet. Ez nem olyan szökőkút lenne, amelyikből folyamatosan csordogál a víz, hanem olyan, hogy a víz csak öt-nyolc másodpercre jönne elő, igaz, akkor hetven méternél magasabbra szökne föl. A kút akkor zenélné („*hatalmas harangok hangoznak / harmatos hajnalok hasadtán...*”), amikor az alatta lévő tartály föltöltődik, azután csendben marad. A dologban az a trükk, hogy a kút egy véletlengenerátor működtetné, senki nem tudja előre, hogy mikor tölt és mikor szökik. Be lehet állítani úgy is, hogy éjszaka ne zenéljen, esőben ne szökelljen. A kút valahova a Mecsek-oldalba képzeltem el, így egy-egy kitörést a város csaknem minden pontjáról észre lehetne venni, ráadásul kánikulában az ott lévő növényzetnek sem árt egy kis víz, ami a város porát is megfogná. Képzeld el egy ekkora ejakulációt ebben a vízhiányos városban, ha van egy kis szél, akkor ennek a per-

metét akár a pályaudvarig le tudja vinni, arról nem is beszélve, hogy mindez idegenforgalmi látványosságnak sem utolsó.

PGY: – *Miért nem tanítasz?*

WK: – Ennek több oka van. Az egyik az, hogy nincs hozzá képzésem. Csak azt tudnám tanítani, amit magam is csinállok, ezt viszont fölöslegesnek tartom: az egyéni zeneszerzési technikákat a zeneszerzők saját maguk szokták fölfedezni maguknak. A másik ok az, hogy nem szeretném évről évre ugyanazt csinálni, márpedig a tanítás hasonló rendszerességet követel. Ebben az értelemben sokkal inkább hiszek a tanulásban, mint a tanításban. A harmadik ok talán a legfőbb ok: a tanítás a zene alapkérdéseivel foglalkozik, engem viszont sokkal jobban érdekelnek a zene végső kérdései.

PGY: – *A karmesterség soha nem vonzott?*

WK: – Minden zenei tevékenység vonz, megerőltetni viszont nem szeretem magam: a dirigálás számomra inkább vágy, mint ambíció. Tudom, elég groteszk jelenség lennék a pulpituson balettozva, viszont a karmesterségnek van egy másik oldala: a zenei vezetés, ami azért izgat. Vannak olyan művek, mint Brahms dirigensi szempontból meglehetősen nehéz *Ein deutsches Requiem*je, amit szívesen elvezényelnék, bár nem biztos, hogy jól. Pécsi közönség előtt csak egyszer vezényeltem, a Vidovszky ötvenedik születésnapján rendezett koncerten a Zeneművészeti Főiskola kamarazenekarát. Saját műveimet elvből nem dirigálok: szeretem nyitva hagyni az interpretáció kérdését.

PGY: – *Milyen viszonyban vagy a közönségeddel?*

WK: – Bizalmas viszonyban, sportnyelven szólva: élvezem a hazai pálya előnyeit. Igaz, a közönség „idegen” pályán is nekem drukkol, ám azok az emberek, akik a pécsi bemutatóimra eljárnak, többnyire a személyes ismerőseim, illetve az ismerőseim ismerősei. Így a pécsi közönség nem olyan, mint az az arctalan massa, ami a stadionokat és koncerthallokat szokta megtölteni. Itt egy-egy előadás után spontán közönségtalálkozók alakulnak ki: az emberek odajönnek hozzám, elmondják a véleményüket, beszélgetünk, poharazgatunk, szóval az egész nagyon idillikus. Azt lehet mondani, hogy a helyi közönség már nem is közönség, hanem *közösség*, akik miatt érdemes dolgozni.

PGY: – *Nem hiányzik a nagyközönség, illetve a széles körű publikáció?*

WK: – A széles körű publikáció hiányzik, a nagyközönség viszont nem: tömegfóbiám van, ma már meccsekre sem járok ki, igaz, nem is nagyon érdemes. Egyébként a pécsi közönség nem is olyan kicsi. Egyszer Philip Glass nyilatkozta egy tévéinterjúban, hogy amikor ő még múzeumokban és galériákban tartotta a bemutatóit, mennyire meglepődött azon, hogy egy-egy ilyen eseményre négy-öt százan is elmentek. Ha Glass ezt soknak tartja New York-i viszonylatban, akkor pécsi viszonylatban én sem kevesellhetem azt a száz-egynéhány főt, aki eljött a második lemezem bemutatójára, vagy azt az ezeralahány embert, akik megnézték az operámat.

PGY: – *A pécsi színházzal hogyan kerültél kapcsolatba?*

WK: – Kölyökkoromban már énekeltem a *Carmen* gyerekkórusában. A mutálás után folyamatosan hívtak a kórusba kiségitőnek. A balettet már említettem, a prózai tagozat előadásaira pedig nem nagyon emlékszem, kivéve az akkor kezdő (és nagyon erőteljesen kezdő) Szikora János rendezéseit. Aztán volt né-

hány kaposvári és fővárosi kitérő, majd megkértek, vállaljam el a *Találkozás* zenei vezetését. Ezután kezdtem színpadi kísérőzenéket komponálni, szerintem nem túl nagy sikerrel, mert a rendezők csak elvétve kérnek fel egy-egy újabb munkára. Ennek nyilván az is oka, hogy harmincéves korom után már nagyon tudtam azt, hogy mit akarok csinálni, de nem nagyon tudtam kompromisszumokat kötni, a rendezők pedig nem mindig szeretik a zeneszerzői önállóságot.

PGY: – *Hatott a színház a látványkoncertjeidre?*

WK: – Azt hiszem, igen, de ez inkább negatív hatás volt: arra vonatkozott, hogy mit *nem* kellene megcsinálnom. Engem nagyon taszít a hazai színházakban tapasztalható felületesség. Ugyanakkor ismerem Vidovszky László, Maurizio Kagel, Karlheinz Stockhausen és John Cage néhány, a látványt is használó művét. Ezek számomra nagyon tanulságosak voltak, de nem hiszem, hogy a hatásuk alá kerültem volna. Én a látványzenékben a látványt úgy kezelem, mint egy önálló szólamot, ami nem mindig párosul egy adekvát hangzáshoz. Például a *Négyharmad háromnegyedben* című darabomban a látványszólamot a többi szólamhoz képest kánonszerűen elcsúsztattam. Egy másik darabban fényképezőgépeket használok hangszerként: én határozom meg, hogy mikor és mennyi ideig tartson az exponálás, valamint azt is, hogy mit fényképezzenek, így a darabot előadó fotósok alkotóművészből előadókká válnak. Ezt a fotósok sem kifogásolták, a darabot egyébként ők rendelték meg.

PGY: – *Minden megrendelést elfogadsz?*

WK: – Általában igen, de például reklámfilmek zenéit nem vállalom. A reklám esetében zavar az a mostanában nagyon divatos megrendelői elvárás, miszerint a reklám tárgyának a nevét kell énekeltetni. Engem csak nagyon nehezen tud inspirálni egy olyan szöveg, mint, mit tudom én, a „metalloglobus-aqua-therm”, vagy az, hogy „kecskeméti baromfivagdalt”...

PGY: – *A várostól kaptál már megrendelést?*

WK: – Konkrét megrendelést még nem, de érzem a város gondoskodó támogatását: egy önkormányzati művészlakásban lakom, és az önkormányzattól egyszer már kaptam egy ösztöndíjat is. Egyébként a várost segítő munkának tekintem például a színpadi zenéimet, vagy azokat a szervezői erőfeszítéseket, amiket a városban lezajló néhány fesztivál érdekében teszek, mondhatni társadalmi munkában, honorárium nélkül.

PGY: – *Kompozícióidban megjelenik a város?*

WK: – Közvetve biztosan. A pécs szó szláv eredetű és ötöt jelent. Ez a szám megtalálható a város német (Fünfkirchen) és középkori (Quinque Ecclesiae) nevében is. A hangnak – műveim „alapanyagának” – szintén öt tulajdonságát ismerjük: hangmagasság, hangérték, hangszín, hangerő és hangpozíció. Számomra az ötös számnak különös jelentése van: például szeretek ötnegyedben komponálni és az sem ritka, hogy a befejezetlen műveimnek csak néhány *ötödét* készítem el... De elég gyakran írok ötszólamú darabokat, és a műveimben általában ötféle erő harmonikusságára törekszem: a gesztus, a nexus, a szexus, a textus és *Krisztus* jelenléteinek kiegyensúlyozására. Talán az sem véletlen, hogy *Szép Levegő* című operámban öt ventilátor mozgatta a gyönyörű címszereplőt, és a hangok is öt helyről szólaltak meg. De ebben az operában megjelenik öt olyan dolog, melyeket hiányolok a városból: a víz, a szél, a félhomály, a csend és a rózse.

PGY: – *Rőzse?*

WK: – Igen. Ugyanis amikor az operát rendező feLugossy László először hallotta a zenét, én pedig vártam, hogy mit fog szólni, akkor hosszas hallgatás után egyszer csak így kiáltott fel: „Megvan, itt rőzsét kell sózni és olajjal kengetni!” Ettől én teljesen fejre álltam, mert tudtam, hogy a városban kevés a rőzse. Végül a Mecsekről tudtunk szerezni.

PGY: – *Tartod a kapcsolatot más pécsi zeneszerzőkkel?*

WK: – Persze, hiszen szükségem van a szakmai tájékozódásra. Vidovszky mellett Papp Zoltánnal és Rozs Tamással találkozom rendszeresen, Gyórfy Istvánnak pedig a tanítványa voltam. A fiatalabbak közül Kovács Mártonnal szoktam spontán konzultációkat tartani.

PGY: – *A város szereti a zeneszerzőit?*

WK: – A városnak nem az a dolga, hogy szeressen minket. Ugyanakkor a város lehetőségei szerint megbecsüli az itt élő alkotókat, és ez azért jólesik.

PGY: – *Te mit szeretsz ebben a városban?*

WK: – Elsősorban az auráját: Pécssett nagyon szép a levegő.

PGY: – *Egyesek szerint poros.*

WK: – Nem azt mondtam, hogy jó a levegő, hanem azt, hogy szép. És ahol szép a levegő, ott az élet is szép. Persze nem úgy szeretem a várost, mint a sajtot, hanem úgy, ahogyan az otthonát szereti az ember, benne a feleségével és a macskájával. A város fényei is otthonosak, például észrevettük, ha otthon fölkapcsoljuk a villanyt, akkor a városban nagyon hamar besötétedik...

Masztix, maszk, maskara

Theatrum Sopianense

Prológus

*Amikor a függöny
felgördül,
a térben az ember
eltörpül,
figyelmes nézések
több-száza
behatol a színpad
odvába.*

Első

Vasárnap délután. Az izgalmak izgalma. Hosszú családi készülődés. Az ünnep-lőruha felöltése. Mustráló tetszelgés a tükör előtt. Külsőnk alkalomhoz illő vol-tának mérlegelése. Mintha szereplésre készülődne a család. Korai indulás, bár a jegyek már megvannak. Korai érkezés. A kapuk még zárva. A sokszor végigsétált utca. Szinte minden vasárnap délután. Hátrafésült hajú, hátratett kezű apák és retikulös anyák ballagnak-sétálnak. Rollerozó, rohangáló vagy az anyai kéz pórázán tartott gyerekek. De most nem a Rózsakert az úticél, ahol egész délután lehet ugrálni a zenekar előtt. Most a cél belépni ebbe a Magyar Nemzeti Szín-házba. Ez tudomására hozandó minden Király utcai ismerősnek. Érdeklődés és irigység érződik. Színészek nevei hangzanak el és furcsa címek. *Marica grófnő, Mária főhadnagy, Három a kislány, A mosoly országa*. Ezek nincsenek benne a *Kis gyermekek nagy mesekönyvében*. Ám úgy tűnik, ezek is valamilyen mesék. De most már sietni kell. Kinyílt a főkapu.

Belépve kápráztató csillogás. Nem tudom, mit látok, csak nézem a fényeket. Óriási lépcső vezet a magasba. A legtöbben arra mennek. Indulnék én is velük, de mi egy oldalfeljáróhoz igyekszünk. Kakasülő – mondják, s annyi lépcsőt me-gyünk, mint otthon a harmadikra. Mintha a függőfolyosóról néznék le az utcá-ra, olyan magasan vagyunk. Lehet bérelni gukkert. Lehet a széket föl-le hajto-gatni. Lehet a korlátot kihajolni és ezért nyaklevest kapni. Még mindig nem kezdődik. Aztán újabb izgalom, felemelkedik a színpadon álló fal. Vasfüggöny – magyarazzák. Egyszer csak hangszerek szólalnak meg. Hangolnak a zené-szek. Előkészülnek egy-egy nehezebb futamra. Ez már az? – kérdezem csalódot-tan. Aztán abból az árokból, ahol zenélnek, kidugja a fejét egy ember. Most tap-solni kell. Tapcsolni jó.

Az előadás bonyolult. Látom a pici embereket, akik egyenruhában pompáznak, mint az ólomkatonák. A színpadon gyönyörű házak, színes falak, tágas ablakok. Érzéseimet a zene irányítja. Nem olyan, mint a mesék felkavaró, majd lenyugvó traumája. Minden dal után lehet tapsolni. Vezetnek bennünket. Én pedig egy darabig hálásan játszom el a felnőttek között az elégedett néző szerepét. Meddig tart még? – kérdezem meg egyre gyakrabban. Leintenek, s áhítattal ejtik ki egy-egy színész nevét. Vajon honnan ismerik őket, ha nem is szoktunk ide járni? – töprengek magamban. Hónapok, évek múltán majd lassan ráeszmélek. A felnőttek a szünetekben meg a végén megbeszélik az előadást. Jó volt. Jó volt. Hazafelé úgy érzem, a Rózsakertben jobb lett volna.

Itt laknak a színészek – mutatnak a Tettyén egy házra. Az ott a Péter Gizi, a Cseh Mária, a Mendelényi Vilmos, a Mester István, a Tomanek Nándor, az Avar István, az ikszipszilon. S lassan az utcán válnak ismertté azok, akik a színpadon ismeretlenek. A Széchenyitől a Búza térig elhallatszó hang Mester Istváné. Az orkándivat idején a szőrmebunda valamelyik színésznőé. Színház a köztereken. Megkülönböztetett figyelem. Kivételezettség. Sztárok a provinciában. Szentély az istentelen rezsimben.

Második

Nézem a színpadot. A fényváltás egyik pillanatról a másikra a bensőmben helyezi az előadást. Ott, belül látom Blanche és Stanley, Tímár Éva és Bujtor István héjanaszát. Ez a tudatváltás kamaszkori színházam varázsa. Fontossá válik az élmény. Fontossá válnak a nevek. Plakátokról tájékozodom. Valami időnként arra készítek, hogy jegyet váltsak. A karzatnál egy szinttel lejjebb. Nagyobbak a színészek. Nagyobbak az előadások. A véletlenszerű választásba bekerül az *Arturo Ui*, a *Tévedések vígjátéka*, *A kutyas férfi* (Csehov). Ismert vagy ismeretlen, kezdő vagy klasszikus magyar szerzők. Illyéstől a *Bölcsek a fán*, a *Testvérek*, Hernáditól a *Falanszter* és az *Antikrisztus*, Sárospatakytól a *Zóra*, Garaitól a *lebegő Atlasz*. Vannak előadások, amelyekből semmire nem emlékszem, csak arra, hogy láttam őket. Ilyen O'Neilltől a *Marco Polo milliói*.

Az előadásokból keveset értek, de vonz az élmény. Nem választok szét darabot rendezéstől, színészt szerepétől, fényt a zenétől. Érzem, hogy ez jó nekem. Nem a részek, hanem az egész. Nem az egyik stílus, hanem valamennyi. Nógrádi elidegenítő *Don Juanja* a fémkulisszákat tologató kék köpenyes átdíszletezőkkel. Dobai *A vágy villamosa* az atmoszférateremtő színvilággal. Sik *Antikrisztusa* a szereplőcsoportok mozgatásával. Megismerem a színészeket. Mintha mind egyik bemutatón ugyanaz volna a szereposztás. Holl István, Győry Emil, Pásztor Erzszi, Kézdy György. És sok-sok további név. Ifj. Kőműves Sándor, Somody Kálmán, Galambos György, Paál László, Szabó Tünde, Vajda Márta, Kovács Dénes, Fülöp Mihály, Monori Ferenc, Labancz Borbála, Takács Margit, Bódis Irén. S az örök inas, az éneklő hangú Szivler József. A társulatot olyannak képzelem, mint a gimnáziumi osztályt. Változatlanak hiszem és öröknek.

Ez lenne talán, amivel eltölthetném az életem. Néha bemegyek próbát nézni. Sik káromkodik. Nógrádi tétovázik. Nem látom, hogyan lesz a próba alapján előadás. Nem tudom, miből jön létre a művészet. De úgy érzem, ha csinálnám,

megismerném a titkot. Rendező szakra jelentkezem. Minden homály, zűrzavar, szorongás ebben a vágyban vél feloldozást találni. Milyen lehetett az a színház, amely elhittette velem, hogy őt kell szolgálnom?

Kortina fátyla mögött látom a második színházi korszakot.

Harmadik

Hetvenöt januárjában Károly Róbert felvesz a színházi énekkar tenor szólamába. Nem a hangomért. Tudok kottát olvasni. Eck Imre rendezi a *Toscát*. Heteket töltünk egy próbateremben. Senki nem közöl velünk koncepciót, értelmezést. Nincs kijelölve a rész helye az egészben. Nem értem, a kóristával miért nem elemzik végig a művet. Nem értem, a közreműködők miért nem alkothatnak fogalmat az előadásról. Még folynak a próbák, amikor Veszprémbe megyünk tájolni *A trubadúrral*. A karigazgató külön korrepetál. A buszon a szólamokat gyakoroljuk. Aztán a színpadon a statisztáló joghallgatók dárdás örökként majdnem szétröhögik az előadást. Aki a nézőtérinek háttal áll, grimaszol a szemközt lévőknek.

Eltervezem, hogy ha először lépek a nagyszínpad deszkáira, bukfcenet fogok vetni. Erre még a *Tosca* előtt mód nyílik. Beosztanak Csák Gyula *Istenek csatája* című darabjába statisztálni. Népség, katonaság. Az első színpadi próbán csak a bukfcen jár a fejemben. Halogatom. Halogatom. Aztán mikor a társulat szünetre megy, beavatom magam a színi világba.

A Csák-darab bukás. Nem ér meg egy tucat előadást. A mű zárómondatát – Élah örök – a darabtemető előadáson Pákozdy János így módosítja: Élah török. S a színpadon, színészen és statisztán végighullámszik az elfojtott röhögés.

Vérkeresztség. Az évad Hernádi Gyula ősbemutatója. Újabb statisztaszerep. Az egyik előadáson a rögtönzés magasiskolája. Holl Istvánnak az utcáról az amatőr színpadi próbára bemenekült tüntetők közül hármat ki kell hallgatnia. A díszletfalnál lapulunk. Az első kihallgatott után Holl a következő gyanúsítottat keresi. Dávid Kiss Ferenc nincs a színpadon. Ájulásközeli érzés: félbe fog szakadni az előadás. De Holl megmenti az estét. Átszerkeszti a darabot. S mire a harmadikból másodikiká előlépett gyanúsítottal végez, Dávid Kiss is előkerül. Vallatása az eddigiekénél sokkal keményebb. Másnap a próbatáblán közszemlén a pénzbüntetés.

A *Vérkeresztség* egyik próbafotóján én is látszom. Majd tíz év múlva Nógrádi Róbert igazgatói irodájának falán fedezem fel a bekeretezett képet, melyen a háttérben, lobogó sörénnyel, egy elfolyó festékkel írott táblát tartok: Jogot a munkásságnak!

A színházban töltött fél évből a legnagyobb élmény *A vihar*. Végignézem a próbafolyamatot a bemutatóig. A Mészöly Dezső-fordítást játsszák. Sík Ferenc rendez. A darab érzékiségét, humorát teszi átélhetővé. Prospero pálcája vastag rúd, fallikus játékok eszköze. A premieren néhány idősebb hölgy néző a szomszédságomban arra a következtetésre jut, hogy ezt nem Shakespeare írta. Az ilyen trágárságokat nem írt.

A színház belülről: csalódás. Amit a zsöllyéből művészetnek láttam, az a kórustagok, statiszták, közreműködők, színészek, rendezők oldaláról nem az. Nem sorskérdés, nem elhivatottság, nem végzet. Elfoglaltság. Munka. Amit gyakor szenvedélynek hittem, az a hátsó ajtóból kisüzemnek mutatkozik.

Interlúdium

Ott benn tünemények
suhognak,
lámpás éjszakában
ragyognak,
a színek fémessé
szépülnek,
szavakból paloták
épülnek.

Negyedik

Ezerkilencszázhetvenhattól a legszebb korszak következik. A színháznak Paál István és Szikora János. Nekem a diákévek. A kalocsai forradalmi ezredből hazatérve látom a tettyei romok között a *Caligulát* Holl Istvánnal, Paál rendezésében. Az utóbbi munkájaként László Lajos dokumentumdrámáját, az *Uránbányászokat*, a régi Kamaraszínházban, Cseh Tamás és Bereményi Géza dalaival, a premieren Cseh Tamás közreműködésével. Az évad utolsó bemutatója Bulgakov *Menekülése* Csiszár Imre főiskolai vizsgarendezéseként, Bódy Gábor filmbejátszásaival. Hetvenhét februárjában színre kerül Paáltól az *Übü király*, melynek főpróbáján a címszereplő Huszár László a szaharvágót és a pfinánckampót még sarlóként és kalapácsként keresztvezve emeli a magasba, s a végső hajójelenetben a „Kormányt jobbra! Kormányt balra!” mondatok között piros párttagkönyvből tájékozódik. Ezek a gesztusok a bemutatón már nem láthatók. (Ugyanezen a napon találkozom életemben egyetlenegyszer Örkény Istvánnal, aki a bemutatóra jött, s aki aznap délután a tanárképző irodalom tanszékén író-olvasó találkozón vesz részt, melyen én köszöntöm.) Két hónap múlva mutatják be Hernádi Gyula *Bajcsy-Zsilinszky Endre* című új darabját, Nógrádi Róbert rendezésében. Életem első színházi cikkét írom róla az *Universitas* című egyetemi lapba. Nem kritika. Az *Új Írásban* megjelent szöveg alapján elmesélem a darabot. Ambrus György főszerkesztő megjelenteti.

És jön ezerkilencszázhetvennyolc. Márciusban Déry Tibor *Az óriáscsecsemő* – Szikora János; májusban Lászlóffy Csaba *Nappali virrasztás* – Sík Ferenc (erre a Barbakán vár-árokbeli előadásként emlékszem); októberben Spiró György *Nyulak Margitja* – Konter László (az első Spiró-premier); novemberben Franz Kafka *A per* – Szikora János (a színpad közepén feltörő hatalmas vízszugárral). A két Szikora-munkáról írok az *Universitasba*. Az *óriáscsecsemő*-cikket elküldöm neki, levélben válaszol. Forrongás van a levegőben. Szellemi pezsgés, izgalom. Próbákat nézek, rendezvényekre járok, ahol a téma a színház. Egy-egy Paál- vagy Szikora-premierre „különvonatokon” érkeznek Pécsre a rajongók. Táboruk van. Híveik, rajongóik, követőik. A rendezői színház és a művészszínház rövidke korszaka.

Amikor egy bemutató esemény. Amikor a színházi előadásnak tétje van. Amikor a színház morális intézmény. Amikor az előadás kifordítja sarkaiból a pszichikus struktúrákat. Amikor van miről írni. Amikor a művészetértelmezés horizontjai tágra nyílnak. Amikor egy darabot többször meg kell nézni.

Aztán elmegy Paál, Szikora, Sík. Velük a fél színtársulat. Nyolcvanban bezár a

Kamaraszínház. Helyette a Ságvári Művelődési Házban játszanak. A Kamara épületét teljesen kibelezik. Csak a Színház tér és a Király utca felőli külső falak maradnak. Örökre eltűnik az a jätéktér, ahol a fénykor kamaraszínházi előadásai futottak.

Ötödik

Ezerkilencszáznyolcvanegy október. Szegvári Menyhért vizsgarendezése. Schiller *Haramiák*. Kulka János, Sipos László, Gergely (Vajek) Róbert. Új korszak kezdete. További új tagok: Balikó Tamás, Bánky Gábor, Füsti Molnár Éva, Lang Györgyi, Oláh Zsuzsa, Újvári Zoltán, Vas-Zoltán Iván. A színész-rendezők máig tartó időszak. Jelesebb bemutatók a nyolcvanas évekből: Joyce *Számkivetettek* (Szegvári); Handke *Kaspar* (Vas-Zoltán); Weöres *A kétfelű fenevad* (Szöke); Gogol *Háztűznéző* (Csiszár).

A Nemzeti mellett megjelenik két másik városi színház, társulat nélkül, egy-egy rendező köré szerveződve. Gazdagodó kínálat, eltérő színházeszmények. A Nyári Színház Bagossy László vezetésével a táncszínházi és zenés színházi műfajok önálló bemutatására, illetve prózai darabokba történő illesztésére törekszik. A zenés bemutatók mellett színre visznek pécsi szerzőt és klasszikusokat. *Szentistvánnapi búcsú*; *Macbeth* (Sipossal és Molnár Piroskával); *A Nehéz Barbara*. Káptalan utca, tettyei romok, Anna utca. Az utóbbi helyszínen az Egyetemi Színpad bemutatja Sam Shepard *Valódi vadnyugatát* (Besenczi Árpád joghallgató játssza az ifjabbik fivért), Ivo Brešan *Paraszt Hamletjét*.

A Vincze János alapította-vezette Nyitott Színpad Örkénytől játssza a *Pistit*, a *Kulcskeresőket*, a *Forgatókönyvet*, a Nemzetivel közös produkcióban Pilinszky *Gyerekek és katonák* című darabját. Majd létrejön a Harmadik Színház: Spiró *Csirkefej*, Nádass *Találkozás*, Kornis *Halleluja* – fesztiválnyertes bemutatók.

Ezerkilencszáznyolcvanháromban Szederkényi Ervin megkér, hogy vegyem át Pályi Andrástól a „Pécsi színházi esték” című rovatot. Ettől kezdve mindent megnézek/meg kell nézmem/meg akarok nézni. És egy darabig minden előadásról írok is. A földszinti hely a rendezői nézőponttal rokon. Az előadás az itt ülőkre van kitalálva. A kritikáirás kedvéért annyira szükséges összpontosítani, mint a tanulásmemorizálás során. Minél több részletet, effektust, színészi gesztust meg kell jegyezni, s mindent egy műalkotás egész elemeként kell elhelyezni. Az élmény, ha van, másodlagos – el kell fojtani, hogy teret nyerhessen az interpretáció. A színházi előadás egy világmagyarázat kiindulópontjává és apropójává válik. Ha lehet.

A régi Kamaraszínház helyén felépített új ezerkilencszáznyolcvanhatban a *Lear királlyal* nyit, Aczél György mond köszöntőt a Szegvári Menyhért rendezte előadás elé. A nagyszínház ekkor zár be, s kilencvenegy októberében a *Bánk bán* operával adják át, Göncz Árpád köszöntőjével, Andrásfalvy Bertalan jelenlétében. Ekkor Lengyel György a direktor, aki a színházat huszonhat évig igazgató, nyolcvannyolcban váratlanul nyugdíjazott (s röviddel ezután elhunyt) Nógrádi Róbertet követi. Lengyel után kilencvenhárom márciusában Balikó Tamást választja meg igazgatóvá a pécsi önkormányzat. Ugyanez a testület összevonja a Nyári Színház/Egyetemi Színpad intézményéből ezerkilencszázkilencvenben

kialakított Pécsi Kisszínházat a Harmadik Színházzal (vagyis az előbbit megszünteti), majd a Harmadik Színházat a városi Kulturális Központba integrálja.

A kilencvenes évek első felében két évadot – önhibámon kívül, külföldi tartózkodás miatt – kihagyok. Közte a kilencvennégyes Szikora-féle kísérleti szezon. A távollét kisebbnek láttatja a korábbi nagyságot. Ami abszolútnak tűnt, viszonylagossá lesz. Megváltozik a színház közege. Regionális és országos sulya. Ma minden másképpen fest.

Epilógus

Weöres Sándor egykor még így fejezhette be a verset:

*Nem szűnik a játék
vonzása,
távozóban nézünk
egymásra:
mert egymásban látjuk
a jámbort,
aki a játékban
király volt.*

UTAK ÉS REJTEKUTAK

Fél évszázad Pécs képzőművészetében és építészetében

I.

Nincsen olyan város, nincsen olyan hely, ahol ne lehetne kulturális leltárakat készíteni. Ám jól érzékelhető atmoszférával csak kevés magyar város rendelkezik. Pedig ha valaki alaposan és következetesen számbaveszi Pécs kulturális javait, meghökkentően kevés olyan adatra lel, amellyel a nagy stíluskorszakokhoz tartozás tényét zökkenőmentesen erősítheti meg. Megkockáztathatjuk a kijelentést: Pécsnek századokon át nincs helyi művészete. De miért ne mondhatnánk azt, hogy a városnak csak helyi művészete van, majd-hogynem függetlenül a nemzetközi folyamatoktól? Mindkét irány, mindkét állítás egyszerre érvényes Pécs kultúrájában. Vannak „nagy korszakai”, amikor közelebb került a nemzetközi művészeti trendekhez, és vannak olyanok, melyekben nagyon távol állt azoktól. A folyamatokat személyek, cselekmények, alkotások teremtik meg. Építészek és architektúra, kerámiatárgyak és fazekasok, grafikák, képek és festők, plasztikák és szobrászok – műalkotások és művészek. Számbavehetetlenül sokan egymás után és egymás mellett, egyszerre önállóan és egymáshoz kapcsolódva.

Mi foglalkoztatta ebben a században a pécsi művészt? A helyi gondok mindig, miközben nemegyszer naprakész információi voltak az éppen aktuális párizsi eseményekről. Bizakodása hasonló volt a maiakéhoz, akik hisznek az egyetem szerepkörének túgulásában és az új „magyar Szilikon-völgy” létrejöttében. De a mostaniakhoz hasonlóan az is foglalkoztatta, hogy Pécs a bizonyítékok szerint régóta depressziós környezet. Az utóbbi időket tekintve a fél évtizedes balkáni háború éppen annyira megviselte, mint az ország belső átalakulásából következő események sora, főként a nehézipar és a bányászat visszafejlesztése. A háború nemcsak azokat a dollárral fizető külföldi egyetemistákat riasztotta el az itteni szemeszterektől, akik egyébként szívesen választották volna ezt a – megítélésük szerint – rokonszenves kelet-európai várost, hanem az átalakulás szempontjából létfontosságú gazdasági erőt is. A nyugatról az ország középpontjág húzódó közúti, vasúti, információs csatornák nemcsak kelet felé zárultak le, hanem dél felé is, különösen a háborús góccokkal fenyegetett szlavóniai Baranya irányában. S ha fejlesztésekről esik szó, senki nem gondol komolyan Pécs térségére. Ide nem vezet autópálya, a vasúti menetidő a 240 kilométerre lévő Budapestre expresszvonattal két és fél óra. A Dunán ebben a térségben egyetlen híd van, az öreg, alig terhelhető, szűk áteresztőképességű bajai. Az Alföldre tehát csak jelentős kerülővel lehet eljutni. A Drávát sem hajózási, sem kereskedelmi, sem idegenforgalmi, sem más szempontból nem lehetett megközelíteni, hiszen a Dráva határfolyó a háborútól dúlt Horvátországban, és határfolyó egy olyan térségben, az Ormánságban, amely a század húszas éveitől a magyar társadalmat veszélyeztető kihalás, a fizikai és lelki aberrációk térsége volt, ma pedig a munkanélküliség, az összevont iskolák, a gyér tömegközlekedés, a paphiány, az értelmiséghiány, a gondozatlan földek, a visszafejlesztett vasút, a keskeny utak jellemzik. Az ormánsági református magyar népesség zöme az egyik pécsi külvárosra, Kovácstelepre vándorolt. E sorok írója még emlékszik a kőrösi Erdélyi Imre tiszteletes úrra, aki 1970-ben, egy júniusi vasárnapon egyes-egyedül tartotta meg az istentiszteletet az üresen is gyönyörű templomban.

Itt tehát sűrített ellentmondásként élheti meg bárki a felsorolt gondok és a hagyományozott kulturális gazdagság kettősségét. Hogy a századforduló után akadtak művészek, akik a nemzetközi modernizmus teljesítményeinek irányában tájékozódtak, bizonyítja, hogy 1920-ban aktivista röplapot terjesztettek Pécssett. De a fiatalok – ha teheték – nyugati műhelyekbe távoztak, ahol az új művészet szellemét és technikáit elsajátíthatták. Forbát Alfréd 1920-ban Münchenbe, Molnár Farkas, Weininger Andor, Breuer Marcel, Johan Hugo a németországi Bauhausba mentek. Ők valamennyien világszerte ismert építészekké váltak. Annak ellenére, hogy 1914-ben Pécssett már rendelet tiltotta újabb egyesületek létrehozását, a szépművészeteknek itt már korábban is élő mozgalma öltött hivatalosan formát az 1926-ban végre engedélyezett Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságában. Céljuk a vidék és főváros összekapcsolása, a tehetséges fiatalok tanulmányainak segítése, kiállítások rendezése volt. Művészeti díjat is alapítottak Weber Xavér Ferenc emlékére; ezt 1930-ban először – a Pécssett 1910-ben gyűjteményes kiállítást rendező, s 1912 óta itt működő – Gebauer Ernő kapta meg. (A város 1931-ben újabb díjat alapított, amit csak a város múltját és jelenét megörökítő műveknek lehetett odaítélni.) A társaság 1929-től szabad festőiskolát is működtetett, melyet Gebauer Ernő és a nyaranként Franciaországból hazalátogató Martyn Ferenc vezettek. Martynhoz hasonlóan hazahajóztak a „bauhauslerék” is, némiképpen megtermékenyítve, a nyugati modernség demonstrációival fűszerezve a hazai „ízeket”. Gábor Jenő 1926-ban Martyn Ferenchez hasonlóan Párizsba ment, és néhány hónap elteltével többé el nem múló inspirációt hozva magával, a város képzőművészetének meghatározó alakja lett. A kubizmus, purizmus, expresszionizmus, később az art deco egymásra csúszott formálásmódja jellemzik Gábor Jenő ma újralfedezett, és végre a valóságos helyén értékelt művészetét.

1927-től a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága őszi és tavaszi tárlatokat tartott, csupán 1939-ben – a politikai helyzetre való tekintettel – nem tette ezt meg. A katalógusokból kiolvasható, hogy Molnár Farkas éppen Budapesten van ekkor, de Stefán Henrik a „Staatliches Bauhaus”-ból, Forbát Alfréd Berlinből, Martyn Ferenc Párizsból tartja fenn tagságát. A város helyettes rendőrkapitánya, Török Lajos a társaság elnöke, tagjai neves pécsi polgárok. 1934-ben, egy tehetségkutató kiállításon tűnik fel először Gyarmathy Tihámér VIII. reáliskolai és Bizse János III. osztályos gimnáziumi tanuló neve. Ők később mindketten a magyar művészet jeles alakjai lettek.

A városban élő művészek igyekeztek kapcsolatot tartani a fővárosiakkal. 1930-ban Glatz Oszkár *A képzőművészet irányairól* tartott előadást. Csontváryról – akinek életmű-múzeuma Pécssett van – először 1936-ban itt beszélt Lehel Ferenc, egyike azon keveseknek, akik felismerték Csontváry jelentőségét. Esztergár Lajos polgármester például személyesen kért fel történészeket, művészeket, hogy rendszeresen tartsanak előadásokat a városháza közgyűlési termében. 1942 januárjától megfordult itt Kállai Ernő, aki Cézanne-ről és a „belőle származó” konstruktív művészetéről, Entz Béla orvosprofesszor, aki az anatómia és a művészet kapcsolatáról, az 1997-ben elhunyt Török Gyula régész, aki a pénzverésről, Martyn Ferenc, aki Rippl-Rónairól beszélt. A sajtóban és a folyóiratokban legtöbbit Nikelszky Géza foglalkozott a helyi művészet kérdéseivel, mellette Harcos Ottó, Gärtner Jenő, Dénes Gizella írtak emlékezetes művészeti kritikákat. Pécssett művésztelepet is akartak létesíteni, de a szép ideából mindössze annyi valósult meg, hogy a Képzőművészeti Főiskola növendékeit nyaranként vendégül látták a társaság tagjai.

A társaság feloszlását 1945-ben mondták ki; helyét a Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete foglalta el, hogy „ebben a magyar Provence-ban az itt élő ember művészeti kultúráját nevelje, irányítsa, életét egészségre tegye”. Megpróbáltak „új típusú” kapcsolatokat kialakítani a lehetséges „új” közönséggel, amihez a Munkás Kultúrszövetségben találtak együttműködésre kész partnert. 1946-ban az új szervezet siettetni megnyitni a Pécsi Képzőművészeti Szabadlíceumot, melynek első igazgatója Gádor Emil volt. Egykori növendékei között ott találjuk Keserü Ilonát, Lantos Ferencet, Bokros Lászlót. Az új

szervezet egyik segítője a Városi Múzeum volt, itt fogalmazódott meg először egy lehetséges „Modern Képtár” létrehozásának gondolata. 1947-ben, a Fővárosi Képtárban rendezett „Szabad Nemzeti Kiállításon” 16 pécsi művész szerepelt. Martyn Ferenc 1946-ban Budapesten megnyílt gyűjteményes kiállítása komoly elismerést hozott a sajátosság irányú, modern szellemű pécsi művészeti életnek. A Magyar-Szovjet Művelődési Társaság létrejötte azonban már jelezte, hogy az európai művészet ritmusát követő tájékozódás lendülete meg fog törni, hogy a jelentős pécsi képviselettel rendelkező „Európai Iskola” törekvései nem lesznek hosszú életűek.

1949-ben aztán a „sztálini munkafelajánlások” keretében alakult meg a Magyar Képzőművészek Szövetsége Dél-dunántúli Csoportja, amelyben a tagságot már semmiféle minőségi-művészi követelmény nem szabályozta. Mindennek ellenére a progresszív európai művészet eredményei beszűrődhettek a város kultúrájába. Csak ezzel magyarázható, hogy nem szűnt meg az igény állandó jellegű, múzeumszerű modern gyűjtemény bemutatására. 1952-ben került közgyűjteményi leltárba az első 152 tételes műtárgysor, mely megvetette az alapját a ma már több ezer alkotással rendelkező Modern Magyar Képtárnak, az ország egyik legnagyobb kortárs művészeti gyűjteményének. Művészetszerető magánemberek, az ország jelentős műgyűjtői ajánlottak fel alkotásokat a képtárnak, elsőként 1957-ben a Hamvas Béla baráti köréből is ismerős dr. Gegesi Kis Pál orvosprofesszor. Őt követte Dési Huber István özvegye, aki férje hagyatékából ajánlott fel képeket, majd Tamás Henrik, a két háború közti időszak jelentékeny galériatulajdonosa. Tompa Kálmán gyűjteménye a későbbiek során kiegészült egy jelentős magyar könyvgyűjteménnyel is. A képtárba került többek között Kunváry Bella és Bedő Rudolf gyűjteményének jó pár remek darabja, majd 1968-ban Victor Vasarely (Vásárhelyi Győző) első adományaként 42 sokszorosított grafikai műve. 1973-ban nyílt meg Gerlóczy Gedeon jóvoltából Csontváry Kosztka Tivadar első állandó kiállítása az azóta is Csontváry Múzeumként működő sétatéri palotában. Számos kortárs művész ajánlott fel képeket, szobrokat a múzeumnak, ezekből a hetvenes években igen nagy visszhangot kiváltó kiállításokat rendeztek (Mozgás '70, Modern Grafika, Kisplasztikai és Kerámia Biennálék stb.). Ebben az időszakban úgy tűnt, hogy a képzőművészet leginkább aktuális törekvéseit Pécsen lehet megismerni. Ez a korszak egybeesett a múzeumi gyűjteményalapítási hullámmal, hiszen ekkor körvonalazódtak a már meglévő Zsolnay Múzeum mellett az Uitz, a Vasarely, a Nemes, a Martyn Múzeumok tervei, melyek – az Uitz Múzeum Modern Magyar Képtárrá való teljes átalakulása után – a nyolcvanas évekre a pécsi belváros „Múzeum utcá”-ját hozták létre. Itt kapott helyet a Párizsban élő Székely Péter „Kökertje” és egy külön épületben Schaár Erzsébet építészeti léptékű szoborkompozíciója, az „Utca”. Pécs idegenforgalmi kínálatában alapvető tétel a Káptalan utca múzeumainak és kiállításainak sora. A gazdasági racionalitás (például a téli időszakban csökkentett nyitvatartási idő) mára azonban sok tekintetben veszélyezteti ezeket a kis gyűjteményeket, kiállítóhelyeket.

II.

Egy történeti folyamat felmérésében ötven esztendő már jól minősíthető időszak. Kivehetők benne a változás fő irányai, és még nem tűnnek el azok az alkotók, akik ezeket az irányokat megformálták. Ugyanakkor nyilvánvalóan komoly nehézségekkel kell számolnia annak, aki a korszakot annak minden alakjával, eseményével együtt kívánja bemutatni. Ez nem is lehetséges, mert mihelyest a szemlélő eltér a kronologikus vagy tematikus felsorolástól, már saját előítéleteit, illetve érték-tudatát működteti.

A pontosnak szánt történeti áttekintés így személyessé válik. Természetesen van megegyezés szerzők, kritikusok és értékelők között, ezt kívánatos is figyelembe venni, ugyanakkor legalább ilyen sokatmondóak lehetnek az értékelések eltérései is. Amikor a *Jelenkor* e számának vendégszerkesztője megkért arra, hogy foglaljam össze a század,

benne az utóbbi ötven év leginkább jellemző helyi képzőművészeti és építészeti teljesítményeit, fájdalmasan hasított belém a gondolat: mennyire képtelen feladat ez, mennyire önkényesen lehet csak elvégezni. Ezért is szeretném előrebecsátani, hogy nem időzöm például Martyn Ferenc jelentőségének, műveinek felidézésénél, mert úgyszólván minden pécsi művész őrzi hatását, emlékét munkáiban. De talán éppen ez az oka annak, hogy lehetséges olyan metszetet is készíteni, melyben a Martyntól történő elindulás, az ő örökségének alakulása képezi a hátteret.

Miközben életünk belső tereibe művirágok tolnak, és a dekoráció hatalomátvételének vagyunk tanúi, rátalálunk egy-két – talán még a morális küldetéstudattal is átszínezett – életműre. Ma talán már nem szükséges körmönfont érvelés ahhoz, hogy például Lantos Ferenc jelentőségét az Európai Iskolával, a Martyn-életművel vagy az egyetemes modernizmus tendenciáival a háttérben rögzítsük. Mégis hangsúlyoznunk kell, hogy e sarokpontok közelében határozzuk meg a helyét. Lantos ma is dolgozik, műterme mintha nem is ebben a kulturális klímában létezne: benne terpentinszag van, az állványokon friss képek, a pedánsan rendbe állított kéziratlapokon pedagógiai elképzelések, a művészeti szabadiskola működtetésével, alapítványával kapcsolatos filippikák. Egy életet kitöltő, eredeti programhoz kötött következetesség és megszakíthatatlan folyamatosság derűs példázataiként mutatkoznak művei. A benyomás, hogy Lantos Ferenc a zenébe költözött, talán mások számára is igaznak tűnik. Művészetének teste van, ugyanakkor testetlen. Érzelmes líraiság és ésszerű formakapcsolatok egyidejűleg jellemzik. Lantos immár csaknem ötven éve elbűvölően tiszta fejjel vág romantikus festői kalandjaiba. Művészetének egyik iránya sem nélkülözi a muzsika elemeit: itt az ütemek, szakaszok, a tagolás, vagyis a ritmusból adódó poétikai lehetőségek szabadulnak fel. A majdhogynem aszketikus, végeláthatatlan folyamatban apró módosulások játsszák a főszerepet, zenekari hatásoknak nincs nyoma, munkái kamaradarabok inkább. Művészetének másik fő tendenciájában a személyes ragad meg leginkább: a rendszerrel nem magyarázható és nem kifejezhető érzékenység. Erőteljes, egyéni a stílusa, művészetének eglyényegűsége minden kísérletezés ellenére is jól érzékelhető történeti áttekintésben: az ötvenes évek vízparti formáitól és absztrakt akvarelljeitől a kilencvenes évek elvont festészetéig.

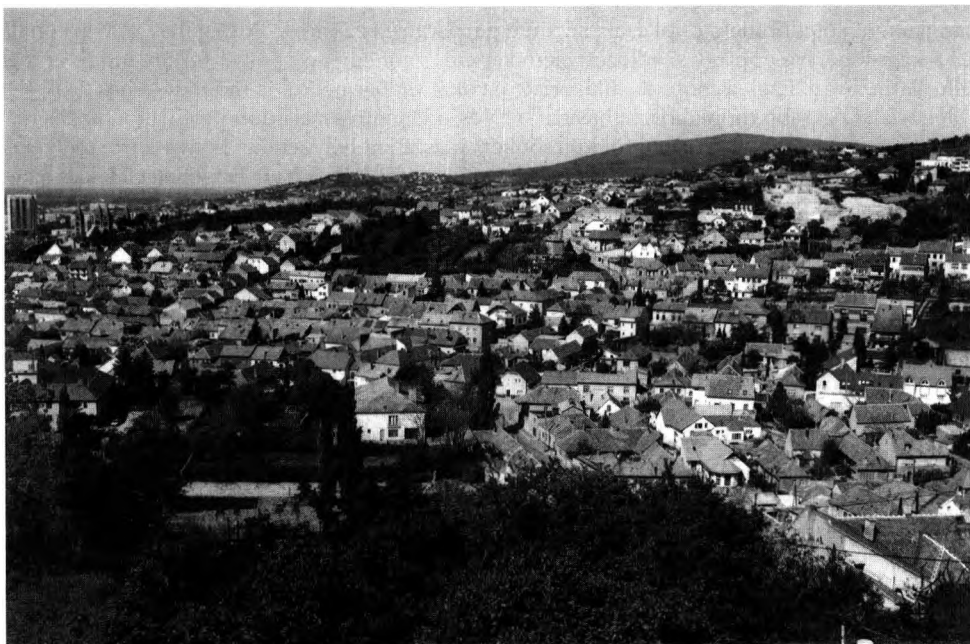
A „Pécsi Műhely kora”, így nevezhetnénk azt a tíz évet, melyet Lantos emberi-művészeti vezetése mellett töltött el kísérleti munkával egy kisebb csoport. A modern magyar művészet történetének első periódusában, 1945-ig a meghatározó pécsi teljesítmények elválaszthatatlanul összekapcsolódtak művészcsoportokkal, hivatalos szemlélettől független szabadiskolákkal (Nagybánya, Gödöllő, aktivisták, Budapesti Bauhaus, Szocialista Művészek Csoportja stb.). A háború után – eltekintve az Európai Iskola laza és sajnálatosan rövid életű közösségétől – ilyen kapcsolatról nem beszélhetünk. A hatvanas években ugyan megindul az európai és tengerentúli kortárs művészet eseményeinek alkotó feldolgozása, ám ez döntően intim, később ezért könnyen misztifikálódó és ellenőrizhetetlen kiállítási fórumokat teremtett inkább, semmint komolyabb képzési vagy kutatási formákat. A hatvanas évek végén jelentkező új irányzatok a művészképzés hivatalos kereteit szűknek találó fiatal művészek aktivitása nyomán jöttek létre. Ezek a művészek a szemléletek megközelítő azonossága alapján kialakuló csoportokban dolgoztak.

A Pécsi Műhely az utóbbi fél évszázad egyetlen olyan itteni alkotóközössége volt, melyben az egyéni és közösségi alkotómunka princípiumai az inspirációtól a kivitelezés valamennyi technikai részletéig jelen voltak. A csoport tagjai: Lantos Ferenc, a minden tekintetben elismert vezető, továbbá Halász Károly, Ficzek Ferenc, Kismányoky Károly, Pinczehelyi Sándor és Szíjjártó Kálmán ma már számottevő egyéni kiállítási múlttal rendelkező művészek, akik a vizuális kultúra számos területén hoztak létre megkerülhetetlen alkotásokat. A Műhelyhez – ha nem is szorosán – „rokonszakhák” képviselői, a fotóművészet, az építészet, az iparművészet, a szobrászat és az irodalom számos újító szellemű alkotója is tartozott. A mesterségbeli tudás rendszeres tanulással történő tökélete-

sítése, az analízis szellemének elfogadása, az állandó nyilvánosság segítsége és kontrollja, egy sajátos „transzállapot” jelentette azt a közeget, melyben szükségszerűen jelentek meg az aktuális európai vizuális nyelv elemei. Iskola volt ez, mely a hivatalos művészképzésben elképzelhetetlen gondolati és formai dimenziókba is betekintett, s az új művészet nemzetközi teljesítményei iránti érdeklődést számonkérte tagjaitól. Baráti közösség is volt a Pécsi Műhely. A csoport létrejöttének külső körülményeit a kulturális politika, az általános művelődési és művészi lehetőségek szűkösége jellemezte. A megalakulás belső feltételeit a fiatal emberek közötti kölcsönös szimpátia, a kíváncsiság és a művészetpolitika gyakorlatával szembeni távolságtartás azonossága teremtette meg.

Az erős személyiségeket, erős műveket egyénileg felmutató magyar művészetben a Pécsi Műhely – főként 1970 és 1980 között – egy kivételes együttélési és alkotási modellt valósított meg. A csoport egymástól határozottan eltérő érdeklődésű tagjai közös nevezőt tudtak kialakítani a természetes környezetet és a funkcionalitást nem szembenállóként tételező gondolkodásban. Kölcsönösen elismert és elfogadott követelmény volt továbbá a hiteles vizuális önkifejezésre való törekvés az új technológiák, vizuális médiumok által. A Műhely munkáinak, kiállításainak nyomán a hetvenes évek magyar és nemzetközi kritikai nyilvánosságában született vélemények kivétel nélkül elfogadóak, barátián segítők, kollegiálisak voltak. Az indulás idején kialakult szakmai kapcsolatok a társaságot a magyar művészet derékhadával, az akkor még „földalattinak” tekintett áramlatokkal, a „másképpen gondolkodók” csoportjával, a progresszió legjobb erőivel kötötték össze.

A Műhely tagjai sajátos egyéni pályákon „futnak”, valamennyire még ma is Pécshez közel. Közülük talán Kismányoky Károly munkássága mutatja az „idővel” való együttműködés kétségtelenül talán legszemléletesebb példáját. Kismányoky tudatosan vállalta a legtágasabb érzelmi és gondolati összefüggések, tárgyi-logikai konstellációk vizuális jelzésfolyamatokba történő sűrítését. Analitikus elme és modern ember, aki számára privilegizált kifejezőmódok nem léteznek. Más eszközt kívánt magának, amikor táj, lépték, emberi jelenlét „mérésébe” fo-

gott, és természetesen mást, amikor ön maga megjelenítését célozta a „huzatos” időben. Munkáiban a festészetet korlátozottan mutatta, s az akkoriban egyre inkább teret nyerő új médiumba, a filmbe és a tévébe történő „átszállás” lehetőségét készítette elő. Melankolikus, ha tetszik, bonyolult művek ezek, melyek a Pécsi Műhely művészettörténeti „beállításának” is a revíziójára készítetnek bennünket. A kezdet és a pálya közepe, a poétikai megalapozottság és az emocionális mélység úgy hangzik egybe, ahogy erről szó sem esett az 1970 utáni tíz esztendő t konstuktivistára, aktivistára stilizáló értelmezésekben. Minden munkája az értelmes jelentés veszélyeztetettségének metaforája. Készülésük közben a felépítést és a megsemmisülést hordozó gesztus egyszerre érvényesült, ahogy a dolgok felhalmozódása közben az önsúlyuk létrehozta nyomás is alak-, állapot- és minőségváltozást idézett elő. Kismányoky gondolkodásmódjában mindezek miatt természetesen idéződik fel a „hiteles” műalkotás sorsának egyik esélye: a mű ön maga által előidézett megsemmisülése, a jelentés és a kommunikáció kioltásának végpontja, esetleg a tárgyi értelemben vett eltűnés. Jelképesen ez a végkifejlet bekövetkezett Kismányoky pályáján: az utóbbi tíz évben alkotó energiáit intézményteremtésbe, szervezőmunkába fojtotta, miközben ennek a periódusnak a termése néhány nagyszerű film is.

Ha kerüljük is a „felfedező” jelzőt a művészet dolgaiban, a jóleső újdonság élményei nemegyszer készítetnek arra, hogy „rátalálásként” fogalmazzunk meg formát és nézeteket. Mire talált rá Dechand Antal és mindebből mire találtunk mi rá az ő munkáiban? Alig vitatható: abban a közegben, melyben Dechand magának feladatot adott, a természet közvetlen inspirációja látszik elsődlegesnek. Nem vonzzák a dolgok ellentmondásainak verbális-logikai kombinációi, társadalomkritikai mondanivalót nem bíz műveire, miszticizmusában – ha van ilyen – legfeljebb csak a természetvallások vonatkozásai ismerhetők fel. Műveiben közvetlenül az anyagokra bízva az anyagon túliakról szóló felismeréseinek üzeneteit, a keletkezés és elmúlás láncolataiban létrejövő formák jelképes értékeit igyekszik megragadni. Szinte kizárólag az erdő és a mező évszakonként változó koloritját építi munkáiba, a harsogóan zöld tavaszi fű és a száraz őszi avar színét, a gombok és fakérgék árnyalatait, nemegyszer igen meglepő és vad kapcsolatokban is. A felületeit benépesítő alakzatok többnyire szabálytalanok, karéjosak, mint a levelek, kacskaringóznak, mint a vadszőlő indái, odvas fák barlangjaiként sötét öblük, csipkések, sűrűn egymásra rétegződőek. A csigaház csavarvonala és a kagylóhéj íve éppúgy szerkezeti elem képein, mint egy-egy ember teremtette és ember elhullatta tárgy. Ezek a munkák allegóriák, az akár ember nélkül is működőképes örök élet allegóriái. Legújabb munkáiban a hasítás, a törés, a láncfűrészsel adott profil alkalmazásával stilizál, természetes destrukcióktól kölcsönként plasztikai helyzeteket hozva létre, melyeket nem szándékozik kiemelni eredeti, természetes állapotaikból. Schaár Erzsébet a lélek és a tárgyak felett a természet elkerülhetetlen hatalomátvételét dokumentáló mesterműve, a Pécsen megvalósított *Utca* lehetett talán előképe Dechandnak, amikor legfrisebb, nekrológikus karakterű munkáit készítette.

Fent luxus, kellemtudás, dodonai szóplasztikák, itt lent az „éljük, éppencsak megéljük valahogy” centiméteres távlatai – Szilágyi Szilárd az a művész, akinek festői-szobrászi „mutatványai” ezt a felismerést sugallják. „Kívülről” érkezett a képzőművészetbe, és talán nincs is benne úgy, ahogyan ezt céhes módra gondolhatnánk. Foglalkoztatja őt a gátlások szótlansága, a szegénység szótlansága, a doktriner bizonyosság új hatalmasaival szembeni némaság. Az általa felkínált választási lehetőség a „mondén” sikerképesség reklámokban megvalósuló absztrakciója és a falusi Magyarország sikerképtelen idétlenségének, „second hand” unalmának végpontjai között húzódik. E „párbeszéd” lehetetlenségének tudása következményekkel jár. Kordon ez, ami a művek készítése közben, a művek célját meghatározó képzelet működtetése során az önkorlátozás irányában provokál, tiszta és egyszerű formateremtő gesztusokat követel, mert a véletlenszerű szépség annak az oldalnak tett engedményként tűnhet fel, amelytől az alkotó éppen szabadulni szeretne. Egy generáció sajátos igazságkeresésének, őszinteségének bizonyítékai Szilágyi képei és szobrai.

Lantos Ferenc mellett a Martyn-örökség másik letéteményese Keserü Ilona, aki az új művészet áttörésében szintén központi szerepet játszott. Rendkívül gazdag életműről van szó, melyben rendre újabb és újabb összefüggések tárulhatnak fel. A művekkel való találkozás első pillanatában a szembenézés szükségszerűsége az irányító kíváncsi: az erős, azonnal áttekinthető, mozgékony festői szépségnek a részletei a művészet és gondolatgazdagság eredeti és tömör dokumentumai. Feltárul előttünk egy sajátos dramaturgia, melyben a harmóniák és diszharmóniák olykor tisztán elkülönítve és ily módon kifejtve, olykor egymással keveredve mutatkoznak. Logikus formálás és váratlan, merész ellentétek jellemzik a felületeket, ahol síkok váltakoznak plasztikusan megmunkált részletekkel, varrással kialakított vászon-hullámmezők mellett a szentjánoskenyérfa termése is képképző elemmé válik. Elegancia és bátorság, szabadság és derű – ezek a fogalmak járnak az ember fejében, ha Keserü Ilona képeit nézi.

Egyetemi akciónál több, jelentős intézményi bővülés volt, amikor fontos művészek, Keserü Ilona, Bencsik István, Rétfalvi Sándor és Schrammel Imre létrehozták Mesteriskolájukat. A reneszánsz forma adaptálása Pécsen otthonra lelt: a mesterek harcba kezdtek legjobbnak ítélt növendékeikért. Gesztusokkal azt tudatosították, hogy a befogadó várost újra kell definiálni. A falakat itt a kultúra építette fel. A jövőt itt a kultúrából kell és lehet felépíteni. Soha nem volt fontosabb a morális dilemmákkal is megbirkózni képes művészek kinevelésének programja, mint manapság. Az elképesztő emberi helyzetekről szóló párbeszéd feltámasztásának programja soha nem volt ennél jelentőségtelesebb. A mesteriskola professzorai nem állítottak kevesebbet, mint hogy képtelenül sok helyen, sokféle funkcióban van szükség művészekre. A városi környezet nagyobb léptéke és a kézbevehető dolgok minden egyes négyzetcentimétere egyaránt megköveteli, hogy fontossága szerint foglalkozzanak vele, hogy jobb és megfelelőbb működésre bírják.

Kevesen felejthetik el, hogy Martyn Ferenc nem tanított semmiféle akadémián, maga mégis talán több volt, mint egy egész intézet. A művészetben hatás és energia ritkán van arányban a rendelkezésre bocsátott eszközökkel. A modern magyar művészet derékharda mögött spirituálisan ott áll Martyn, anélkül, hogy tételesen bizonyítható lenne ez a kapcsolat. A Mesteriskola tanárai és hallgatói a szellemi együttlét környezetét úgy alakították ki, hogy abban közvetlenül nem található meg a formális didaktika vagy valamilyen formában körvonala. Munkájuk érdekes utat valósít meg, amely talán példa nélkül áll: senkit nem készít meghátrálásra a Mester meghaladásának esélye vagy a vele való azonosulásnak a követelménye. Ez a legtöbb, amit egy iskola elérhet. Ez az akadémia szemmel láthatóan az önálló és felelős éres burka lett, ahol a mesterek a szükséges távolságból figyelik és alakítják fiatalabb pályatársaik munkáját.

Keserü Ilonához hasonlóan Gellér B. István is Martyn közelében kapta első inspirációit, és csakúgy, mint Keserü, sikerrel alakította ki egyedülálló festői-elméleti rendszerét. Korai, a hetvenes évek elején festett munkáiban mértánias, ugyanakkor dekoratív formák „mondanak el” történeteket. A nyolcvanas években kezdte el formálni a *Növekvő Város* című ciklusát, ezt a napjainkra többszáz darabból, grafikákból, szobrokból, festményekből, dokumentumokból álló gyűjteményt. A Gellér kissé ezoterikus magatartásában, intellektuális igényességében és művészi leleményeiben megragadható modell valójában szokatlan ma. Őrzi a műteremben, a művekkel megvalósítható párbeszéd szuverenitását, azt a hitet, hogy a művész valósága és egzisztenciája műveinek valóságával egyenértékű, és az önmagát művé változtató művelet elsődlegességét hirdeti.

Valkó László művészete is azt hangsúlyozza, hogy amit tesz, fest, állít, az csakis általa valósulhat meg. Amit mutat, az a történelmi utóhatások, a súlyosan reális és egyetemes előérzetek közegébe von, ahol festőileg kezelt téma és matéria emberi határhelyzeteket definiál. Valkó erős és expresszív alkatú munkái erkölcsi küldetést hirdetnek: azt a hitet, hogy a cselekvés elvont közegében, mint amilyen a művészet csinálása, a dolgokról

való egyenes beszéd vagy a koncentráció némasága is igazi öröm forrása, ami elválasztja és össze is kötheti az embereket egymással.

Enyingi Tamás munkáinak értéke nagymértékben eredeti gondolkodásmódjának minőségén múlik. A Konkoly Gyulával való mesteri-alkotói együttműködés látványos eredményeket ugyan nem hozott Enyingi munkásságában, de minden kétséget kizáró módon ennek a kapcsolatnak köszönhető, hogy az utóbbi három évben számára a vizualitás bonyolultabb gondolkodás- és mesterségbeli talánnyá lett. Az e talány feltérképezésére irányuló szándékában a „kép lehetőségének” fogalmi környezete éppúgy érdekes jelentéssz összefüggésekhez vezetett, mint maguk a képek. A boldog munkálkodás és szemlélődés tárgyai mellett a bizonytalan kimenetelű ténykedés és a figyelem jelzéseinek segítségével kapcsolódunk az érzéki, de érzéki nem ellenőrizhető dimenziókhoz. Szavakat hallunk, észlelések rögzülnek a PC memóriájában, a hitelesség minden attribútuma a rendelkezésünkre áll, miközben ellenállhatatlanul kételkedünk abban, hogy mindennapi realitásunk ezekkel közvetlen összefüggésben volna. Nem érezzük még át a földgolyó bejárható méreteit sem, és már kozmikus esélyekkel hitegetjük magunkat a „művelhető csillagokon”. Enyingi művészi gyakorlata – ma minden eddigénél hangsúlyozottabban – a hagyományosnál szélesebb logikai és tapasztalati körben tervezi a látványt, védi a művésznak azt az álláspontját az ellentmondások sűrűsödő közegében, mely szerint a valóság, vagy az annak tekintett jelenségek embert meghatározó spektruma a titkos jelentésekkel együtt is objektív, ellenőrizhető.

III.

Pécssett mindig is éltek jó szobrászok. Teljesítményeik azonban furcsamód egészen a legutóbbi időkig ritkán mutatkoztak magában a városban. Schaár Erzsébet, Vilt Tibor, Székely Péter, Varga Imre művei mellett alig idézhetünk Rétfalvi Sándor havihegyi *Megfeszített Krisztus*ához fogható plasztikai élményt. Van azonban mégis egy vállalkozás, melynek jelentősége távolabb mutat, mint afféle helyi kezdeményezés: a villányi kőbánya, amely már a hatvanas évektől figyelemre méltó kultúrpolitikai objektum lett. Garanciákról persze másként gondolkodott akkor fenntartó és „támogatott”. A művész – aki vállalta Villányt – mindent tudott e helyről, ismerte azokat, akik megteremtették és azután védték státuszát, tudta, mire számíthat anyagban és technológiában. Igényeit szolidan érvényesíthette, ha a meghívottak összetételéről esett szó és elvárhatta, hogy a „társaság” neki megfelelő legyen. Bizonytalanul tulajdonított magának értékteremtő szerepet a „telep” fogalmával azonosuló művész. Tájékozódásának sokféle iránya, alkalmi időzavarai, az igényes megoldások vágya és a kivitelezéshez olykor elégtelen eszközök beletörődő tudomásulvételét is követeltek tőle.

A hetvenes évek mozgékony és rövid reakcióidejű avantgárd művészei számára kockázatosnak tetszett egy bizonytalan karakterű korszak megfoghatatlan (vagy nagyon is egyértelműen megragadható, csupán kommunikálhatatlan) erkölcsi és értékrendjére építeni véglegesnek szánt műveket, vagy igazodni a kőszobrászat hazai tradíciójához, és egyéni programjaikat ennek megfelelően elgondolni. De láthattuk, hogy például Pauer Gyula hogyan tette alkalmassá egykor aktuális „pszeudo”-poétikáját arra, hogy a szoborparktól lényegében nem független, anyagában, megjelenésében, technikájában mégsem szimpozium-jellegű munkát formáljon meg az északi főfalon. Láttuk, hogy mennyire nem tudott mit kezdeni a mobil-szobrász Haraszty István az itteni lehetőségekkel, hogy az „organikus struktúrákon” dolgozó Csiky Tibort mennyire csüggesztette az ismeretlen méretek, anyagok, technikák bonyolultsága, a megismerésükre fordítható idő rövidsége. Amikor az avantgárd kapcsolatot talált a tradícióhoz, a két háború közötti európai modernség eszmevilágához, nem is egy figyelemre méltó munka születhetett a telepen. Bocz Gyula, Gulyás Gyula, Bencsik István, Bertalan Sándor művei azt a folyamatosságot

sugallják, melynek bizonyítékai korábbi teljesítményekben, Vilt Tibor vagy Martyn Ferenc szobrászatában, vagy a különböző „modernista iskolák” előképeiben lelhetők fel. A telep nemzeti-közi karakterét biztosító alkotások is ezt a kört bővítették.

A politikai és társadalmi változások arra készítették a fenntartót és az együttműködésre kész művészt, hogy mindazt, amit értéknek, vállalható tradíciónak mondanak, a kulturális „piac” mérlegén mérjék le. A Villányi Művésztelepen 1991-ben igen érdekes szoborkészítési vállalkozásra került sor az „Új szobrokat a lerombolt politikai emlékművek helyére” elnevezésű program keretében. A Baranya megyei Alkotótelepek intézménye hazai és külföldi támogatók segítségével létrehozta a „Művészet a társadalomért” Alapítványt, melynek célját abban határozták meg, hogy segítse azokat a törekvéseket, melyek a rendszerváltást a szobrászat közegében, új, a köztereken elhelyezett művek megalkotásával ismertetik fel. Látnunk kell ugyanakkor, hogy kiáltó ellentmondás feszül a változás sodrában megfogalmazott eszmények, célok és a közösségi művészet dogmáját kialakító konvenciók forma- és eszmevilága között. Az a monumentalizmus, mely egyre fáradtabb jelképekben örökölte meg a hibákat, olykor bűnököt palástoló társadalmi gyakorlatot, elveszítette a hitelét. A Lenin-szobrok, a harcias munkásasszonyok, a zászlót, fegyvert, mezei és gyári szerszámokat lóbáló történelmi alakok többnyire esztétikailag kiemelt tereken, építészeti, tájképi, városrendezési szempontból figyelemre méltó helyzetekben, közösségszervező centrumok lehetőségét magában rejtő helyeken álltak; közülük a közakarat sokat máshol kívánt látni, vagy éppenséggel egyáltalán nem kívánt látni.

Egy megvalósítható, ugyanakkor aktuális művészi kísérlet körvonalai bontakoztak ki Issey Amemya és Bencsik István előtt Mikus Sándor pécsi Lenin-szobrának eltávolítása láttán. Már 1989-ben, mintegy az eltávolítás, a szobordöntés rideg, bizonyos értelemben kultúraellenes gesztusával szemben, egyfajta program lehetőségét vetették fel e művészek. Azzal a reménnyel, hogy felnyíltak a műtermek, megragadhatóvá váltak titkolt teljesítmények, a történelmi élményből fakadó számos új plasztikai gondolat megszületésére számíthattak. Úgy hitték, hogy a rendszerváltás a személyiséget és egyéniséget tisztelő, esztétikai és erkölcsi értékeket mindig elszántan őrző intézményeket hív életre, melyeknek léte most már a szobrászat „másként gondolkodói” számára is garancia lesz az eddigi gyakorlat megváltozását illetően. Más szálon ugyan, de maga az Alkotótelep is arra a felismerésre jutott, hogy az állami költségvetés az utóbbi két évtizedben elért szakmai színvonalat nem képes a régi módon támogatni. Ahhoz az expanzív, a kísérletezés szabadságát hirdető művelődési-művészeti szerephez, mely a közönség részéről elfogadottá, a kerámikus-szobrász szakma részéről elvárttá lett, nem társulhatott a korábbinál jelentékenyebb mértékű anyagi támogatás. A program szerint végül a pécsi Lenin-szobor helyére Bencsik István, a kecskeméti Kisfaludy-Strobl-féle Lenin terére Rigó István, Kamocsai István a ceglédi Gubody-kertben felállított egykori Lenin-szobrának közelébe Hidetoshi Takahama, Egerbe Issey Amemya, Komlóra Bocz Gyula szobrát szánták. A sajnálatosan korán elhunyt építész, Várnagy Péter városépítészeti-környezetalakítási kérdésekben, a szobrok talpzatainak terveivel állt a művészek és a „megrendelők” elé.

Bencsik István az utóbbi évek nagy szakmai sikereit és „újrafelfedezését” megalapozó ciklusából választotta ki azt „torzót”, egy női altestet, melynek fragmentum voltából adódó tömörsége, tagolásának érzéki gazdagsága, a fehér márványból következő emelkedettsége már a kezdet kezdetén sejtette, hogy jelentékeny mű megszületésének ad helyet a program. Bocz Gyula (aki Hosszúhetényben, házának szabadterei „műtermében” dolgozott) a természeti táj léptékében is figyelemre méltó méretű fehér márványtömböt faragott ki, melynek felületébe óriási méretű marok szorításának nyomai süllyedtek. A márvány a „hatalmas erő” hatásainak rögzítésével metafizikai gondolatmenetet idéz fel. Az emberi lét nyomainak emberen túli, természetes evolúcióját, vagy éppen a teremtésüket követően megkopó dolgok ki- szolgáltatottságát jeleníti meg a művész a maga közvetlen, természetes módján. Farkas

Ádám a Recski Szövetség által támogatott szobrát az egykori tábor helyére, egy csodálatosan tágas fennsíkra telepítették. Két hatalmas, architektonikus léptékű, szögletes nyílásokkal szabályosan tagolt mészktőmb egymásnak dől és így alakítja ki a kompozíciót, melyet a csúcson egy fekete-vörös szemcsés, fényesre polírozott gránitgömb zár le. A mű egyszerre idézi fel az események drámaiságát, de elmúlásuk véglegességét is, az egykori börtön, a láger pusztulásának visszafordíthatatlan tényét. Issey Amemya ravasz hajlatokban, rugalmas profilváltozatokban bővelkedő kő-kalligráfiát készített, melyet Egerben, egy szökőkút középpontjában állítanak fel. Amemya magyarországi szobraihoz zökkenőmentesen illeszkedő munkát készített, elegáns, dekoratív, döntően szögletes és alig tagolt környezetben ellentépként „működő” plasztikát, melynek értéke a benne megalkotott formák összetettsége ellenére is a nyilvánvaló kiegyensúlyozottságban rejtőzik. Hidetoshi Takahama Cegléden felállított szobra több elemből álló kompozíció. Arról beszél, hogy az ember formálta mechanikus szerkezetek és az őket létrehozó képzetek és módszerek a természet tágas erőinek terében elveszítik eredeti tulajdonságaikat, és az organikus természet szabályai szerint kezdenek „viselkedni”. Az egykori tartószerkezet kővé változik, szelek, vizek áramában csiszolódik, dinamikus és mechanikai kapcsolatai megtörnek, „viselkedése” ma már inkább a csonté, a cseppkőé, s a természeté visszaalakuló emberi mű esélyeit jövendőli. Rigó István Kecskeméten, a volt Lenin-városrész egyik bevezető pontjára állította fel szobrát. Építészeti szempontból igen vegyes-zavaros helyzetben, mikrokörnyezetében azonban érett és emberi léptékű alakzatok igényét támasztó „keresztúton” kaphatott helyet a szobor. Meglehetősen nehéz feladat volt ebben a térben egyszerre méltányolni, adottként elfogadni az egymásnak tartalmi és plasztikai szempontból ellentmondó tényeket (főútvonal, ipari zóna, ABC-áruház, betonoszlopok stb.), s ugyanakkor szobrászati eszközökkel meg is küzdeni velük. Rigó egy térgeometriai játékot „állított elő”. A két, csúcsával egymásba csúszó-olvadó kúp kontúrjaiban tiszta képletet jelent, belső arányaiban, intimitásában azonban sok ellentmondást és felületi érdekességet képes feltárni. A közreműködő szobrászok mellett a Janus Pannonius Tudományegyetem Képzőművészeti Mesteriskolájának növendékei, Böszörményi István, Kuti László és Nyári Zsolt látták el az asszisztensi feladatokat.

Ugyancsak a villányi művésztelephez kötődik más, a mai pécsi szobrászatot meghatározó művészek tevékenysége is, jóllehet közülük néhányan nem a kő mellett kötelezték el magukat. Ilyen a pécsivé lett angol szobrász, Colin Foster. Az a különös előítélet látszik hangsúlyosnak munkáiban, hogy számára mintha nem lenne eligazító jelentőségű az a szobrászati tradíció, amit a reneszánsztól a huszadik századig terjedő szakasz jelent. A moderniségről megfogalmazott tézisek, az átalakult művészetideál árnyékában különösen nehéz egy olyan életművel kapcsolatot teremteni, mely mintha ezzel a valamennyiünk érzékenységét, fogalmi és nyelvi kapacitását meghatározó közeggel egyáltalán nem is lenne érintkezésben. Műveivel avítnak tetsző, évszázadok óta legyűrtnek hitt plasztikai és jel-problémák kerülnek újra elő. Ugyanakkor nem mondhatjuk teljes bizonyossággal, hogy szobraiban nem hagyott nyomot a huszadik század: Foster nyilvánvalóan elvont modelleket hoz létre, munkamódszere a szerkezetelvű modern törekvéseket is felidézi, munkái egyszerűségükben és pátozmentességükben az avantgárd első hullámának számos korszakmeghatározó alkotásával is párhuzamba kerülhet. „Képzeletbeli múzeumunkban” önkéntelenül is a Brancusi-, Hajek-, Wotruba-féle plasztikai nyelvhez kötődő művek idéződnek fel. Különös az a művészi magatartás is, mely izgalmasan talányos koncepciók emlegetését nem találja indokoltnak: furcsa, hogy egyszerűen útjára engedí szobrait. Bízik a szobraiban.

Egy évtizede – mióta Magyarországon él – szakadatlan eltökéltséggel munkálkodik, hogy a legegyszerűbb formateremtő mozdulat fontosságát és szépségét elismertesse, hogy a formátlanhoz emberi értéket kössön. A modern szobrászat közegében ennek az eltökéltségnek fontos tanulságai vannak például a gesztusokat hitelesítő életforma megválasztásánál. Foster életformájában a természetnek ugyanaz az elsődleges szerepe mutatkozik, mint ami szobraiban a

megformálatlan és a megformált között is felfedezhető. Láthatóan nem kívánta feladni az inspirációknak azt a körét, amit a *natura naturans* jelent, együtt él, *létezik* a természet széles közegeivel. Érintkezése környezetével mégsem hátrít rá megfejthetetlenül bonyolult cselekvéseket: egy magyarországi faluban az eszmét és megvalósulást még két-három lépéses manőverrel össze lehet kapcsolni. Van ebben az életforma-változatban valami romantikusan időszerűtlen, hiszen a *való világ* célracionális ritmusai, testetlenül is tekintélyelvű, hierarchizált és információalapú mechanizmusai nyilvánvalóan nem tartanak igényt a hajnali párában megmártózó völgy hangulatának ismeretére. Romantikusan használhatatlan, más perspektívából nézve: szentimentális, ahogyan a távozóban lévő rurális kultúrát még mindig a valódi mitológia és működő moralitás terepének látja. De van azért abban valami példaszerűen heroikus is, ahogy a kultúrának egy érzelmeivel és érdeklődésével kitüntetett szeletét ma is változhatatlannak, illetve a legősibb testetöltés- és viselkedésrétegek megismétlésének tekinti. Elgondolkodtató párhuzamok felismertetésére készítetnek szobrai avval is, hogy figyelmeztetnek: a természeti körülmények között élő ember a megformált dologban nem szenzuális minőséget értékel, hanem az idő és a tapasztalat eligazító, tehát mitikus értékű alapformáját. A modern kultúra szenzualizmusa az ismeret képernyőjén leginkább csak látszatok generálta látszatként ragadható meg, és az értékek, a minősítések igen gyakran csupán a látszatok közötti fokozatok újszerűségében gyökereznek. Foster törekvései viszont nem adnak semmiféle táptalajt a médiális kommunikáció szempontjainak érvényesítésére, vagyis számára a modernség nem a médiális civilizáció kategóriarendszere alapján kifejlesztett logikai műveletekben gyökerezik. Mitológiaiigénye az „örök visszatérés” induló képeibe kapaszkodik. Állatkák és kerubok, barlangtestszerű formák, paták, mancsok, karmok és szárnyak keverednek szobraiban, talányos telítettségben jelenítve meg azt, ami még a legújabb számítógéppel létrehozott *fiction* kommersz kultúrcikkeiben is szívósan ősi dramaturgiai szerepeket őriz. Mert valahogy, valamivel magyarázni kell a titkot. Az indulat és a félelem okát, a sors véletleneit és a „nyomot hagyni” kényszerét.

„Szúr a szépség”, idézte Parti Nagy Lajos Kosztolányit, amikor Pál Zoltán egyik kiállítását megnyitotta. Pál Zoltán nem utasította vissza a hatvanas évekre olyannyira jellemző érzelmekkel teli szobrászati atmoszférát, de egy jellegzetesen redukcionista irányzat felé tájékozódott inkább. A formára és a forma energiájára figyelt, az erővel teli gesztusra, mely szobrászati formaként alkalmas volt egy speciális, szimbolikus tartalmak nélküli, de mégis jelképszerűen működő plasztikai nyelv kialakítására, melyben a forma folyamatosan alakuló, hatások alatt lévő és hatásokat kiváltó energia burka csak. A kemény és szögletes felületeket, éleket egyensúlyozta ki faragásnyomokkal gazdagon „díszített” részletekkel, melyeken keresztül a folyamat élővé, követhetővé válhatott. Szobrainak mozgalmas, festői megjelenése többnyire beéri a *prima materia* színével és a textúra egységes mivoltával. Összefüggésben talán a hatvanas évek végének személytelen, hideg, geometrikus indíttatású poétikáival, Pál szobrai nagymértékben távol állnak a magyar szobrászati hagyománytól. Hiszen amit hangsúlyoznak – a tömeg magában, attribútumok nélkül; az energia, az áthatolás, a nehézkedés; a hatás és az ellenhatás elvont irányai –, azok az egyetemes szobrászat kifejezőmódjának aktuális frázisai voltak. Személyes nyelvének frazeológiájában a piramisforma, a háromszög, a cseppforma, a drapéria visszatérő alakzatok, ezeket keveri és alakítja át. Az anyagok és kőmegmunkálási technikák felszabadult használata, a készség, amivel ezeket igénybe vette, húsz éve figyelmet követelnek. Formái nem archetipikusak, de előhívják az eredet, a születés, az erotikával teli kapcsolatok, a növekedés képzettársításait. Munkáiban néha megszünteti a konstrukció és destrukció közötti különbséget, és ez a különös egyensúly – mint a változásra való készültség – nagyon is megfelel a kőszobrászat nehezen mozduló, súlyos karakterének.

Viszoczkai Mária, az egyetem mesteriskolás hallgatója egy éven át dolgozott a Pécsi Hőerőműben. A vontató mozdonyok javítóműhelyében bordó kezelébas munkaruhába öltözve kezelte a hegesztőapparátust, darukat, csiszolókorongokat és köszőrűt. Ott magasodik a Pécsi Hőerőmű udvarában az elkészült vörös acélszobor. Az energia „más-más hangnemben” megfogalmazható képe dinamikus jelenséget mutat. Annak megértése felé terelgeti nézőjét, hogy a technológia *egynemű közege* lehet majd a meder, melyben időlegesen minden eddig egymásra rendezett mozzanat strukturált, intenzív hatásúvá és poétikai értékűvé válik.

IV.

Dobány Sándor szociológus. De keramikus is, aki gyakorlatának sajátos stílárís „visszatéréseiben” történelmi makacsságát jeleníti meg. A keramikus lecsap az új anyagokra, válogat a dekorációk között, figyelemre méltó tárgyakat hoz létre. Csupa művészetet. Kiállítási tárgyakat és eladható termékeket.

Alkotásaiban azonban a társadalomkutató észlelései is megragadhatóak. Legjobb munkái az „egyszemélyesek”. Tudja, hogy ha vagyunk, akkor leginkább magányosan vagyunk. Vagy ha nem magányosan, akkor is egyedül. Hogy jár nekünk az egyedi „elbánás”. Hogy a „hatszemélyes” mellett a kiegészítőkkal precízen teljessé tett „egyszemélyes” készlet is életszerű. Ugyanakkor az is izgalmas, hogy ezek a „nélkülözhetetlen” kis tárgyak mivel irányítják az érdeklődést magukra. Dobány magányos tea-, és kávészertartásainak tárgyai nem simulékonnyak. Már az öntőforma meghatározásakor dönt arról, hogy plasztikai minőségük ne legyen problémátlan. A megformálatlan és a megformált együttesen „működik” Dobány edényeiben. Természeti és technikai alakzat- emlékek formálják és deformálják a vezérsíkokat, csésze és tányér alátámasztási viszonyának ironikus kiemelése a csésze és tányér kapcsolatának üdítő feldolgozásaként hat. A díszítések átírása és a „hagyományos” aranyozás együttes használata többnyire halmozott hatású, szoborszerű műtárgy képzetét keltik. A még mindig csábító porcelán hideg nemessége és a fajansz tartózkodó érzékisége éppúgy hat készleteinek alapanyagaként, mint a „megszentelt” stílusokorszakok múzeumi tárgyainál. Nélkülözhetetlenek,

mondhatjuk, mert a jelen és a múlt folyamatosságáról szólnak, ámbar megértésüket a múlt korlátozott ismerete megnehezítheti. Hozzágondolhatjuk, hogy a műanyag alapú „instant”, a dobozolt vagy automatizált itatás szokásai ezeket a leleményekkel teli Dobány-féle „műtárgyakat” a hasznavehetetlen tradíció törmelékeként vehetik majd semmibe vagy éppen értékelhetik fel.

Bumfordi tömegek, dudorokkal és horpadásokkal különössé tett felületek jellemzik darbjait. Tudnivaló: Dobány nagyon jó technológus, erőssége a formakészítés. Nem hátránya, hogy a Zsolnay Gyárban szerzett tapasztalatokat felhasználja a fajszen- és porcelánművéség részletkérdéseivel kapcsolatban. Azonban szobrász is, akiben a háromdimenziós alakítás készsége még az intim edénygyártás közben sem zabolázható meg. Így történhet meg, hogy a finomság olyan furcsán keveredik a műfajban nem szokásos kompozíciós megoldásokkal. Talán az is említésre méltó, hogy „interpretációi” miként jöttek létre. Régóta ismert művészbáratainak küldött egy-egy teáskészletet, hogy öltöztessék fel őket a maguk módján. Szokatlan értelmezések és átiratok születtek így meg, a megértés szándékának dokumentumai, példák és leckék egyszerre. Képzletbeli gyűjteményünkben nekünk magunknak is így kellene „szervíteni” élményeinket. Mindenhez lehet hozzáfűzni valónk. Kajánkodhatunk és továbbgondolhatunk. Az érzékeny papír-plasztikákat készítő László Bandy éppúgy saját „alkalmazásban” teszi használhatóvá Dobánynak pontosan erre az együttműködésre kitalált, minden stilisztikumot nélkülöző készletét, mint a többiek. A konstruktivista szobrász (Ézsias István) értelemszerűen foglalja sötét és kemény geometrikus fakaretbe a fehér porcelán edénytestet, miként az ötvös (Ilovay Zsuzsa) is megtalálja saját művészi alkatának leginkább megfelelő módját a fogók és alátámasztások kialakítására. A baráti és szakmai együttműködésről tanúskodik a bőrrel (Szlauko László) és természetes faszervezetekkel (Huber András) kiegészített készletek sora.

Feszés gondolatkapcsolatok, egymástól első pillantásra idegen tárgyak, kihívó anyag és stílusviszonyok kötik le a figyelmünket a nem is oly régen pécsivé lett Nagy Márta munkáinak szemléjekor. Vegyük mindjárt a gyümölcsöket, de ne tévesszük el szemünk elől a széles karimával kiterülő, mediterrán kultúrtörténeti eredetre utaló porcelántányérokot sem. Együtteseiket, a tényérok közepére helyezett, elrendezett „fruktoevolúciós” talányokat a laza húsú zöldesbarna fügétől a vakító fehér porceláncsipkévé vált apró gránátalmáig. Mert talányos „lények” is vannak a gyümölcsök között. Méretre éppen odaillő, finom tagolásaik szerint organikus kapcsolatokról árulkodó bütykök és tüskedemények strukturálják a kicsiny formákat, amelyek egyszerűen könnyörtelen égésnyomokkal borított, anyagukról semmit el nem hallgató magastűzű kerámiaszobrocskák is: magukat ajánló meghívók egy különös lakomára.

Nagy Márta a históriával szándékolts és tartós érintkezésben formálja tárgyait. A múltban rejtőző titok rendkívül sok egyezést mutat a bátor előrenézés észleleteivel, s a művész abban a sajátos középpontban, melyből szakadatlan mozgásban, de egyszerre előre, körbe és hátra kell figyelnie, igen komoly kockázatok árán kerülheti csak el a „szintetikus látás” csapdáját. Ami persze nemcsak a *déjà vu* biztonságát jelenti alkotónak és nézőnek (ha egy kiállításról van szó), hanem a már látott hatalmából való szabadulást is, a személyes szándék és program valóra váltásáért folytatott bizonytalan kimenetelű határátlépéseket. A múlttal történő együttműködést mindazonáltal meg nem kerülhető kötelességként értékeljük ma, amit persze viszonylagosnak kell tekintenünk, hiszen nehéz mértéket keresni az emlékezettel és bizonytalan értékű forrásokkal vagy éppen érzelmekkel felidézett idő mélységének.

A művész természetes lételemének tekintheti azt a gyakorlatot, melynek során inspirációit különböző forrásokból szerzi. Aztán gondolkodik ezek természetén. Sokféleségüket, értelmüket ellenőrzi és megforgatja magát e tömény és ellentmondásos masszában. Nagy Márta túl van már az iskola gyakorlatain. Láthatóan birtokolja az elvont és utánpótlásban teljes ér-

tékű formaadás készségeit, s a „nagy formátum” kezelése sem haladná meg adottságait. A két kézzel, agyaggal, tűzzel, kevés és egyszerű mázzal-festékekkel csak intim dolgok hozhatók létre, melyek soha nem veszíthetik el kapcsolatukat ablakkal, asztallal, polccal, az embert eredetük szerint jóindulatúan szolgáló tárgyakkal. A babának és a bábunak kézbevehetőnek kell lennie. Ilyen léptékben kell zajlania az idézésnek, a játéknak és a rituálénak. Csak ebben a léptékben őrzik e kézműves tárgyak a közvetlenség és ellenőrzöttség hangulatát, amit leginkább a finom részletek, a gondosság nyomai fejeznek ki, s amiből semmit nem kérünk számon az építészeti léptékű és ornamentális megoldások esetén.

V.

Hosszan értékelhetnénk annak az eredeti szellemű és fáradhatatlan generációnak a tevékenységét, mely a Mecseki Fotóklubot létrehozta, Oppe Sándor, Szász János, Tillai Ernő, Lantos Miklós, Szöllősy Kálmán, Tóth Károly és mások munkáit, kiállításait sorát. De emlékezzünk a talán nem olyan nagyon ismerős eseményekről is, melyek mutatják, hogy a kultúra közegeiben a „nyitás” régebbi keletű, természetesebb és emberségesebben lejátszódó folyamat volt, mint a gazdaságban vagy a politikában. Ezek közé számít az amerikai Jim Harris, aki a kilencvenes évek elején tartózkodott Pécsen. Képein a kővágószőlősi uránbányát, a komlói kőszénbányát „dolgozta fel”. Mindkét üzem és település alkalmat adott neki arra, hogy hozzámérje őket otthoni, amerikai környezetéhez. Mindkettő hasonlatosnak mutatkozott a pennsylvaniai bányászvároshoz, Indianához, ahol Harris élt ekkor. Élményeiről összeállított egy könyvet, amit az Indiana University jelentetett meg. Képein a közösség érzésének kifejezése nem különbözött Pécsen és Komlón sem attól, amit az Államokban meglátogatott bányákban látott. A Pennsylvániában fotografált bányákat mára ugyancsak bezárták. Ezen a környéken évente most is ezernyi bányász veszíti el a munkáját. A bányában dolgozók számára – ahogy ezt pécsi tartózkodása alatt tapasztalta – az ezzel kapcsolatos gondok ugyancsak a mindennapi élet realitásai közé tartoznak. Pennsylvániában sok olyan bányással találkozott, akinek ősei valaha magyarok voltak. A meglátogatott bányákban ők „adták át” neki arcukat.

Ugyancsak nehezen illeszthetők a helyi művészeti fejlődés ritmusába a Pécsre háziasodott Simon Wintermanns munkái. Neveltetésének és korábbi életpálya-szakaszainak expanzív európaisága, tanulmányainak hatékonysága a fotográfus cselekvésének hátterében valószínűleg csupán az alkotási folyamatokat elindító „sine qua non”, megmutatásukra fényképeinek csinálása közben már nincs szüksége. Az európai ember tartalékenergiája ez, melytől nem tompul a látás mélysége, ha nem is lesznek egyszerűek, de nem is lesznek együgyűek a fogalmazás árnyalatai. A kerek világban élő, ismeretlenekkel fenntartások nélkül dialogizáló ember befogadókészségének példázatai a felvételek. A fotókon Wintermanns arról a meggyőződéséről van szó, hogy az élet tetszőleges pillanataiban, bárhol tanulmányozható tereiben sok minden egyforma. Nemcsak ott érdekes a pécsi Wintermanns, ahol valószínűsíti a gyermekkor egylényegű formai másságát, hanem ott is, ahol az európai viselkedés zónáit elhagyva toladó párhuzamokat talál az időszámítások viszonylagosságában is rasszok, kultúrák vagy egyszerű egyéni reakciók között. Nemcsak a látvány és nemcsak a kifinomult technika működnek együtt Wintermanns fotóiban. Mindenhová viszi magával párbeszédet kezdeményező érdeklődését, és minden képén felfedezzük a törekvését, hogy a rögzítésen túl a mélyebb megértés is bekövetkezzék. Felvételeivel a gesztusok eltérő jelentései, a gondolatok másféle tagolása vagy a kommunikáció nem szóbeli útja irányában tájékozódik. Az anyagok felhasználásának gyakorlata, a fétisek valódi és manipulált megjelenése, a marginalizálódó ember magányosságának világméretekben is érvényes párhuzamai súgják már-már filozófiai értékű megállapításait. A lassan globális feleslegesség-érzés a fellahtól a belvárosi értelmiségiig érvényes. Az arcok minde-

nütt alig érzékelhető tanácstalansággal néznek a kamerába, vagy zavartan a kamera mellé, magabiztosságnak csak a gyerekeknél van nyoma, de ott is ritkán. Az állapot rögzítése a fotográfia alapvető adottsága, funkciója. A gazdagság, ha Wintermanns kamerája előtt kifejeződésére célt talál magának, akkor az leleplező, ironikus értékű mutatóvány lesz, ami ott is kiüresedésről beszél, ahol azt legtöbbször nem így tartják.

Színes fotográfiáit ázsiai és afrikai expedíciói során készítette. Az eredeti természetes környezet nagy távlatú és öröknek látszó békéjébe azonban a „modern idők” kisebb-nagyobb zavarokat ékeltek, a tavak, sivatagok, hegycsúcsok mellett mindenütt ott az ember, aki a természettel való együttélés történelmi egyensúlyállapotát folyamatosan kénytelen kibillenteni, nem tudván a palackból elengedett szellemet még egyszer oda visszaparancsolni. A képekből áradó finom rezignáció oka lehet: Wintermanns tudja, hogy ezt a művészet sem képes megtenni.

Ha társulás, akkor több érdekelttség, több érdekelt, talán céltudatos megegyezések. Ha célra irányuló szándék, mely mögött közösség neve orrontható, akkor döntés arról, mit igen, mit nem, és hogy merre. Ha program és módszer, akkor az önszervezés folyamatába biztosan beépült hipotézis az intézményesült biztonság prognózisával együtt. Ezt szolgálta a Focus Csoport a hetvenes években a Mecseki Fotóklub keretei között. Közülük Kálmándy Ferencet, Marsalkó Pétert és Harnóczy Örsöt mint a Focus Csoport három, teljesen különböző karakterű, meghatározó tagját emelem ki.

Kálmándy munkáiban megértjük fanyar iróniájának mozgatóit, de megértjük azt a vágyát is, hogy műalkotás és valóság teljes fedésben legyenek egymással, amihez első-sorban és legfőképp az „élet” dolgaiban kell benne lenni. Kálmándy azonosulása saját generációjával legjobb műveiben torzítás- és trükkmentes dokumentatív formában fejeződött ki. De nem vetette meg a trükköket sem, melyek első-sorban logikai abszurdítások látható igazsággá tételét célozták (lásd *Természetrájk* című sorozatát).

Andy Warholról mondták, most mégis Marsalkó Péterre gondolok: ő is „meglehetősen szeret fényképezni”. Nem akar nagyon, nem nyomul, de nem is kényszeríti erre semmi. Szeret fényképezni. Nem villogtat senki szemébe, nem lüktet úgynevezett ellesett pillanatokért. Aki figyelemmel kíséri gyakorlatait a hetvenes évek végétől, tanúsíthatja: nem vesz el senkitől semmit a maga halhatatlansága számára, ha fényképez. Nincsen is annak ára, ne kalkuláljunk hát vele, mondja, legyen csak a kép fontos: annak a képe, aki-ami éppen előtte van. Élő, élettelen, ember, tárgy, vagy ahogy Csontváry mondja: „az emberi növényi állapot”. Nem azért emlékezik meg ezekről, mert hozzá tartoznának, és ebből a perspektívából is felvázolható egy érvényes művészettörténeti ítélet. Éppenséggel azért emlékezik, mert nem tartoznak hozzá, ekképpen folyvást sürgetnek körkörös szemlékre. Másról mindig lehet beszélni, magunkról kockázatosabb. Ha fényképez, akkor nem róla van szó.

Pontosan tudja: csak képet csinál. Egy dolgot kicsit hosszabb ideig kíván látni, mert a dolog nincs meg benne. És mert fényképezőgép van a kezében: látása láttatás. Nem szerénytelen a gesztus, nem mozdulnak a tárgyak, helyükön maradnak még egy darabig, amíg egy, a fotográfusénál sokkal erőteljesebb szándék szét nem zúzza őket. Balokányról készült képei hangtalanul ellenjegyzik a „csak gyorsan és hatékonyan” jelszavát. Arra gondolhatott alighanem, hogy a világ valamiféle határra érkezett, és arra talán, hogy ha ezt a határt átlépjük, minden örültséggé változhat. Egyetlen csepp, egyetlen decibel a kritikus mennyiségek határára, és a korábbi minőség átfordul bennünk valamivé, amiről még fogalmunk sincs.

Rendezett terek és rendezett testek láthatók Harnóczy Örs fekete-fehér Polaroid-felvételein. A folyamat, amit e két ciklusba helyezett képek megértetnek velünk: távolodás a fotográfia számára olyan félelmetesen végtelen területtől, egy megfontoltan leegyszerűsített közeg felé, melyben csak az és csak akkor mutatkozik, amit és amikor a fotográfus, a rendező maga jelentékenynek tart. Ma – úgy tűnik – a fotográfia egyetlen dolgot nem hagyhat kezeletlenül: a fényérzékeny felületet. Ezen túl a sokesélyes látásmódok és

technológiák egyenként különös megoldásai következhetnek. De a fotográfus tevékenységének folyamatos definiálási kényszere után még nyugodtak lehetünk abban, hogy az elméleti igényesség költőien öngerjesztő motívumain kívül is létezik valami, amit a fotográfus nem könnyen felejtethet el. Léteznek a dolgok. Léteznek a dolgok helyzetei és léteznek a helyzetek egymásra következtetései.

A készen kapott szituációk esztétikai értékének elemzése talán kevésbé jellemezte Harnóczy munkáit a Focus Csoport idején (1975–1985), mint a berendezett vagy előidézett helyzetek iránti érdeklődés. A térrel, modellel, megvilágítással történő „együttműködés” majdhogynem színpadi formáit idézik a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején készített munkái. Harnóczy előadásmódja ekkor expresszív és konstruktív volt, a létező titok megragadásának kísérletével kacérkodott.

Harnóczy most nincs érintkezésben a köznapok üzemzavaraival: elhalványodott a titkos esélyek szürrealitása iránti fogékonyság benne. Most még nem tudni, hogy minek a következtében, de ezúttal laboratóriumi tisztaságú klasszicitás árad képeiből. Nincsenek paradoxonok, nincsenek bőségesen keveredő kontextusok, nem gyanakodhatunk a gondolkodás szokott formáit feszegető esztétikai agresszióra. A test és a testek működésének megértése stilizálja az avantgárd indulatokat ezekben a munkákban fotósobrok-ká. Sterilitás, monokrómia, dinamikai visszafogottság: mind olyan plasztikai minőségek, melyek a végigjárt út meggondolt tanulságaiként hatnak. Az egykor friss lehelletű modern művészet felszabadító pillanatainak, minden tekintetben feledhetetlen téma- és formabővüléseinek látszólag nincsen helye munkáiban. Még sincs kétségünk afelől, hogy mindez ma történt, és hogy itt a jelen rétegei kényszerültek párbeszédbe egymással. Expozíciói félszavas mondatokként is teljes értékű közlések.

Szociofotó? Feltétlenül kapcsolata van a hagyomány ezen szeletének is Harnóczy Örs újabb fotográfiáival. Egy létező városi – ma már sajnálatosan gyorsan kopó – szubkultúra alakjai sorakoznak egymás mellett adott, felvett, vállalt tulajdonságaikkal, attribútumaikkal. Bőrdzseki és jeans, sétapálca, oldaltáska és bicikli. Jellemző testtartások. De a mosolyok is ott vannak a képeken, kéretlenül, és éppúgy lehet attribútum-szerepük, mint a jellemző tárgyagnak. Harnóczy nem kért senkit arra, hogy mosolyogjon. Nem is tesz ki azt jó néhányan, mert nem kell tenniük. A valóság ilyen, nem a művészet.

A Mecseki Fotóklub legsikerültebb alkotásai a mai magyar fotográfia mesterművei közé kerültek az 1995-ös *Kortárs Magyar Fotó* című pécsi rendezvénysorozaton, jelezve, hogy a meghatározó folyamatok alakításában eddig is volt szerepük. A vállalkozás maga, mely osztatlan szakmai elismerést váltott ki, a pécsi-baranyai alkotóközösség jövője szempontjából is jókor érkező impulzus lehetett, hiszen már meg is született a két évenként rendezett országos áttekintés mostanéhoz hasonló pécsi kiállításának a terve. Aminek, ha olyan színvonalú tudományos konferenciával és katalógussal tudják kísérni, mint 1995-ben tették, aligha lesz kétséges a haszna és a sikere.

A Fiatal Fotóművészek Stúdiójának pécsi tagjai igen érdekes programot valósítanak meg újabban. Kísérleteket végeznek mindazzal, ami a fényel kapcsolatban és a fényel szemben rejtett értelemként, titokként érzékeltethető. A fiatal fotóművészek választai sokfélék. Van, aki az időben rétegzett élmények feltérképezésébe kezd, mint Odrobina Tamás, van, aki a forma mélyén rejtőző formátlanságot célozza meg figyelmével, mint Lukács József. Gyenes Zsolt színes mikrofotográfiákon elemzi a mázas kerámiaedény felületének mozgásait, viharosan elrendezett színeit és a máz hullámlásait. Nagy Tamás egy kisméretű gát és a víz kapcsolatát vizsgálja képein, s a formáltból vagy formával rendelkezőből a mozgás során formátlanná válásnak a folyamatait mutatja meg. Síró Lajos a forma szerkezetét a fotó színes szerkezetével azonosítja, Szűcs Tibor egy asztalifoci négy részre felbontott felülnézeti képében romantikus tájképet jelenít meg. Klett Ibo mintha a klasszikus konstruktivizmus, vagy inkább a dada anyagkollázsait idézné, tex-

tilbe, fémbe átváltani kész fotópapír-felületein. Kalmár Lajos is megszokottan magas színvonalú megoldásokon keresztül üzen jelenének a múlttól. *Időgép* vagy *Akrobata* című képe nem hagy kétséget afelől, hogy a valóság milyen részleteiből táplálkozik a történet, ugyanakkor a valóságos részletek úgy fűződnek egymáshoz, hogy abban hátborzongatóan valószerűtlen hangulatok is megalapozódnak. Művészet ez a javából, és nincs kárára, hogy köze van a valósághoz.

VI.

A városba látogató utazó az ország legnagyobb kiterjedésű építészeti műemlék-együttesével találkozhat Pécsen. Pécs korántsem egyszerű történelmének méltó tükré az is, amit a főter, a Széchenyi tér kínál. A McDonald's délen, a historizmust szecesszióban feloldó városháza földszintjén, a római sírkert az Egyetemi Könyvtárral szemközti sarkon, északon. A tér közepén török dzsámi római katolikus templomot rejt magába, a pestisre emlékeztető barokk emlékműből Szentháromság szobor lett, és néhány méterre tőle ott áll az újklasszicista Hunyadi-lovasszobor. A környező épületek között ott van a Nádor szálló és a Cisztercita Gimnázium, a régi Városháza, de akad itt posztmodern cukrászda is barokk enteriőrben. Van a téren megannyi intézmény mellett régészeti múzeum és megyei bíróság, a Művészetek Háza és a *Jelenkor* szerkesztősége, pártiroda és a Royal Kávéház.

Sokan tündödnék manapság kételkedéssel telve azon, hogy vajon mi vonzza Pécsre az idegent, a külföldit? Mi az a titok, amiért ide vissza kell jönni? Hogy műemlékváros volna? Bizonyosan az. De a belvárosi rehabilitáció kisebb-nagyobb fellendülés után végül is stagnál, a középkori városfal a látványos felújítás mellett számos ponton igen leromlott, és nemigen tudja a városlakó, hogy mi fog történni a középkori egyetem ásatása során előkerült építészettörténeti anyaggal. Azt sem tudhatja, hogy mi lesz a Péter-Pál sírkamrával, a mindmáig föld alatt lévő Cella Septichorával. Igaz, hogy a Műemlékvédelmi Hi-

vatal támogatja a Szentháromság szobor újjáépítését, de nagy a bizonytalanság az egykori székesegyház világhírű románkori kőszobrászati anyagának végleges és muzeológiai szempontból is kielégítő kiállítása körül. Igaz, hogy évek óta formálódik a székesegyház szentélye mögött a majdani kőtár, de a végleges megoldás reményének körvonalai még csak derengenek. Pécsett igen sok a rom, és igen komoly esélye van annak, hogy ma még értékes műemlékek is rommá válhatnak. Komoly állagromlással járnak az utépítések, így az Ágoston téren, az északi összekötő út nyomvonalának kialakítása során a Három Rózsa barokk épülete, egy barokk malomépület komoly statikai veszélyeknek van kitéve. A nagy átmenőforgalom miatti káros rezonanciajelenségek veszélyeztetik az itt lévő historizáló iskolaépületet is. A Kis-Flórián utca sarkán lévő historizáló ház rommá vált, a Bástya utca sarkán engedély nélkül bontottak le városképi jelentőségű házat. A Felsőmalom utcában klasszicizáló műemlékházat bontottak el, a kanonokházak hátsó udvarában összeomlással fenyegetnek az ott lévő épületek.

Az északi városfal mellett lebontott házak helyén – a megemelt járószint miatt – a megváltozott hagyományos vízfolyások tönkreteszik a városfalat és a mögötte lévő lakóházak falában is megemelkedett a víz. Színvonalas, városképi és műemlék jellegű épületek váltak Pécsett is gazdátlanná, belső tereiket gaz és gombák verik fel, alkalmi lakhelyül kínálkoznak hajléktalanoknak. Igen komoly gondot okoznak a városnak ezek az épületek, helyreállításuk, új funkciókkal való ellátásuk pusztán a város iránti szeretettel nem oldható meg. Eredményeket csak pozitív gazdasági változások hozhatnak.

Nem mehetünk el szó nélkül azonban olyan megoldási kísérletek mellett, melyek példaként szolgálhatnak majd egy kiegyensúlyozottabb korszak városépítészete számára. Ilyen minta az ún. „Elefántos Ház” tömbje. Pécs város történeti belvárosának lehetséges rehabilitációját ez a tömbrekonstrukció példázza szemléletesen. A mai Széchenyi tér délnyugati sarkán áll az ún. Elefántos tömb, mely több híres pécsi családnak és intézménynek adott otthont. A háztömb igen változatos építészettörténeti múltra visszatekintő elemei, az egyes épületek az 1960-as évekre nagyon rossz állapotba kerültek, felújításuk elkerülhetetlen műemlékvédelmi és városépítészeti feladat lett. Ennek a korszaknak a szemléletére jellemző, hogy a tömb elbontása mellett felvetődött egy belvárosi „magasház” építésének eszméje is. A bontás során rendre felszabadultak a vendéglátás és kultúra szolgálatára hivatott épületek. Az egykori Hoitsy- és Piatsek-házak felújítása egy időben történt, belső terekben működik ma a Művészetek Háza, mely a tömb egykori épületeinek integrációja után használja a padlásteret is. A városházával szembenező Hoitsy-ház „festett szobáját” a megyei múzeumi szervezettől letétbe adott 18-19. századi bútorok és festmények teszik megragadóvá, felidézve Pécs polgárosodásának legkorábbi korszakát. De helyet kapott a tömbben divatház és könyvesbolt, vendéglő, játékkaszinó, egy sor kisebb üzlet és cukrászda is. Egyedi, szép példa, melyben a város meg kívánta mutatni, miként szándékozik új közösségi funkciókkal ellátni történetének korábbi monumentumait.

Pécs belvárosa esetében nem beszélhetünk sem egységes utcaképről, sem egységes városképről. Ez azzal magyarázható, hogy a török hódoltság megszűnése után a város területe egyenetlenül, tervszerűtlenül felparcellázva került új, többé-kevésbé eltérő anyagi lehetőségekkel rendelkező építetők vagy tulajdonosok kezébe. A telkek és a lakótömbök elemzése után jutunk arra a következtetésre, hogy a város 18. század végi főutcája például – ellentétben ugyanezen korszak nyugat-magyarországi vagy felvidéki városfejlődésével – távolról sem mutat egységes házsorokat, sűrű beépítést vagy városias hangulatot. A házak utcafrontja sincs egy vonalban.

Pécsett a műemlékvédelem is igen nehéz helyzetbe került így, hiszen a későbbi beépítések és utcafront-korrekciók megtartásával kellett érzékeltetni a korábbi állapotokat. A foghíjasság most már stílárís értelemben kézzelfogható: a 18. század architektúrájába a historizmus, a romantika, a szecesszió építészetének elemei vegyülnek. Igen jó példa er-

re a Király utca teljes egésze. Olyan együttes itt nem fedezhető fel, mint amilyen Budán, Kassán vagy Sopronban maradt ránk. Sajnálatos léptékszavarokkal is együtt járt az ily módon létrejött városkép, melyben a Városháza vagy a Palatinus szálló épülete történetileg éppoly elhibázott léptékű, mint a hetvenes években épült, egykori Kesztyűgyár magasépülete a Tettye völgyében vagy a huszonötemeletes épület a Szigeti úton. (A hetvenes évek végén a városiasodás egyik legyőzhetetlen bizonyítékaként a Kesztyűgyár magasháza mellett megépült egy másik is, a Szigeti külvárosban. A műszaki okok miatt lakhatatlan, használhatatlan toronyház sorsa évek óta bizonytalan, szomorú mementója a sietős és következményekkel nem számoló modernizációs elképzeléseknek.)

A középkorias, vidéki kisváros képe sokat változott a szerb megszállást követő két évtized alatt. Rendezték a bel- és külvárosok útjait, villamosvonal kapcsolta össze a keleti és nyugati városrészt, a Zsolnay-gyártól és a külvárosi vasútállomástól a Szigeti külvárosig. A hegyoldalban turistautak és pihenők épültek, a Hotel Kikelet a nászutasok kedvelt üdülőhelye lett. Az időszak egyik legjelentősebb egyházi építkezése 1938-ban a Magaslati út és a Mecsekre felvezető út találkozásánál emelkedő Pálos templom és rendház volt. A terméskőből emelt modern templomot és a vele árkáddal összekötött, 26 méter magas tornyot Weichinger Andor tervezte. Ekkor készült el a belvárosi templom (egykori Gázi Kászim dzsámi) külső-belső átépítése és a stílusában minden egységet nélkülöző belső tér megújítása. A korábbi barokk elemeket eltüntetve, az eredeti török és a purista elemeket összekapcsoló megoldást 1937-es tervpályázatában Körmendy Nándor valósította meg. Egyszerű, mégis lendületes toldalékok foglalják magukba a gyülekezeti tér egy részét és a karzatot. Mindez déli irányból nézve nem látszik, a keresztény templom török dzsámiként teljes illúziót kelt tehát.

Az ötvenes évek közepétől kezdett formálódni az Uránváros, a komlói országot mellett Meszes, majd a hetvenes évektől épült fel a régi Kertváros körül az új, közel hatvanezer lakost befogadó Lvov-Kertváros. Ma az a szemlélődő, aki a főtérről körbenéz, az Irgalmasok utcáján vagy a Jókai utcán végigtekint, nem lát már maga előtt a távolban zöld területet, távoli falvakat, párába vesző távlatokat. Várost lát a helyén, vagy helyesebben: települést, melyből a történelmi ízű európai város aligha sejlik fel. Fehér homlokú, színes oldalú dobozcskákat lát a szintvonalaknak megfelelően elrendezve. Nehéz erre azt mondani, hogy „nagyváros született.” Nagy település csupán. A város társtalanul őrzi megmaradt javait, amelyeknek belső és szerves érdekelttség alapján valójában semmi köze nincs mindahhoz, ami körülötte kialakult. Ennek a belső városmagnak tágasságot feloldó szervezete, alacsony beépítettsége, kívül lévő parkokkal és a falakon belüli kertekkel fellazított architektúrája a korszerű városépítés egyik ideálját teszik megragadhatóvá: a 30–50 ezer lakosú kisvárosét. Nincs itt valami ellentmondás? Természetesen van. Az előre gyártott alvóvárosnak együtt kell élnie a minden tekintetben központi funkciót betöltő, de méreteit tekintve kisebb központosított város méretű belvárossal. Ennek a külső gyűrűnek az építészeti és szociális minősége alapvetően azonos azzal, amit Szekszárdon, Komlón, Szentlőrincen, Szigetváron vagy Pakson – az egykori pécsi Panelüzem termékeként – „új építészeti ként” kezelünk, míg a történelmi belváros és a kiegyezés után, a dualizmus korában kialakult, városfalon kívüli, körülbelül egy kilométernyi széles sávban megformált területek a kultúra, a civilizáció, az individuális értékek mehezen kimeríthető kincsestárának bizonyulnak.

Néhány apró bizonyíték: az I. Ferenc József kádfürdő a mai Jókai utcával és a Főpostával szemben volt, kevesen emlékeznek ma már rá, hiszen az ötvenes években lebontották, amikor a Jókai utca alsó szakaszát megnyitották dél felé. A közelben, az egykori Országúton (ma Rákóczi út) helyezkedett el a másik kádfürdő. Az Engel Adolf tulajdonában lévő fürdő ugyancsak tisztasági kádfürdőként működött, de volt egy kis fedett medencéje is. A hetvenes évek elején ennek a fürdőnek az udvarából mentették meg a pusztulástól a nagyméretű Zsolnay díszvázákat a muzeológusok. Ezek mindmáig a Zsolnay Múzeum belső udvarában láthatók. Engel Adolf a mai Természettudományi Múzeum épületé-

ben lakott, mellette volt igen jelentős parkettagyára. A területet a századfordulón már Siklósi külvárosnak nevezték. Itt terült el a város egyik legnépszerűbb szórakozóhelye, a Tarr-kert. A főispántól a közrendűekig látogathatták az ápolat virágágyások, rózsalugasok között felépült pavilont, egy nagyméretű, kör alakú csarnokot, ahol különösen a nyári időszakban koncerteket, táncesteket tartottak. A Jókai utca és a Bajcsy-Zsilinszky utca közötti terület jobbára gazdasági célokat szolgált, tüzelőraktárak, gombatelepek voltak itt. Napjainkra új és modern szolgáltatóipari létesítményeket (Centrum Áruház, Kereskedők Háza), közigazgatási, igazságszolgáltatási intézményeket építettek, s egy új, nemzetközi szabványokkal körülírható városközpont körvonalai bontakoznak itt ki, mely a világ bármely részén helyet foglalhatna.

A hajdani bányászkolóniáknak a század tízes és húszas éveiben épült szoba-konyhas, komfort nélküli lakásait a hetvenes, nyolcvanas évektől hagyták el eredeti tulajdonosaik. A Czerékvölgy (Gödör utca) úgyszólván lakhatatlan helyiségeiben szinte kizárólag önkényesen beköltöző roma családok élnek, akiknek életkörülményeit ma már csak az életformájuknak megfelelő, helyszínen űzhető foglalkozás biztosításával lehetne segíteni. Vagy másképpen is? Mostanában mindenesetre vályogvető üzemet és kertészetet kívánnak itt létrehozni.

A neoklasszikus szocreál építészetének tipikus példái jelentek meg 1950-ben, melyek azután a szocialista városok karakterének meghatározói lettek szerte az országban. Iskolák és művelődési házak; az ebben az időben szokatlanul fejlett szolgáltatási infrastruktúra jelezte, hogy a bányász és a bányászat jelentősége milyen nagy e térségben. Az 1989-es politikai fordulat után a piacgazdaságra történő áttérés a meglévő ellentmondásokhoz jócskán hozzájárította a magáét. A gazdasági struktúra drasztikus átalakulását tőkehiány is követte, melyhez hozzájött a jelentős infrastrukturális hátrány. A kőszén- és uránércbányászat gyakorlatilag befejeződött Pécsen, szétzilálódott a keleti piacokat ellátó, tradicionálisan elfogadott, de technikailag elavult könnyűipar, összeomlott az építőipar, mely eddig városrész-léptékben állította elő az előre gyártott lakások ezreit. Az idegenforgalom és a déli országokból ide irányuló bevásárlóturizmus intenzitása is lankadt. A munkanélküliségi ráta 1992 és 1996 között folyamatosan 1%-kal volt magasabb, mint az országos átlag, és Baranyában ezzel Pécs a legelső helyen van. A válságkezelés alapvetően helyi szellemi és anyagi forrásokra támaszkodhatott csak; Pécs gazdasága a rendszerváltást követő években a korábbinál jóval alacsonyabb teljesítőképességi szinten stabilizálódott, bár az országos átlagot meghaladóan javult a termelékenység és a versenyképesség. Pécs az általános depresszióban helyét és fennmaradását kereső térség legszélcsendesebb szegletébe került. A gazdasági és politikai tervek készítésekor nem véletlenül tapasztalható, hogy a helyi önkormányzat milyen elkeseredetten küzd elvesztett pozícióinak valamilyen formában történő visszaszerzéséért. De itt mégiscsak egyetlen országos közúti-vasúti fővonal van, a budapesti. A Pécs–Barcs–Gyékényes, a Pécs–Magyarbóly–Illocska vonalak helyi jelentőségű személy- és teherszállításra alkalmasak. Eddig csak távlati tervekben szerepelhetett a Pécs–Szarajevó fővonal kiépítése. Ez a terv a balkáni események árnyékában ma is még jócskán az illúziók közé tartozik. A tervezett magyar autópályák közül egy sem fogja érinteni Pécsen és térségét. További fejlesztésekre csupán helyi kezdeményezések történtek. Ilyen a Pécs–Siófok gyorsforgalmi út, illetve az ún. „Dunántúli Autópálya”, amelynek párosulnia kellene egy Mohácson felépülő Dunahíddal. Pécs vonzáskörzetének jelenlegi gazdasági potenciálja még indokolja ezt.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok megkövetelnék, hogy legyen repülőtere is a városnak. De mivel mindezek nincsenek, természetes és kézenfekvőbb megoldásokat keres az energikus, Kelet felé bizonyos érdeklődést tanúsító nyugati gazdaság. Főutak mellé, repülőtér mellé, határ mellé települ. A város polgára világosan látja, hogy térségének munkamegosztásában Eszék és Temesvár, távolabb Ungvár és Lviv (az egykori „testvér-

város”, Lvov) a jövőben is fontos szerepet játszhat. Az 1990-es népszámlálás idején a munkanélküliség még messze volt a később elért szinttől. Az aktív keresők aránya a lakótelepeken a legmagasabb, az előregedő belvárosban, azon a területen, mely Pécs városkarakterét, vonzerejét alapvetően meghatározza, a legkisebb. Itt él a legtöbb nyugdíjas és mintha itt is lejátszódná az a negatív mobilitási folyamat, mely az amerikai városokban tapasztalható: aki csak teheti, menekül a pusztuló, egészségtelen, igen magas költségekkel járó belvárosi régióból.

A háborúk és a negyvenes évek végének megrázkódtatásai szétzúzták Pécs városának hagyományos társadalmi szerkezetét. Ebben a helyzetben öntötte el a bevándorlók tömege, amit a város nem tudott integrálni, nem biztosította számára a városi polgár öntudatát, értékfeltétét, műveltségét, sőt, a hagyományos patriarchális és békehangulatú társadalom maga is szétrohadezett. A szereplők igen gyakran szembekerültek egymással, a klasszikus pécsi városlakó, a „tüke” idétlen, korszerűtlen figurává vált. Alig maradtak – s ma már ők is elfogyóban –, akik még képviselik a „rég Pécs” az előbbieken futólagosan áttekintett tradícióit. A városi integráció (intézmények és hatásuk) és differenciálódás (személyes, emocionális viszonyok, családi kapcsolatok, barátságok, körök stb.) szerves folyamataiba az ellenőrizhetetlen bevándorlás következtében zavarok álltak be. Kapcsolódási lehetőséget leginkább a munkahely és a lakótelep jelentett. A nagy pécsi munkahelyek kizárták a munkásszolidaritás hagyományos formáit, az elidegenült érdekképviseltek szerepe e tekintetben elhanyagolható, a lakótelepeken pedig újra csak nem jöhetett létre, a hagyományosan pozitív értékekkel is telített széleskörű szomszéd-kapcsolat. Fontos és pozitív fejlemény viszont, hogy a nyolcvanas években meggyorsult az azonos státuszú népesség mobilitása. Ez az egyébként negatív elemeket is hordozó szegregáció azonban, a formátlan széthulláshoz képest, mégiscsak a szilárdabb szerkezetben való integrálódás irányába hat, aminek bizonyára meglesznek a következményei. Az egyik ilyen következmény a veszélyesebbek közül az, ha a perifériára csúszók egységbe szerveződését nem sikerül megfelelően kezelni a lokális társadalom rendszerén belül, és az integrálódás helyett a lekapcsolódást hagyják meg esélyükül. Integrálódás és gettósodás? Világszerte ismert fogalmakhoz, jelenségekhez jutottunk. A város feladata nem különb, mint Ankaráé, Mexikóvárosé vagy Clevelandé. A 20. század végére érkezünk...

Mindez természetesen hat az építőtevékenységre is. A műemléki felújítások ma gyér számúak, de nincs számottevő ipari építés sem. Kivétel a British-American Tobacco Co. és a Nokia, amely egy régi és egy új gyárépületet vett használatba és újított fel. Mindezekon kívül elsősorban a magánérs építés jelenti azt a közeget, melyben a városban élő építészek feladatot találnak maguknak. Mindennek talapzata a kárpótlás és a privatizáció, az, hogy a hanyatlás minden jelensége mellett létezik egy szűkebb társadalmi kör, amely a szocializmus korszakában is képes volt felhalmozni, illetve amely mobilizálni tudta családi földingatlan-telekvagyonát. E területen igen gyors áremelkedések játszódtak le, viszonylag kis értékű külterlekek váltak nagy értékű belterületté az elmúlt harminc év alatt. A hatvanas évek domináns állami beruházásait „szolgáló” építészek: Dénesy Ödön, Köves Emil, Erdélyi Zoltán, Tillai Ernő nyomában beszűkült az építész aktivitásának a köre. Ugyanakkor igen komoly nyereség, hogy az egyéni építőtevékenység az esztétikai és műszaki minőség tekintetében többet adott, mint az előző korszak. Getto József, Várnagy Péter, Szigetvári János egyformán építettek nagyberuházási formában és terveztek falusi-városi lakóépületeket, Bachmann Zoltán a műemlékhasznosítás területén fejtett ki a lokálisnál jelentékenyebb tevékenységet.

Makovecz Imre Dévényi Sándorban a modern magyar építészet megfellebbezhetetlen tekintélyét látja. Tény, Dévényi munkássága ma már az európai építészet idézett és számontartott teljesítményei közé tartozik. Fontosabb munkái mind Pécsen vannak. Alig van építészeti műfaj, melyben ne gyakorolta volna magát, és alig van pécsi polgár, aki ne

ismerne néhány Dévényi-művet, ne tudná felemlíteni rokon- vagy éppen ellenszenvvel egyik-másik házát. Mert egy dolgot nem lehet tenni ezzel az építészettel: szó nélkül elmenni mellette. A Pécsre vetődő idegen számára feltétlenül érdekesnek tetszenek Dévényi munkái. Talán ebből adódik, hogy nem egy háza áll már határainkon kívül is. Városi művei, az alagút, az Aradi Vértanúk útja, a pincelabirintusok, a Felsőmalom utcai rekonstrukció és sok-sok egyedi épület mellett ipari építészeti tervei is vannak (többek között a meghíúsult Budapest Expóra készített épületeket). Könnyen befogadható a sajátos ízű idézés-technika, melyben összeköti a pécsi régmúltat a sohasem volttal, a rengeteg anyagot és furcsán elegáns arányokat, mellyel tagozatait egyben tartja. Igen vonzó az együttműködés, amit kőművessel, áccsal éppúgy meg tudott valósítani munka közben, mint kováccsal, épületasztalossal, kőfaragóval, szobrásszal vagy keramikussal. Egy rövid városi séta is meggyőzhet arról bárkit, hogy a rokon szakmákkal való bensőséges kapcsolat, a kreativitás azonosságán alapuló munkaszeretet, a kis dolgok fontosságának felismerése elválaszthatatlan lényege ennek az építészetnek.

ADALÉKOK A PÉCSI „MÚZEUM UTCA” TÖRTÉNETÉHEZ

A pécsi Dóm és Szent István tereken több mint másfél évezred egymásra épült építészeti és művészeti emlékeit tárták fel az utóbbi évtizedekben a kutatások (Püspökvár a Barbakánnal, Ókeresztény Mauzóleum, Korsós sírkamra) Esély van arra is, hogy további nagyszabású konzerváló-védő-rekonstrukciós építkezések valósulhatnak meg. (Dómmúzeum, Középkori Egyetem és Romkert, Ókeresztény Péter-Pál sírkamra.) Így a térség még nagyobb joggal számíthat az UNESCO-védelemre, a „világörökség” kitüntető címére.

A páratlan szépségű terekhez kapcsolódik a 14–19. század között épült egykori kánok-házaival a Káptalan utca. Ezt az utcát hívja a köznyelv Múzeum utcának, mert ma szinte minden épületében múzeum van. Az utca jellegét a képzőművészet határozza meg, de itt van pincerendszereiben a föld alatt a Mecseki Bányászati Múzeum és Kőzetár, a Reneszánsz Kőtár, és itt nyílik majd meg egy új épületben a Dómmúzeum. Egy utcácskában, védett épületekben tizenhét múzeum. Ha figyelembe vesszük, hogy a környékén további múzeumok találhatóak (Csontváry Múzeum, Régészeti Múzeum, Ókeresztény festett sírkamrák, az Egyetemi Könyvtárban a Klimó-gyűjtemény, a Papnövelde utcában hamarosan a Modern Magyar Képtár), akkor nyugodtan beszélhetünk az országban is egyedülálló „múzeumi negyedről”.

A „Múzeum utca” gondolatát először Pogány Frigyes vetette fel a hatvanas évek elején, amikor Dercsényi Dezsővel és Szentkirályi Zoltánnal Pécs műemléki felmérését végezték. Bizonyára hozzájárult az ötlethez a már 1955 óta meglévő Zsolnay Múzeum a Káptalan utca 2-ben. Bár a gondolat jó időre feledésbe merült, a hetvenes években újra előkerült. Ekkor vált ismertté, hogy Vasarely a Káptalan utca 3-ban született, és életművéből nagyobb anyagot adományozna szülővárosának. Az elhelyezésre legmeltóbbnak a szülőház kínálkozott. (Az adományozás 1974 elején történt, s a Vasarely Múzeum 1976-ban nyílt meg.) Az utca kialakulásához újabb lépés volt, amikor 1974-ben Martyn Ferenc a Káptalan utca 6. számú épületet kapta meg lakóházként a szinte egyben tartott életművének elhelyezésére. Itt élt 1986-ban bekövetkezett haláláig, amelyet követően a ház Martyn Múzeum lett.

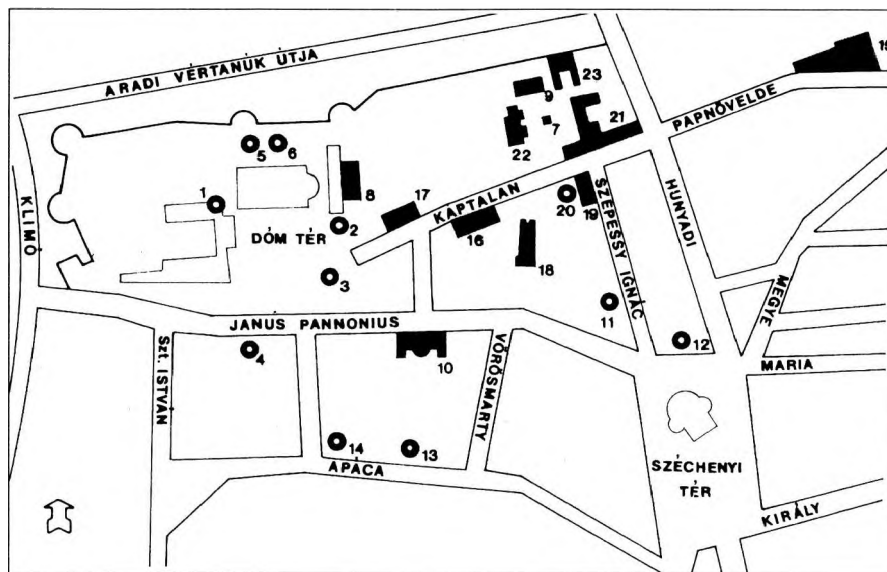
További előrelépést jelentett, amikor a Káptalan utca 4. számú épület is felszabadult. Az épületben a régészeti kutatás és helyreállítás után az Aczél György kezdeményezte Uitz Múzeum kapott otthont. A Káptalan utca 5. számú épület 1984-ben a pécsváradi születésű, Stockholmban élő Nemes Endre festőművész saját életművét reprezentáló adományát fogadta be. Ezzel lényegében az utca profilja már megteremtődött, bár a későbbiekben az épületekben és az udvarokban még újabb múzeumok, kiállítóterek létesültek. A képzőművészeti gyűjtemény részét alkotják az itt elhelyezett köztéri szobrok is. Ebben az időszakban 12 új szobrot, köztéri plasztikát állítottak fel. Ezek közül a vandálok Gádor István a Zsolnay Gyárban készített pirogránit plasztikáit elpusztították.

A Múzeum utca több mint negyven év alatt (1955–1997) fokozatosan alakult ki, és még ma sem tekinthető befejezettnek. Sajátossága, hogy elsősorban külföldön megtelepedett magyar származású művészek életmű-gyűjteményei alkotják (Vasarely, Amerigo Tot, Uitz Béla, Nemes Endre, Székely Péter).

Létrejöttükhöz mindenekelőtt szükség volt arra is, hogy meginduljon Pécsen a modern magyar képzőművészeti alkotások gyűjtése. Az indítást Gegesi Kis Pál akadémikus adta, aki 1957-ben azzal adományozta Pécsnek nagy értékű képzőművészeti gyűjteményét és felesége, Forgács Hann Erzsébet szobrászi életművét, hogy azt köteles a város állandó kiállítás keretében nyilvánosság elé tárni. Ehhez kezdetben a Néprajzi Múzeum adott helyet, majd Pécs városa a Szabadság utca 2-es számú épületet bocsátotta a Képtár rendelkezésére. A gyűjtemény később tanácsai, múzeumi, minisztériumi vásárlások, műgyűjtőkkel és művészekkel kötött életjáradékos szerződések, adományozások útján bővült. A gyűjteményt a Pécsen rendezett országos kisplasztikai és kerámiai biennálékon történt vásárlások is gyarapították. Mindezek során kialakult a tekintélyes huszadik századi magyar képzőművészeti gyűjtemény, a pécsi Modern Magyar Képtár.

De visszatérve a Múzeum utca előtörténetéhez, a művészek és műgyűjtők kívánsága minden esetben az volt, hogy adományukat önálló állandó kiállítás (múzeum) keretében mutassák be. Feltételüket nem mindig sikerült teljesíteni. Így került a híres Glück-gyűjtemény Kecskemétre, a pécsi származású svájci műgyűjtő, László Károly adománya Budapestre. Gádor István keramikumművész élete végéig szorgalmazta, hogy az életjáradék fejében átadott műveiből, a siklósi vár helyett, Pécsen legyen állandó kiállítás a Múzeum utcában.

Kassák Lajos özvegye is képeket ajánlott fel egy pécsi Kassák Múzeum számára. Ez fő-

A pécsi „Múzeumi negyed” áttekinthető térképe: Múzeum utca: 8 Dómmúzeum (készül), 17 Martyn Múzeum (1986), 16 Endre Nemes Múzeum (1984), 18 Schaár Erzsébet: Utca (1991), 22 Uitz Múzeum (1978) és Modern Magyar Képtár (1985), 7 Székely Péter Múzeum – Kókert (1992), 9 Múzeum Galéria (1997), 23 Reneszánsz Kötár (1972), 21 Zsolnay Múzeum (1955) és Amerigo Tot Múzeum (1984), 20 Mecseki Bányászati Múzeum – Kőzettár. Ókeresztény sírépítmenyek: 1 Cella trichora, 2 Péter és Pál sírkamra, 3 Korsós sírkamra, 4 Mauzóleum, 14 Sírkápolna, 13 Sírkamrák. A negyed többi múzeuma és kiállítóhelye: 5 „Aranyos” Mária-kápolna – Romkert (készül), 6 Középkori Egyetem (készül), 10 Csontváry Múzeum (1973, 1983), 11 Egyetemi könyvtári Klimó-gyűjtemény, 12 Régészeti Múzeum, 15 Modern Magyar Képtár (készül). – A rajz Sümeghy Gyöngyvér munkája.

ként azért hiúsult meg, mert Aczél Györgynek (aki már ifjú kora óta nem kedvelte Kassákot) az volt a véleménye: „Kassák inkább költő, mint festő”. Aczél támogató egyetértése nélkül viszont nehéz lett volna elérni, hogy épületek szabaduljanak fel múzeum céljára.

A Múzeum utca kialakításához szükség volt a nagyarányú tanácsi lakásépítésre, különben az addig lakás céljait szolgáló épületeket aligha lehetett volna kiüríteni. Sőt, lakásokat megszüntetni csak városrendezési okból vagy műemléki épületek esetében lehetett, és azzal a feltétellel, hogy a lakásokat építéssel pótolni kellett. Ez tette lehetővé a pécsi középkori városfal kiszabadítását is, ami azóta a város ékessége. Szükség volt továbbá a megyei és városi tanácsok mecénási szerepére az épületek átalakításához, képvásárláshoz, életjáradékok fizetéséhez és nem utolsósorban a múzeumok működtetéséhez is. De ugyancsak közreműködtek a tanácsok a művészekkel való kapcsolattartásban is. Ez aztán többször baráti kapcsolatok kialakulását, a művészek gyakori visszatérését, sőt a pécsi-baranyai kulturális életben való részvételüket eredményezte. Csak néhány példa: Gádor István és Amerigo Tot dolgozott a Zsolnay Gyárban, Székely Péter a villányi alkotótelepen, Amerigo Totnak és Vasarelynek köztéri plasztikái vannak a városban. Az 1988-as pécsi Europa Cantat plakátját a város díszpolgárává lett Vasarely készítette. Nemes Endre fivére, a genfi könyvkiadó, Nemes-Nágel Lajos is sokszor megfordult Pécsen, és könyveinek teljes gyűjteményét adományozta a múzeumnak.

Mindazonáltal meghatározó volt a múzeum művészettörténészeinek és vezetőinek szerepe. Főként Hárs Évának és Romváry Ferencnek voltak kimagasló érdemei a művészekkel és műgyűjtőkkel való kapcsolat felvételében, a vásárlásokban, a gyűjtemény tartalmának kialakításában, a kiállított művek válogatásában és rendezésében, katalógusok, ismertetőik, monográfiák írásában. Nemes Endre egy hónappal a múzeuma megnyitása előtt hozzám írt levelében a rendezést illetően még aggodalmaskodott: „Ha az épület kész lesz idejében – írta – és Romváry egy hetet kap a rendezésre, akkor az a szándékom, hogy eljövök a családommal – és ha csak lehetséges, hogy Aczél György úr fogadni tud dec. 12-én szerdán, akkor rögtön utána folytatnánk az utunkat, hogy Pécsen az egész

Gádor Istvánék budapesti lakásán: Hárs Éva, Takács Gyula és Molnár G. Judit (1981)

csütörtöki napot felhasználhassam a kiállítás rendezésére. Az egész csütörtöki napot erre akarom felhasználni. Ha a kiállítás csupán egy improvizáció lenne, akkor nem jövök. Egy újabb infarktusért fölösleges a hosszú utat megtenni.” Nemes Endre a fentiek szerint valóban megérkezett, de egyetlen képet sem mozdított meg, helyette elragadtatással beszélt Romváry rendezéséről. Stockholmba visszatérve levelében így emlékezett:

„Ez a 36 óra, mert több nem volt, amit Pécssett időztünk, úgy tűnik nekem, mint egy szivárvány vagy délibáb; az a szép öreg sárga ház, belül fehérre meszelve, a fényörök fényében a képeim úgy hatottak rám, hogy jól érezték magukat, hogy otthonosan »léptek fel« a falakon, mintha már régen odatartoztak volna... a műtárgy, festmény, szobor ahogy elhagyja a műtermet, és egy múzeum falai között helyet foglal, majdnem úgy változik meg, mint egy színpadi mű kézírata, amelyből a színészek és a rendező egy drámát alkotnak”.

Hárs Évának és Romváry Ferencnek köszönhető a Pécsi Modern Képtár szellemisége. Pécs ekkor évtizedekre megelőzte Budapestet abban, hogy itt a huszadik századi magyar képzőművészet a maga teljességében látható volt, és különösképpen az akkor nem jó szemmel nézett század eleji és legújabb kori kortárs művészet.

Meg kell emlékezni Cserniczky Mária művészettörténész, egykori múzeumi osztályvezetőről, aki a „Schaár utca” luzerni bemutatóján pontos felmérést és olyan jelöléseket készített, amelyek segítségével – Schaár Erzsébet halála után – a hungarocellból készült és szétszedett 25 méteres monumentális mű gipsz és műanyagváltozatát Pécssett, az erre a célra épített múzeumban, hitelesen újra fel tudta állítani. Szólni kell arról, hogy 1983-tól 1993-ig Ujvári Jenő volt a múzeum igazgatója; a Múzeum utca több eleme ebben az időben és az ő közreműködésével nyithatta meg kapuit. A most készülő Dómmúzeum kuratóriumának elnöke Mayer Mihály pécsi püspök, titkára Várkonyi György művészettörténész, szakértő inspirátora pedig Tóth Melinda művészettörténész.

Minden múzeumnak évekig tart az előtörténete, de a legküzdelmesebb sors a Csontváry Múzeumé. A kezdet – amikor Romváry Ferenc kapcsolatot talált a Csontváry-képek tulajdonosával, az építész Gerlóczy Gedeonnal, aki elégedetlen volt az akkori Nemzeti Galériával, főleg az ott letétben lévő Csontváry-főművekkel való bánásmód miatt. Gerlóczy ezért hajlandó volt Péccsel szerződni, ha azonnal vállalja a képek elhozatalát és kiállítását. Ehhez viszont fel kellett áldozni az egyetlen komoly időszak kiállításokat fogadó nagytermet az akkori Tudomány és Technika Házában. Ez azonban erősen sértette a helyi érdekeket, s nagy ellenállást kellett leküzdeni. Ebben is szükség volt Aczél György segítségére és dr. Nagy József első titkár közreműködésére. De végre 1973-ban megnyílhatott Magyarországon az önálló Csontváry Múzeum. Az eseményt Weöres Sándor is köszöntötte:

*„Örvendj, Pécs! Csontváry hatalmas vásznai ez tán
Múzeumod mélyén keltének áhitatot.
Gyűl a zarándoknép tereden, ha csodálni kívánja
Mária kútját és ósrege cédrusait.
Így hág Pécs a világ tetejére, hol isteni Etna
Szebb a valóságnál, mennyet emelve honol.”*

Hosszú ideig kellett küzdeni a Budapest-centrikus szemlélettel, amely nem akarta elfogadni, hogy Csontváry képei egy vidéki városban kapjanak helyet. Ápolni kellett a kapcsolatot Gerlóczy halála után az örökösökkel, az özvegygel, Sarolta néniével és a Kanadában élő leányával, Gerlóczy Glóriával, akik minden évben napokat szántak a képek és Baranya megtekintésére. Később a képeket a családtól megvásárolta a Művelődési Minisztérium, de nem adta múzeumi tulajdonba. A képek mégis Pécssett maradhattak, sőt a Nemzeti Galériával történt megállapodás után a korábban a Gerlóczy-lakásban lévő képek nagyobb része is Pécsre került. Emellett vásárlás útján is jutott magántulajdonból Csontváry-kép a múzeum birtokába. A kibővült és újjárendezett múzeum 1983-ban már az épület egész emeletét birtokba vehette. 1990-ben az új minisztériumi vezetés a minisztérium tulajdonában lévő képeket a Nemzeti Galériának adta, de a festmények továbbra

is Pécsen maradtak, sőt egy európai körút után is ide tértek vissza. Ma – a közben a katolikus egyháznak visszaadott – épületben bérlő a múzeum, s így a Csontváry Múzeum sorsát főként a Nemzeti Galéria és a Pécsi Püspökség jóindulata alakítja.

A történethez tartozik, hogy élt akkor a városban két férfiú, akik közreműködésükkel és személyiségükkel nemcsak gyarapították, de mintegy élővé is tették a múzeumi-műemléki negyedét. Szerencsés volt, aki nemcsak a műkincseket szemlélhette meg, hanem találkozhatott velük s általuk a város tradicionális szellemiségével. E két férfiú, Martyn Ferenc festőművész és Cserháti József püspök volt.

Martyn Ferencnek bizonyára nagyobb hatása volt a pécsi kulturális életre, mint amennyit eddig megírtak róla. Hatott az alkotókra, a művészettörténészekre, a befogadó társadalomra. Jó barátságban volt Gegesi Kis Pállal, és nagy szerepe volt az alapító-adományozásban. Közreműködött a kortárs művészek pécsi kapcsolatainak ápolásában, a képtár fejlődésében. Életműve kisebb részben vásárlás révén, nagyobb részben adományként került a múzeum birtokába. Végrendelete a halála előtti hetekben készült, amiben nagy érdeme volt Polgár Marianna zenetanárnak, aki Martyn Ferenc élettársa volt. Azóta a Káptalan utca 6. szám alatti „Martyn Ház” visszakerült a katolikus egyház tulajdonába, s a gyűjtemény az emeleten foglal helyet, a földszinten egyházi kiállítótermet alakítanak ki.

Dr. Cserháti József pécsi püspök korlátozott lehetőségei ellenére kultúraalkotó és városfejlesztő nagy elődeinek a nyomdokain haladt. Elősegítette, hogy Gerőné Sándor Mária zavartalanul folytathasson régészeti kutatásokat a Bazilika északi oldalán, ahol azután feltárult a középkori egyetem épülete, az „Aranyos” Mária-kápolna alapfala és a gótikus szoborlelet. Lakáscerék elfogadásával járult hozzá, hogy a vegyes tulajdonú épületek felszabadulhassanak múzeumi célra (ezzel egyidejűleg tiszta tulajdonú egyházi épületek is létrejöttek). Jó barátságban volt a Múzeum utcát „benépesítő” művészekkel és a Gerlóczy családdal. Kevesen tudják, hogy Gerlóczy özvegyét és leányát – akiknek jó-

Nemes Endre, Cserháti József és Amerigo Tot

indulatára nagy szüksége volt e múzeumnak – pécsi tartózkodásuk idején rendszeresen fogadta. Nemegyszer részt vehettek a magánkápolnában celebrált püspöki misén, s aztán együtt reggeliztek a püspök asztalánál. Cserháti József nagyra értékelte, hogy a Csontváry-képek Pécsen lehetnek. Szerette volna létrehozni a „Pécsi Egyházművészeti és Egyháztörténeti Gyűjteményt” a Janus Pannonius utca 4. számú épületben. Több mint egy évtizedig folytatta az anyaggyűjtést az egyházmegyében, s restaurátor műhely kialakítását is tervezte. Tervét már nem valósíthatta meg. Tudomásom szerint a gyűjtemény a Martyn-házban kap majd helyet.

A térséget érintő tevékenységénél maradvá, felújította a bazilikát, a püspöki palotát, a káptalani levéltárat és a plébániát. Mendele Ferenc műemléki építész és Rétfalvi Sándor szobrász megbízásával átalakította a püspöki kriptát. „Másokért élünk, egymásnak szolgálunk” című memoárkötetében írja: „Pécs legfőbb varázsa a régisége. A legrégebb városa hazánkban, amely megigéz 1500 éves történelmével, elhalmoz kincseinek, aranyfüzéreneinek, csodálatos dallamainak sokaságával. Pécs a műemlékek városa... Amikor emlékirataimban templomok, régi épületek, katakombák, képek, művészi tárgyak megmentéséről, felújításáról, előbányászásáról beszélek, akkor büszke vagyok arra, hogy olyan sokat tehettem a városért és a megyéért.”

1987 decemberében Köpeczi Béla művelődési miniszter a Művészetek Háza megnyitóján mondta: „Pécs és Baranya megye vitathatatlanul létrehozta az ország – Budapest után – második képzőművészeti centrumát.” A Múzeum utca sorsa ma is formálódik. Elég utalni a Bachmann Zoltán kiváló tervei alapján a 8. szám alatt épülő Dómmúzeumra és a nemrég átadott Múzeum Galériára. Bizonyára a Modern Magyar Képtár is átköltözhet majd végleges helyére, a felújítandó régi megyeházba. A megyei és városi önkormányzatok, a múzeum és a pécsi egyházmegye pártfogó szemlélettel, együttműködéssel őrzik és folytatják a munkát, amelyet a város lokálpatrióta polgárai támogató figyelemmel kísérnek.

Várnagy Péter építész-tervező és Székely Péter a Kőkert felállításának idején

EURÓPAISÁG – GAZDASÁG – KULTÚRA

Pécs esélyei a harmadik évezred Európájában

Európai kihívások

Pécs város fejlődése elágazási ponthoz érkezett. A gazdasági válság behatolt a település társadalmi-gazdasági alkotóelemeibe. A város gazdaságának megrendülése, a felszínre került jövedelmi és társadalmi feszültségek választás elé állítják a város vezetését.

A korábbi fejlődési pályához rendelt, centralizált irányítási és politikai rendszerbe ágyazott várospolitika és az ennek keretét alkotó extenzív fejlesztési koncepció ma már nem csupán azért veszítette el érvényességét, mert a korábbi, jórészt külső dinamizáló erők és finanszírozási források megszűntek, a város működésében is fokozatosan tért hódítanak a piacgazdaság elemei, hanem elsősorban azért, mert a magyar területi munkamegosztásban a települések – mindenekelőtt a közép- és nagyvárosok – fejlődési feltételei merőben új hatások és sokfajta befolyás alá kerültek.

Ezek felismerése, sajátosságaik beépítése a városfejlesztési döntésekbe a városok életképességének a mércéje, az önkormányzatok eredményességének egyik kritériuma. A fejlett piacgazdaságokban két évtizeddel ezelőtt lezajlott hasonló városfejlesztési paradigmaváltás tapasztalatai bizonyítják, hogy csak az a város képes növekedési potenciálját, versenyképességét megőrizni és növelni, gazdasági szerkezetét átalakítani, amelynek önkormányzata még az átmeneti időszakban megújítja fejlesztési stratégiáját, azt a város társadalmára és a gazdaság (belső és külső) szereplőinek együttműködésére alapozza.

Az európai városfejlődés tényezői és hajtóerői egyrészt általánosságban, másrészt terület- és várospecifikus jelleggel fogalmazhatók meg. A meghatározó folyamatok a következők: a globalizáció, az „unionalizáció”, a nemzeti keretek jelentőségének újradefiniálása, a belső regionalizáció felerősödése, a lokalitás szerepének felértékelése, a környezeti igényesség mindenre való kiterjedése, az új tudományos-technikai-informatikai forradalom kibontakozása, a tercierizáció felerősödése, a kollektívizmus és az individualizmus optimális kombinációja.

A város lehetősége az európai városhálózatba való bekapcsolódás tekintetében részben geográfiai helyzetéből, nagyságrendjéből, alapvetően azonban funkcionális fejlettségéből és szerepköréből következik, illetve ahhoz kapcsolódik.

Az európai városhálózat továbbfejlődését a gazdaság, az innováció, a közlekedési hálózatok átalakulása nagymértékben befolyásolják. Bárhogy is modellezzék Európa gazdasági erőközpontjainak makro térstruktúráját, Pécs és térsége kívül esik ezeken az erőközponton, de előnyösebb helyzetben van, mint az Európai Unió sok periférikus városa és térsége.

Pécs fekvése a jelenlegi európai gazdasági erőközpontokhoz viszonyítva félperiférikus, ugyanakkor az európai gazdasági centrum fokozatos kiterjedése Észak-Olaszország, Svájc, Ausztria, Dél-Németország területére mind topográfiai, mind pedig történeti-kulturális tekintetben előnyös Pécs számára, s az Európai Unió tagállamai sok nagyvárosánál közelebb kerül a dinamikus újrendeződő központi magterülethez.

A szűkebb értelemben vett közép-európai városok között Pécsét „a fővárosok alatti”,

nagyregió-központ szerepkörű nagyvárosként határozhatjuk meg. Funkcionális szerepét illetően Trieszt, Maribor, Eszék, Újvidék, Temesvár, Kolozsvár, Kassa, Graz áll hozzá legközelebb. (Nem tekinthetjük véletlennek, hogy e városok között három testvérvárosa is van Pécsnek.)

E közép-európai városoknak közös sajátossága, hogy soknemzetiségű területen, nyelvhatáron vagy nyelv- és államhatár közelében fekszenek. Ezek az előnyök – természetesen más-más irányban – potenciálisan minden város esetében adottak, de az előnyök felismerése és az együttműködés kiaknázása eltérő.

A városok között Graz és Trieszt jelentős versenyelőnyben van, hiszen fejlődésük a II. világháború végétől szerves volt, számukra a magántulajdonra épített piacgazdaság természetes környezet maradt mindvégig, míg a többi városban több évtizedes, némileg eltérő jellegű és tartalmú államszocialista tervgazdasági kitérő után, elérendő célként jelenik meg a szociális piacgazdaság kiépítése.

Trieszt, Graz, Maribor, Eszék, Pécs résztvevője az Alpok-Adria Munkaközösségnek, s ezáltal többéves nemzetközi együttműködési tapasztalatokkal rendelkeznek. A Munkaközösségben szerzett tapasztalatok megkönnyítik Pécs számára az ország Európai Unióval kötött társulási szerződésében rejlő lehetőségek kiaknázását.

Pécs leginkább Mariborral áll azonos pozícióban, részben funkcionális, részben pedig nagytársági történeti, gazdasági, kulturális hagyományai, illetve érdeke alapján. Mindkét város számára Dél-Ausztria és Észak-Olaszország jelentette a történetileg meghatározó kapcsolatokat, s mindkét város számára feladat a kapcsolatok újrakiépítése. A két város versenytársaként jelenhet meg a délszláv térség újjáépítésének megkezdődésekor.

Fejlődési lehetőségek

A globális, az európai és a hazai fejlődés lehetőségeit mérlegelve Magyarországra vonatkozóan legalább három lehetséges „forgatókönyv” mérlegelhető, illetve a várható fejlődési tendenciák függvényében prognosztizálható. A különböző változatok nemcsak az ország egészét érintik, hanem eltérő lehetőségeket „kínálnak” a regionális fejlődés, illetve az egyes városok számára is. A forgatókönyvek kiindulási alapja a gazdasági növekedés alakulása, s ennek függvényében a többi gazdasági és környezeti tényező változása.

A polarizált fejlődés prognózisa szerint a gazdaság teljesítőképessége lényegesen nem változik, a szerkezeti átalakulás a történetileg kialakult struktúrákat, egyenlőtlenégeket megőrzi, e tekintetben nevezhető akár statikusnak is. Ha azonban valamilyen fejlődés mégis bekövetkezik, akkor az pontszerű lesz, elsősorban Budapestet és az Észak-Dunántúl egyes részeit fogja érinteni, s így a települési-területi különbségek fokozódásának irányába mutat. Pécs szempontjából ez azt jelentené, hogy a város országon belüli helyzete alapvetően nem romlana, de Budapesthez és feltehetően Gyórhöz képest a város mindinkább leértékelődne. A régió, a megyén belül Pécs megőrizné, esetleg növelhetné súlyát. A polarizált fejlődés általános feltételeinek kialakulása esetén a városnak mérsékelt lehetőségei vannak a folyamatok befolyásolására, a kedvezőtlen elemek korlátozására.

A közepes koncentrációjú fejlődési pálya esetén a gazdasági fejlődés megindul, jelentős szerkezeti és technológiai átalakulással párosulva, éves növekedési üteme 5% körül stabilizálódik hosszabb távon. Ez az átalakulás a hagyományos iparágakat leértékeli, de új ágazatok jelennek meg. Budapest nemzetközi szintű fejlődése és versenyképességének erősödése mellett a fejlődés rendszerelvéen eléri a nagyvárosokat is. A városok adottságai, lehetőségei éles versenyben méretetnek meg, de viszonylag széles körű lehetőséggel rendelkeznek a folyamatok és saját sorsuk alakításában. Pécs e prognózis beteljesedése esetén mindenképp Debrecennel, Győrrel, Miskolccal, Szegeddel, Székesfehérvárral, Kecskeméttel, Nyíregyházával

és a fejlett megyeszékhelyekkel „kerül ringbe”. A város feltételei, adottságai nem rossz a versenyben, de a meglévő erőforrásokat tudatosan kell hasznosítani.

A *dekoncentrált fejlődési szcenárió* a gazdasági fejlődés erőteljes felgyorsulását, folyamatos növekedést tételez fel, ami lehetővé teszi az Európai Unióhoz történő viszonylag rövid idő alatti felzárkózást is. A fejlődés eléri az ország területének és településeinek jelentős részét, s a népesség életkörülményei gyorsan javulnak. A dekoncentrált fejlődés hosszú távú kifizetése esetén Pécsnek szélesebb települési körrel kell „megküzdenie”, ez a fejlődési pálya erősen felértékelheti a megye kisvárosait is.

A jelenlegi helyzetben a második szcenárió bekövetkezésének van a legnagyobb valószínűsége. Ez azt jelenti, hogy Pécs néhány nagyvárossal erős versenymezőnybe kerül.

Pécs erőssége – a humán erőforrások

Miközben Magyarország és Baranya megye népessége 1980 és 1995 között hasonló arányban (4,0%-kal, illetve 4,1%-kal) csökkent, Pécs népessége kismértékben (1,8%-kal) növekedett. A megye lakosságának egyre nagyobb hányada koncentrálódott a megyeszékhelyre. 1980-ban Baranya megye népességének 39%-át, 1990-ben már 40,6%-át jelentették a pécsiek, 1995 végére pedig ez az arány elérte a 41,3%-ot.

Az ország más nagyvárosaihoz és megyeszékhely-településeihez hasonlóan Pécsset is az országos átlagnál magasabb a kulturális ágazatokban és a tudományos szolgáltatásban foglalkoztatottak száma és aránya. 1970 és 1995 között az aktív keresők stagnálásával és csökkenésével valamennyi városi tercier ágazat magas növekedést mutatott. A tudomány s a tudományos szolgáltatások (létszámát tekintve azonban még mindig jelentéktelen ágazat), a személyi és az üzleti szolgáltatások növekedési rátája után a harmadik helyen az oktatás és a kulturális szolgáltatás áll. Az átlagosnál gyorsabb létszámnövekedés módosította a tercier ágazat súlyát is, 1970-ben az aktív keresők kevesebb mint fele, a 90-es évek közepén már közel kétharmada dolgozott a szolgáltatások különböző ágazataiban.

A felsőoktatási végzettségűek arányát tekintve látványos változás zajlott le az utóbbi két évtizedben. A diplomások száma több mint kétszeresére nőtt. Különösen jelentős volt a közlekedés és hírközlés, a kereskedelem és a személyi-üzleti szolgáltatások kvalifikált foglalkoztatottainak létszámemelkedése. 1995-ben a város aktív keresői közel egyötödének volt diplomája. E mutatót tekintve Pécs a megyeszékhelyek sorában a harmadik helyen, a népesség idegennyelv-ismeretét illetően (20%) pedig az első helyen áll.

A szellemi erőforrások megjelenésének, színvonalának és minőségének egyik alapvető tényezője a *középfokú oktatás*. A középfokú képzés jellegét a város gazdasági szerkezete, az oktatási intézmények hagyományai, közigazgatási státusa befolyásolja. Az első tényezőnél döntően a szakközépiskolai és a szakmunkásképző hálózat kiépülése és kapacitása a meghatározó, az intézményi jelleg a települési alafunkciókhoz kötődik, az utolsó tényező pedig Pécs regionális szerepköréhez kapcsolódik.

A középiskolai oktatás és a szakmunkástanuló-képzés fejlettségét különböző mennyiségi és minőségi mutatók segítségével vizsgálhatjuk. A minőségi (a középfokú oktatás szerkezetére, felszereltségére stb. vonatkozó) elemzéstől most el kell tekintenünk, csak arra van lehetőségünk, hogy néhány mennyiségi tényező alapján körvonalazzuk a város pozícióját, elsősorban a hasonló közigazgatási státusú (megyeszékhely) településekkel összevetve. Ez az adat kedvezőtlen Pécs esetében. Az erőforrások mennyiségét leginkább tükröző adat, az ezer lakosra jutó középfokú oktatási tanulók száma Pécs esetében igen kedvezőtlen (37,4 fő/ezer lakos). A 19 megyeszékhely közül a 15. helyen áll. Demográfiai okok miatt az előnytelen helyezés megismétlődik az ezer lakosra jutó általános iskolai tanulók számában is, Pécs a 19. a megyeszékhelyek sorában. Az adatokból

arra a következtetésre kell jutni, hogy Pécs városa – a magyar megyeszékhelyek általános és középiskolai ellátásának normatív szabályozását megvalósító oktatásfinanszírozás hatására – a területi kiegyenlítődés csapdájába került, a két világháború közötti előnyös – bár mindenképpen monopol – pozíciója megszűnt, és ma már nem tekinthető kiemelkedő általános oktatási központnak országos mércével mérve.

A város szellemi erőforrásainak másik lényeges komponense a *felsőoktatási és a tudományos potenciál* nagysága és összetétele.

Pécs ma is Magyarország egyik fontos *felsőoktatási* bázisa. Relatív súlya 1945 után azonban lényegesen csökkent. A felsőoktatás viszonylagos – nemzetközi összehasonlításban – igencsak visszafogott – tömegesedésének hatására ma már valamennyi megyeszékhelynek van felsőoktatási intézménye. Míg az 1960-as évekig Pécs a Dél-Dunántúl egyetlen felsőoktatási központja volt, ma a dél-dunántúli felsőoktatási intézmények hallgatóinak kétharmada tanul a városban. A pécsi tudományegyetem viszontagságos fejlődése, a tanárképzés átalakítása miatt 1980 és 1995 között a pécsi felsőoktatási intézményekben hallgatók aránya országosan 7,2%-ról 6,8%-ra csökkent. Pécsen kívül ebben az időszakban még Budapest részaránya lett kisebb, miközben a három másik regionális felsőoktatási központ (Szeged, Debrecen, Miskolc) aránya növekedett.

A magyar felsőoktatás mennyiségi elmaradottságát jól jelzik például, hogy Ausztria regionális központjaiban a felsőoktatási hallgatók fajlagos létszáma a magyar átlagokat 3–5-szörösen meghaladja. A nagyvárosi szellemi központokba koncentrálódó osztrák felsőoktatási fejlesztések eredményeképpen Grazban 40 ezer, Linzben 18 ezer, Salzburgban 19 ezer, Innsbruckban 21 ezer hallgató tanult a 90-es évek elején, Pécsen viszont 12 ezer hallgatója van a két egyetemnek.

A város fejlődőképességét reprezentáló szellemi erőforrások sorában végezetül rá kell mutatnunk arra, hogy *igen gyenge* a városban (és Baranya megyében) a majdani biztos gazdasági és piaci diverzifikációhoz nélkülözhetetlen *kutatási-fejlesztési háttér*. Az általános közfelfogással szembeni eme állításunk alátámasztására nézzünk néhány adatot. Pécs város aktív keresőinek kb. 2%-a (közel 2 ezer fő) dolgozik kutató-fejlesztő helyen (felsőoktatásban, főhivatású kutatóintézetben, illetve közgyűjteményben) helyeken. Az országos arány 1,8%, Szegeden 4,0%, Debrecenben 3,4%. A kutatási-fejlesztési ráfordítások alapján Baranya a megyék sorában a 6. helyet foglalja el, míg az egy kutatóra-fejlesztőre jutó ráfordítás az országos átlagnak csupán a 40%-a. Elgondolkodtató, s egyben a teendők egész sorát tárja eléünk az a tény, hogy a megye százhuszkutató-fejlesztő helye közül egyetlen vállalati kutatóhelyet sem jegyez a kutatási-fejlesztési statisztika.

Versenyhátrány – a gazdaság

A belátható jövőben a gazdasági-üzleti és kulturális-szellemi szolgáltatásokon kívül aligha számíthatunk jelentősebb dinamizáló erőre a városban. A legfontosabb „nyersanyag és termelő eszköz” csak az *információ* lehet. Új gazdaságfejlesztési irányok tehát szinte kizárólag a tudásigényes iparok és szolgáltatások mentén keresendők. A döntő kérdés nyilvánvalóan az, hogy a város és környezete adottságainál fogva képes-e információkat gyűjtő, kezelő, elosztó és a tudást hasznosító centrumként működni. A város a tudásigényes gazdasági tevékenységen kívül alig rendelkezik még egy olyan perspektivikus erőforrással, amire a jövőbeli gazdasági struktúrát építeni lehetne. E fogalomkörbe tartoznak az üzleti információkat gyűjtő és közvetítő központok, az ipari parkok, inkubátor intézmények és referencia centrumok, az idegenforgalom fejlesztések, a felsőoktatásra alapozott kutatási-fejlesztési tevékenységek, a pénzügyi szolgáltatások, a nemzetközi kapcsolatokat generáló vásárcsopont, az üzleti tanácsadás nemzetközi kisugárzású intézményei és sok egyéb tevékenység.

A hagyományos termelő ágazatokban alig van olyan terület, ahol kétségtelenül érvényesülnek a komparatív előnyök. A tercier szektort középpontba helyező gazdaságfejlesztési stratégia szinte egyetlen választható útként kínálkozik. Az iparközpontú gazdasági szerkezet szerepvésztését visszavonhatatlan tényként kell kezelnünk, s a kitorés lehetőségeit a harmadik szektor irányában szükséges keresni.

Az információra alapozott gazdasági szerkezet életre hívásához nagy összegű tőkére van szükség, amivel ma a város nem rendelkezik. Ennek összegyűjtése csak akkor lehetséges, ha az önkormányzat együttműködésre tud lépni a városban, a Dél-Dunántúlon a távlatos üzletekben érdekelt gazdasági szereplőkkel. Ebből a szempontból igen elgondolkodtató az a tény, hogy a város és a régió – mind abszolút, mind viszonylagos értelemben – mily kevés nyugati tőkét és vállalkozót vonzott a térségbe. Egyszerű magyarázat lenne mindezt a határ túloldalán folyó háború mint üzleti rizikótényező számlájára írni. A mélyben azonban olyan objektív (közlekedési árnyékhelyzet, nemzeti decentralizációs politika és területfejlesztési eszközök hiánya) és szubjektív (a szélsőségesen értelmezett autonómiafelfogás, a partnerség elvének lekicsinylése, politikai viszályok, személyi kvalitások) tényezők húzódnak meg, amelyek gyengítik a térség attraktivitását.

Amikor a távlatos fejlesztési stratégia alapvonalait megrajzoljuk, akkor azokat a jövőbeni vezető profilokat keressük, amelyek az üzleti vállalkozások alapításában döntő szerepet játszanak. Nagy biztonsággal állítható, hogy az elkövetkező évek-évtizedek üzleti mozgásait elsősorban nem a hagyományos nyersanyagok, technológiák és erőforrások rendelkezésre állása határozza majd meg, hanem az üzlet megválasztásához, megszerzéséhez és működtetéséhez szükséges információ.

A kreativitásközpontú gazdasági struktúrának megvan az a nagy előnye, hogy ehhez Pécssett és a térségben minden lényeges feltétel adott, s a rendelkezésre álló erőforrásokat tudatosan ennek szolgálatába lehet állítani. Az információ a terciérközpontú gazdasági szerkezetben különleges és nagy fontosságú piaci árucikk, amelynek értéke és ára van. A szellemi és kutatási bázisok keretében létrejövő új szolgáltatási centrumok tehát árutermelő entitások is egyben.

Sokan gondolják úgy, hogy az önkormányzat akkor teszi a legtöbbet a helyi üzleti fejlődés érdekében, ha adókedvezményt nyújt, ingyenes telephelyet bocsát rendelkezésre vagy direkt anyagi segítséget nyújt a befektetéshez. Nem tagadva a felsorolt tényezők helyenként és időnként kétségtelenül érvényesülő hatását, inkább azt kell hangsúlyozni, hogy a befektetésre készülő tőketulajdonost ennél is jobban érdekelhetik a helyi piac sajátosságai, a törvénykezési szokások, az üzleti klímát meghatározó jelenségek. A befektető elsősorban releváns információkat igényel, amiért áldozni is hajlandó. A nyugat-kelet és az északnyugat-délkelet irányú, várhatóan erősödő üzleti mozgások pályáin a város és a régió kifejezetten kedvező pozíciót foglal el. Közvetítő szerepének erősítéséhez megfelelő infrastruktúrára is szükség van. A város és a térség közlekedés szempontjából értelmezhető zsák jellege csak akkor változtatható meg, ha a szolgáltatások intenzív fejlesztésével kikerülhetetlen szellemi közvetítő centrummá fejlődik.

E szolgáltató szektor ma létező intézményrendszere egészen kétségtelenül szétaprózott, s egyes elemeinek működésében öncélúság uralkodik. Ez a szellemi potenciál hiányára vezethető vissza, s célirányos szervezeti integrálással oldható meg. Ha végigtekintünk e szolgáltató intézmények során a munkaügyi területtől a vállalkozásfejlesztési tevékenységeken keresztül a gazdasági érdekvédelemig, akkor azt tapasztaljuk, hogy e funkciók jó része azért tartalmatlan, mert távol van a felsőoktatási és tudományos bázisoktól, működésüket bürokratikus vezénylik, kapcsolataik nem intézményesültek. Az ipari parkok, inkubátorházak, referenciaközpontok azért lebegnek légüres térben, mert a legalapvetőbb tudásfeltételeket is nélkülözik. Az ilyen képződmények Nyugat-Európában igen szoros kapcsolatban vannak a tudomány és a felsőoktatás szervezeteivel.

A kulturális ipar távlatai

Bár a szellemi élet regionális központjainak komplex fejlesztési koncepcióiról eddig Magyarországon nem sok szó esett, voltak bizonyos törekvések a szellemi élet regionalizálására. A kísérletek azonban rendszeresen megbuktak. A kifogások több forrásból is táplálóztak. A központi irányítás e regionális központok kialakításának illuzórikus voltát hangsúlyozta. Keményebb korlátnak bizonyultak a megyei politikai érdekek is. Ezek abba az irányba hatottak, hogy valamennyi megyében meglegyenek a felsőfokú oktatási intézmények csakúgy, mint a közművelődési létesítmények. A divergáló megyei érdekek nem a regionális szellemi központok kialakítását célozták, hanem abba az irányba hatottak, hogy szétforgácsolják a koncentrált fejlesztésre is használható erőforrásokat. Az elaprózottságot fokozta, hogy a regionális szellemi élet jövőendő vagy kívánatos szellemi központjai sem politikai, sem közigazgatási centrumszerepet nem játszottak, s ma sem töltenek be tágabb régiójukban.

Az ország egyik regionális szellemi központjának, Pécsnek a mai problémái azt bizonyítják, hogy nemcsak az ipar, illetve annak egyes ágazatai kerültek válságba, hanem a gazdaság egésze; nemcsak az ipari struktúra volt egyoldalú, hanem különböző városi funkciók finanszírozása, szerkezete is aránytalan volt. Ha tehát napjaink aktuális gondjain túl akarunk jutni, mindenekelőtt komplex módon, a harmonikus városi élet egészében gondolkodva kell megtervezni a jövőt. S ami ettől elválaszthatatlan: minden ponton figyelembe kell venni a nagyváros és a dél-dunántúli régió kapcsolatrendszerét. A változás és hosszú távon egy dinamikus fejlődő nagyváros megteremtése elképzelhetetlen a szellemi infrastruktúra gazdasághoz szervesen kapcsolódó komplex fejlesztése nélkül. Ha ugyanis Pécs jövőbeni gazdasági funkciói a technikai megújuláshoz, a termékszerkezet-váltáshoz, a piacképes termeléshez kötődnek majd, a szellemi potenciál teljesítőképessége és intézményi szerkezete meghatározó jelentőségre tesz szert. A város társadalmi-gazdasági fejlődésében ugyanis az ezredfordulóig olyan folyamatoknak kell lejátszódnuk, amelyek nyomán a kis létszámú, de magasan képzett ipari munkásság a jelenleginél lényegesen nagyobb termelési értéket állít elő, a foglalkoztatottak nagyobbik hányada pedig az ugyancsak értéket termelő modern terciér szférában helyezkedik majd el.

A város fejlődésének ez a hosszabb távú jövőképe már ma fontos feladatává teszi azt, hogy Pécs kulturális erőforrásait a városfejlesztés nézőpontjából is megvizsgáljuk. Számtalan fejlett országbeli depressziós térség újraélesztésének tapasztalata bizonyítja, hogy a szellemi élet, a kultúra, a kulturális szolgáltatások fontos városfejlesztő erőket jelentenek, húzóágazatként vettek részt a gazdasági krízisben lévő városok társadalmi-gazdasági viszonyainak az újjászervezésében.

Egyrészt *értékközvetítőként* elégítették ki a növekvő szellemi igényeket (valamint elősegítették a hagyományos gazdasági bázisokhoz kötődő identitás megváltoztatását, új helyi azonosságtudat kialakítását), másrészt *értéktermelőként* hozzájárultak a város gazdasági bázisának bővítéséhez, harmadrészt pedig a kultúra elemeinek presztízsképző funkciója révén *gazdasági tőkét vonzó szerepet* játszottak.

A kultúra e hármas városfejlesztő funkciójával ez idáig a magyar regionális fejlesztésben még nem számoltak, a kulturális ágazatot hagyományos költségvetési szemléletben közelítették meg, a városfejlesztési programokban a komplexitás nem érvényesült. Modellértékű lehet tehát, ha egy város a kulturális szféra fejlesztését ebben a megközelítésben alapozza meg, azaz széles társadalmi-gazdasági környezetbe ágyazva bizonyítja a kultúra gazdasági struktúrákra gyakorolt közvetlen és közvetett hatásait, valamint a kulturális szolgáltatási szféra szélesítéséhez új objektív szükségletet tár fel.

Magyarországon eddig a modernizációs igény egyoldalúan a gazdaság, a politika és az irányítási rendszer reformjára korlátozódott: a technikai modernizációra, a termelés hatékonyságára, a termékszerkezet-váltásra, a gazdasági önállóságra, a politikai pluralizmusra, azaz a célracionalitás funkcionális szempontjai szerint integrálható területekre. Ezenközben általában fel sem merült, hogy a gazdaság modernizációja a kultúra mo-

dernizációja nélkül elképzelhetetlen, másrészt a csekély és felemás sikerek fejében nagy árat kell fizetni a társadalmi problémák kieleződése miatt.

Legfontosabb következtetésünk az, hogy Pécs város gazdasági nehézségeinek megoldása nem pusztán gazdasági modernizációt jelent, elképzelhetetlen csupán arra szorítkozni, a kulturális modernizáció nem díszlete a gazdasági átalakításának. Lehet adaptálni modern technikákat, intézményeket, demokratikus irányítási formákat, ám a kulturális szféra modern háttere nélkül ezek aligha integrálódnak a város működésébe, a részsikerek csak az alapjaiban változtatlan egészhez konzerválhatják, s újabb társadalmi konfliktusokat válthatnak ki.

A kultúra modernizációs szerepének felismerése, várospolitikai programmá emelése, ennek elfogadtatása a város különböző érdekcsoportjaival – az általános következtetés programmá formálásának kiindulópontja.

A kultúra településfejlesztő erejét vizsgálva, nem feledkezhetünk meg arról, hogy Pécs az ország egyik potenciális regionális központja, bár a város csak erős megszorításokkal tekinthető a nyugat-európai regionális politikai értelemben vett növekedési pólusnak, a dél-dunántúli régió természetes központjának. Régióközponti „szerepköre” inkább táplálkozik történelmi hagyományokból (mindenekelőtt egyházi és felsőoktatási funkcióiból), valamint a korábbi adminisztratív döntések máig érvényesülő hatásaiból, mintsem modern funkcióinak és progresszív ágazatainak regionális kisugárzásából.

Nem találtunk ettől különböző helyzetet a kulturális ágazatokban sem. Abban, hogy a kulturális mutatókat tekintve ma Magyarországon az egyes megyeszékhelyek között nagyfokú kiegyenlítődés tapasztalható, a területfejlesztési politika felemás eredményei mellett a korábbi korszak ideológiai-politikai döntései és vezérelvei is szerepet játszottak. A korszak ideálképét, a homogenizált társadalmat nem a létükben megőrzött réteg- és helyi kultúrák integrációjával, hanem ezek felszámolásával és helyettesítésével igyekeztek elérni. Nemcsak művészeti, tudományos iskolákat és irányzatokat számoltak fel ekkor, hanem a kulturális integráció társadalmi szolidaritásának azokat a formáit is, amelyek a kulturális háttér tudat újratermelésének tényleges alapját is jelentik: a legkülönbélebb egyesületeket, kulturális társaságokat, könyvkiadókat stb. Sőt, volt idő, amikor az egykarúvá tett pécsi tudományegyetem felszámolására készült művelődési minisztériumi javaslat.

Az ország másik két tradicionális régióközpontjával, Debrecennel és Szegeddel összehasonlítva Pécs kétségkívül kedvezőtlenebb pozíciókkal startolhat a szellemi regionális központok kiépítésének „versenyében”. Mindenekelőtt azért, mert felsőoktatási és kutatási bázisa kevésbé fejlett, mint a két versenytársé. Nem is beszélve azoknak az intézményeknek a hiányáról, amelyek ma az európai városok presztízsét meghatározzák. Fontos kérdésnek tartjuk a jövőben a város meglévő felsőoktatási és kutatási intézményrendszerének továbbfejlesztését, figyelemmel a térség gazdasági átalakulására és a nemzetközi munkamegosztásban megszerzendő pozíciójára. A klasszikus universitas kialakításának kezdeményezésén kívül gondolunk mindenekelőtt a műszaki felsőoktatás radikális megújítására, valamint – a városban található különböző szellemi műhelyekre építve – a nemzetközi érdeklődést felkeltő nemzeti kulturális műhelyek létesítésére. Megfontolandónak tartjuk megvizsgálni, milyen lehetőségei és fogadtatása lenne egy, a mediterrán országok – Olaszország, Spanyolország, Görögország és Ciprus – kultúrájával foglalkozó intézet felállításának, bekapcsolván ezzel a várost Dél-Európa szellemi, s nem titkolt szándékkal gazdasági vérkeringésébe. E mediterrán műhely megteremtését célszerű lenne összekapcsolni a diplomáciai képviselők (konzulátusok) megszervezésével is.

Pécs modern vidéki, regionális hatókörrel is rendelkező szellemi központtá válása érdekében át kell tekinteni a város jelenlegi intézményrendszerét abból a szempontból, hogy alkalmas-e a térség értelmisége számára esélyegyenlőséget teremteni a kulturális életben való alkotó részvételre, képes-e a gazdasági-társadalmi kibontakozáshoz szüksé-

ges innovációk fogadására, terjesztésére, vagy pedig merőben új szellemi eljárások kidolgozására. Körülhatárolt stratégiát igényel az *intézményrendszer átalakítása, új intézményi típusok meghonosítása* (például tájékoztatási-információs központ kiépítése, vagy a művészetek terén a piaci viszonyokkal is számoló galéria intézményének a kialakítása, illetve a piacképes termékstruktúra létrejöttéhez elengedhetetlen formatervezési, reklám-, és propagandaszolgáltatások megszervezése stb.).

Markáns városfejlesztő erőnek kell a jövőben tekinteni *a kulturális ágazatok nemzetközi piacokon való megjelentetését*. A fejlett országokban ma már gazdaságpolitikai közhely, hogy a kulturális tevékenységek széles körének (például a képzőművészeteknek, a színházi és a zenei kultúrának) a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódása fontos jövedelemtermelő tényező. Az egységesülő nyugat-európai piac értékrendszerének – és ezáltal a nemzetközi versenynek – a középpontjába a gazdaság mellett feltehetően a kultúra és a tudomány kerül, ezek lesznek a városok nemzetközi tekintélyének és dinamizmusának a meghatározó tényezői.

Az egységes európai piacon nem annak lesz sikere, aki valami Európán kívülit vagy uniformizált európai utánoz, hanem annak, aki saját hazájának vagy régiójának specifikumaira épít. Teljesen új megvilágításba kerül majd a gazdaság és a kultúra viszonya is; már ma is számos jele van annak, hogy a kultúrát nem csupán öncélnak tekintik, hanem fontos propagandaeszköznek is, például valamely ipari településnek mint kívánatos lakóhelynek a reklámozására használják fel.

A városfejlődés új hajtóerőinek európai tapasztalataiból tehát adódik a következőt, hogy Pécs kulturális intézményeit, szellemi műhelyeit olyan irányba kell fejleszteni, hogy ezek bekapcsolódhassanak az európai városok együttműködésébe, a szolgáltatások nemzetközi cseréjébe. Pécsset perspektivikusan Közép-Európa egyik kulturális csereközpontjává, gazdasági és szellemi találkozópontjává kell fejleszteni.

